

ПЯЩАК

ВЫДАНИЕ БЕЛАРУСКАГА КУЛЬТУРНА-
АСЬВЕТНИЦКАГА ЦЭНТРА
КЛІУЛЕНД
ЗША

№ 7(37)-8(38), 1994

Polatsak

Editorial board: Svetlana Belaia (Editor-in-Chief),
Members -- Yanka Chanenka, Olga Dubanevich (McDermott),
Yanka Rakovich, Jan Solowianiuk

Рэдакцыйная калегія: Святлана Белая (Галоўны рэдактар),
Сябры — Вольга Дубаневіч (МакДэрмат), Янка Раковіч,
Янка Салавянюк, Янка Ханенка,

Ганаровыя сябры рэдкалегіі:
Рыгор Барадулін, Анатоль Белы, Васіль Быкаў,
Георгій Штыхаў, Язэп Юхо.

Адрас рэдакцыі:
"Polatsak"
P.O. Box 27375
Cleveland OH 44127-0375

Прозьвішчы падпішчыкаў і ахвярадаўцаў рэдакцыя
будзе публікаваць у часопісе.

Зьмест

Наша гісторыя

Анатоль Цітоў. Сігілічнае заканадаўста Беларусі ХІУ— ХУІІІ стст. 4

З архіваў КДБ

Уладзімір Міхнюк, Якаў Паўлаў. Як знішчалі генафонд беларускай нацыі. 13
Паказаньні арыштаў А. Смоліча. 19

Памяць зямлі

Анатоль Грыцкевіч. Тадэвушу Касцюшку прысьвячалася. 26
Анатоль Белы. Памяці паўстанцаў Касцюшкі. 29
Анатоль Старадарожскі. Геральдыка і сучаснасьць. 30
Анатоль Грыцкевіч. Нясьвіж і яго гістарычная спадчына. 32

Пад бел-чырвона-белым сьцягам

Сьвятлана Белая. ХХІ Сустрэча Беларусаў Паўночнай Амэрыкі. 34
Расьціслаў Завістовіч. Присяга. 44

Вобразы Бацькаўшчыны

Сьвятлана Белая. Стварыць музэй «Беларусы Амэрыкі». 49

Нашае слова

Міхась Кавыль. Із агню ды ў полымя. 50

Далёкае і блізкае

Кастусь Мерляк. Дзеньнік беларускіх сустрэчаў. 58

Рэцэнзіі і анатацыі

Леанід Лыч. Эмігрантаў чытаюць у Беларусі. 62

З эмігранцкіх выданьняў

Кастусь Мерляк. Спроба заманіць Мерляка на «Радзіму». 69
Антон Адамовіч. Лірнік краіны ветлай. 72

Чарнобыльскі шлях

Стах Дзедзіч. Травеньская вычечка. 78

З жыцьця беларускай эміграцыі

Olga Du Baniewicz, McDermott. "Freedom of speech". 91
Сьв. памяці Аляксандра Лукьянчука. 92

Героям Слуцкага паўстаньня —

вечная памяць,

і

вечны спачын

Рэдакцыя часопісу «Полацак» віншуе ўсіх беларускіх патрыётаў з угодкамі Слуцкага паўстаньня. Сёньня, калі нашая родная Бацькаўшчына стаіць перад многімі выпрабаваньнямі, неабходна як мацней згуртаваць свае рады. Мы вітаем намаганьні ўсіх беларусаў, што змагаюцца за нацыянальнае адраджэньне нашага народу, палітычны й эканамічны сувэрэнітэт Беларусі. Прыклад герояў Слуцкага збройнага чыну назаўсёды ў нашых сэрцах.

Галоўны рэдактар часопіса «Полацак»
Сьвятлана Белая

З нагоды Дня Збройнага чыну сябры Менскага культурна-асьветніцкага клюбу «Спадчына» вітаюць усіх беларусаў з гэтай вызначальнай датай у жыцьці беларускага народу. Гісторыя, нарэшце, расставіла ўсе кропкі над «і» і сёньня мы ведаем сапраўдную праўду пра падзеі Слуцкага паўстаньня. Мы верым, што подзьвіг случкачоў не забудзецца нашчадкамі. Ён будзе і далей натхняць нас на любоў і адданасьць Бацькаўшыне!

Старшыня клюбу «Спадчына»
Анатоль Белы

Кліўлендзкі аддзел Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання віншуе беларускіх патрыётаў з угодкамі Слуцкага паўстаньня і жадае здароўя, бадзёрасьці і посьпехаў на карысьць любай Бацькаўшчыны.

Старшыня Кліўлендзкага аддзелу БАЗА
Янка Ханенка

НАША ПІСЬВІЯ

Сігілічнае заканадаўста Беларусі XIV — XV стст.

Анатоль Цітоў

Пытанні сігілічнага заканадаўста ўяўляюць сабою комплекс заснаваных спачатку на традыцыі, а потым і кадыфікаваных пастановаў, якія ўжываліся на працягу шэрагу стагодзьдзяў у працэсе легалізацыі дакумэнтаў. Галоўнымі крыніцамі, якія высьвятляюць дадзенае пытаньне зьяўляюцца зборы законаў, сярод якіх першае месца па інфармацыйнасьці належыць, бясспрэчна, Статутам Вялікага княства Літоўскага¹. Як вядома, дзеяньне іх было прыпынена канчаткова царскім урадам у 1840 г. Гэтая акцыя была накіравана на ўвядзеньне ў Беларусь, а таксама сумежных рэгіёнах агульнарасейскага заканадаўства й адлюстроўвала імкненьне царскага ўраду да нікеліроўкі і ўніфікацыі юрыдычнага і сацыяльна-палітычнага жыцьця гвалтоўна далучаных тэрыторыяў. З гэтага часу сігілічнае заканадаўста Беларусі канчаткова губляе рысы своеасаблівасьці і зьнікае ў агульных палажэньнях.

Вялікі матэрыял па гэтаму-ж пытаньню зьберагаецца і ў Volumina Legum² асабліва ў тых тамах, якія датычацца супольнага

існаваньня Кароны і Княства ў межах Рэчы Паспалітай.

Фэўдальнае грамадства, у нетрах якога былі распарадкаваны і пазьней пісьмова зафіксаваны заканадаўчыя акты, што датычацца практычнага ўжываньня пячаткаў, было грамадствам карпарацыйным.

Пячатка—сьведчаньне юрыдычных паўнамоцтваў, была паказальнікам месца яе ўладальніка ў сацыяльнай іерархіі грамадства. Пачынаючы з XV ст., яна канчаткова перастае быць атрыбутам улады, паколькі атрымлівае шырокае распаўсюджваньне і становіцца своеасаблівым юрыдычным ідэнфікатарам асобы. Як нам здаецца, гэта тлумачыцца тым, што ўзровень разьвіцьця фэўдальнага грамадства дасягае да гэтага момэнту вялікай ступені дыферэнцыяцыі, пры якой сацыяльная роля індывіда значна расьце і пашыраецца. У гэты час галоўнай адзінкай грамадства стае патрыярхальная сям'я. Неабходнасьць упарадкаваньня прававых зносін паміж членамі сям'яў, што знаходзіліся далёка ад вышэйшых эшалонаў улады, падштурхнула

стваральнікаў т.зв. «Вісьліцкага статута» (1347) да ўключэньня ў яго артыкула, які б датычыўся парадку ўжытку асабістых пячаткаў. У ім, названым «О печати отцевской детям» гаварылася: *«Иже сынове со отцы суть а одного права, про то установление чиним: где есть им потребизна, абы отцевого печатью печатали, а иные свое не мели а ни смели мети»*.³

Такім чынам, ясна прасочваецца факт таго, што пячатка перастала зьяўляцца выключнай прывілеяй вышэйшых іерархаў дзяржавы. Праз яе больш рэзка падкрэсьліваецца статус бацькі як старшыні ў сям'і і ён надзяляецца выключным правам карыстаньня пячаткай (астатнія магчымыя канкурэнты яго—сыны, абмяжоўваюцца ў гэтым. Бясспрэчна, што падобная практыка ўжываньня пячаткаў прадстаўнікамі іншых колаў грамадства ўзьнікла раней, роўна як і канфліктныя сытуацыі, на конт прававых адносін паміж старшынямі і членамі патрыярхальных фаміліяў. Гэта і было штуршком да ўпарадкаваньня адносін і кадыфікацыі гэтага артыкула. Дарэчы, ён не распаўсюджваўся толькі на тых сыноў, якія аддзяліліся і, такім чынам, самі ўзна-

чалівалі падобныя «ячэйкі грамадства».

Мінула звыш 150 гадоў з часу першага ўключэньня артыкула, які тычыўся пячаткі ў заканадаўчы акт, пакуль узьнікла неабходнасьць прыняць новую пастанову, якая зараз ужо кранае не шырокія колы, а функцыянаваньне канцэлярыі гаспадара Вялікага княства Літоўскага.

У адпаведнасьці са Статутам Аляксандра Казімеравіча, прынятым у 1504 г., быў абумоўлены парадак замяшчэньня пасадаў канцлера і падканцлера (якія, як вядома, былі зьберагальнікамі дзяржаўнай пячаткі). Ён прадугледжваў, што на гэтых пасадах мусілі знаходзіцца па чарзе сьвецкія і духоўныя асобы. Праўда, гэты парадак распаўсюджваўся толькі на тэрыторыю Кароны, у Княстве-ж з дваццаці канцлераў і пэрыяд з 1458 па 1795 г. не было ніводнай асобы духоўнага сану. Сярод-жа падканцлераў, якіх было дваццаць чатыры (пачынаючы і ўлічваючы Барыса Глінскага—падканцлера Свідрыгайлы ў 1438 г.) за пэрыяд з 1566 па 1795 гг. Гэтая пасада толькі двойчы знаходзілася ў руках духавенства. Упершыню—Еўстафі Валовіч, рэфэрндар і пісар Вялікага княства Літоўскага, які заняў па-

Гербавыя пячаткі гаспадароў Аляксандра і Жыгімонта

саду падканцлера ў 1616 г. і складаў свае паўнамоцтвы увосень 1616 г., калі быў абраны біскупам Віленскім. Другі—Марцыян Тырзна, рэфэрндар і пісар Вялікага княства Літоўскага, япіскап Маленскі. які ўступіў у пасаду 30 жніўня 1641 г. і памёр 17 мая 1643 г. ⁴

Зьберагалінікі дзяржаўнай пячаткі—канцлер і падканцлер (апошні яшчэ меў назву віцэ-канцлер) называліся «пячатарскім ўрадам» або пячатарамі. «Пячатарскія ўрады» Вялікага княства Літоўскага г.зн. канцлер і падканцлер захоўвалі вялікую і малую дзяржаўныя пячаткі. Бяз згоды пячатараў ніводны акт дзяржаўнай улады не меў юрыдычнай моцы. Усе назначэнні на пасады ў княстве, усе наданні ў яго межах маёнткаў, прывелеяў на асабістыя правы і тытулы, усе акты судовых прысудаў і тлумачэнняў розных правоў, якія выходзілі ад вярхоўнай улады—усё гэта знаходзілася пад кантролем пячатараў. Пытанні вонкавых зносін Вялікага княства Літоўскага таксама ўваходзілі ў кампэтэнцыю канцлера і падканцлера ⁵.

Канцлер, калі ён меркаваў, што які-небудзь дакумэнт нанясе шкоду дзяржаве, грамадзянінам якой ён зьяўляўся, мог адмовіць каралю і вялікаму князю ў замацаванні пячаткай гэтага дакумэнта, г. зн. надаць законнасьць, юрыдычна легалізаваць яго.

Пасада канцлера зьяўлялася вышэйшай у канцылярыі Вялікага княства. Падканцлер, быў ягоным намесьнікам і ў адсутнасьць першага, а часта пасля сьмерці яго артымліваў «Вялікую пячатку», — сам становіўся канцлерам. У абавязкі абодвух уваходзіла назіраньне за тым, каб гаспадар не перавысіў сваіх паўнамоцтваў, а з другога боку, каб ніхто не ўціскаў ягоных правоў ⁶. На працягу ХУІ ст. назіраецца інтэнсыўнае па-

велічэньне колькасьці законаў, што тычыліся розных аспектаў ужываньня пячатка. Гэта знайшло свае адлюстраваньне ў Статутах Вялікага княства Літоўскага.

Параўнальны аналіз паказвае, што калі ў першым (1529 г.) было толькі два артыкулы, дзе ўпамінаецца пячатка, дык у другім (1566 г.) іх ужо дзесяць. Паміж другім і трэцім (1588 г.) прынята таксама адна «папраўка статутавая», зацьверджаная на сойме ў Варшаве ў 1570 г.

У апошнім (трэцім) Статуце налічваецца дваццаць восем артыкулаў, у якіх фігуруе пячатка, пры гэтым артыкулы Вісьліцкага статута і 1504 г. адсутнічаюць. Але гэта не сьведчыць за тое, што яны згубілі сваю сілу. Як нам здаецца, гэта сьведчаньне таго, што за час іхняга існаваньня яны набылі ўжо моц традыцыі і таму не было патрэбы ў іхняй рэкадыфікацыі. Увогуле, факт павелічэньня колькасьці артыкулаў, у якіх фігуруе пячатка, зьяўляецца адлюстраваньнем хуткага разьвіцьця грамадзкіх, сацыяльных эканамічных зносін, што натуральна, выклікала інтэнсыфікацыю сацыяльна-прававога жыцьця.

Узмацніўшыся струмень дакумэнтацыі прывёў да неабходнасьці яго рэгламентацыі. Найбольш рэальным шляхам да вырашэньня гэтай задачы была ўніфікацыя справаводзтва, каб забяспечыць мінімальныя магчымасьці да падобкі дакумэнтаў. Такім чынам, у ХУІ ст. у Беларусі нараджаецца, кадыфікуецца практычная дыпляматыка, агульныя прынцыпы якой пачынаюць складацца ў ХУІ ст. і канчаткова фармулююцца Статутам 1588 г.

У Статуце 1529 г. (раз. I, арт.) гаворыцца: «*коли бы хто або печати наши (гаспадарскіе — А.Ц.) фалшовал або ведомо их поживал, таковый каждый фалшер маеш каран быти огнем*». Прызначэньнем гэтага артыкулу

была ахова прэрагатыў улады «гаспадара» на ўжываньне дзяржаўнай пячаткі. Асоба, якая падрабіла-б дзяржаўную пячатку або сьвядома ўжыла фальшаваны дакумэнт з такой пячаткай, падлягала спаленьню.

Больш грунтоўна выглядае гэты-ж артыкул (раздзел I, арт. 12—у наступным Статуце. Ён складаецца з трох частак, кожная зь іх магла-б быць асобным артыкулам.

Першая зьяўляецца пашыраным паўторам адпаведнага артыкула першага Статута, але яна дапоўнена за кошт уключэньня ў пералік злачынных дзяньняў падобкі подпісаў «*руки наше*» (гаспадарскае — А.Ц.) а таксама рук «*канцэлярейных писаров*».

Акрамя «фальшаваньня печатей» у ёй агаворваецца факт збору адбіткаў гаспадарскіх пячатка іхняе перахоўваньне і выкарыстаньне. Новым зьяўляецца і тое, што агаворваецца неабходнасьць доказаў падобных дзеяньняў, і толькі пасля гэтага, вінаваты «*ничым иным толко огнем каран маст быти*».

Другая частка гэтага-ж артыкула прадугледжвае пакараньне за такія дзеяньні як падобка пячатка і выпісаў (з кніг ня толькі Канцылярыі Вялікага княства Літоўскага, але й іншых дзяржаўных установаў). Яна цікавая і тым, што ўпершыню зьяўляецца ў сабе найбольш поўны вопіс спосабу падобкі дакумэнтаў, пры якім пячаткі (адбіткі) здымаліся з аўтэнтчнага дакумэнта і перакладаліся да сфабрыкаванага «*Ку помичи и ку пожитку себе а ку шкоде стороны свое*е *противное*». Калі гэты факт даказаны, дык «*фалшер*» ці зацікаўленая ў фальшэрстве асоба: «*тую реч, што о тые листы идут и о што за ними право ведет, тратит...*» Прысуд у гэтым выпадку быў больш «мягкім» — вінаватага проста каралі сьмерцю, але не спалвалі на агні.

Трэцяя частка прадугледжвала сытуацыю, калі галоўныя віноўнікі фальшэрства памерлі, а іхнія спадкаёмцы карыстаюцца маёнткам або рэчамі, атрыманымі ў спадчыну, дзякуючы фальшаваным дакумэнтам. Гэта—«*почтливости и горлу (нашчадкаў — А.Ц.) шкодити не будет*», прадпісваецца разглядаць справу ў іскавым парадку. Аналягічны артыкул ёсьць і ў Статуце 1588 г. (разд. I, арт. 16). У параўнаньні з вышэй прыведзеным, ён мае некаторыя дапаўненьні. Перш за ўсё значна пашыраны і канкрэтызаваны пералік дзеяньняў (падобка подпісаў, пячатка, фабрыкацыя прывелеяў), за якія чакае смяротнае пакараньне на вогнішчы. У дадатак да папярэдняга артыкула акрамя «гаспадара» і членаў канцылярыі ў яе ўключаны розныя пісары: дворныя, земскія, гродскія, падкаморскія.

Узмоцнена, у параўнаньні з Другім Статутам, мера пакараньня, калі хто «*собе рыл*» пячаткі, зберагаў і перахоўваў адбіткі Канцылярыі і судовых ворганаў, а таксама ўжываў іх. Вінаваты ў гэтым «*на горле огнем каран быти мает*».

У другой частцы артыкула гаворыцца аб асобах «*переправливающих*» і фальшуючых пячаткі і «*выписы врадовыя*», — тэстамэнты, запісы, далгавыя дакумэнты, «*заставныя*» (залагавыя) лісты, або адзіраючыя пячаткі ад адных дакумэнтаў і прыкладаючы іх да іншых для ўласнай карысьці і прыбытку «*а ку шкоде стороны свое*е *противное*». Гэта каралася больш гуманна—вінаватага каралі сьмерцю без агню.

Такім чынам, бачым, што злачынствы, якія ўціскалі прэрагатыўны вышэйшай улады цягнулі за сабой больш жорсткае пакараньне, чым тыя, што тычыліся яе ніжэйшых зьвеньняў дзяржаўнай улады і прыватных асобаў. Апошняя частка гэтага артыкула Трэцяга Статута аналягічна адпаведнай Ста-

туту 1566 г.

У артыкуле «О пересудах судьи подсудку або писару» (разд. ІУ арт. 3. Статута 1566 г.) ёсьць запис, які рэгламентаваў прыбытак пісара за ўнясенне ў судовыя кнігі і выдачу копіяў дакумэнтаў — адзін грош. У выпадку-ж «*бы теж наибольшей письма и працы было и речь важнейшая, писари не маю больше брати от листу паркгаминового если сторона потребуе с привесистыми печатями, за працу писару дванадцать грошей, а паркгамент шнуры и воск сторона повинна будет дати*». Па тых часах сума ў дванаццаць грошай—гэта кошт аднаго барана (Статут 1566 г. разд. XIII; арт.8)

Артыкул Статута 1588 (разд. ІУ, арт. 6) за гэтую-ж працэдуру назначае плату ў сорок восем грошай. У маштабе цэна ў 80 гг. ХУІ ст. кошт аднаго «быка неука» —капа грошай⁶. Такім чынам, атрыманьне копіяў дакумэнтаў, як бачым, было даволі дарагой справай і ўводзіла ў значныя расходы.

У Статутах (1566, 1588) ёсьць артыкулы, які прадугледжваюць ужываньне павятовай пячаткі, якая знаходзілася ў земскім судзе. У чацьвёртым разьдзеле, адпаведна з артыкуламі 10 і 12 гаворыцца: «*Теж мы Господарь даем под гербом того панства нашего Великого княства Литовского, Погонею, печать, до каждого повету...*» У Статуце 1588 г. дапоўнена, што на печатцы мусіць быць напісана «*около гербу имя того повету*».

Гэтая пячатка зьберагалася ў пісара земскага, адзіны від дакумэнтаў, які легалізаваўся ёй, гэта позы (павесткі), якія выдаваліся пад тытулам караля—вялікага князя і падпісанья пісарскай рукой. Гэты стан упершыню зафіксаваны «*поправами статутowymi*», прынятымі Канстытуцыяй Варшаўскага сойма 1578 г., дзе гаварылася: «*Позвы мают быти под титулом нашим королевским под печатью той земли в которой*

позванный оселость маеть».

Усе астатнія судовыя выписы завяраліся асабістымі пячаткамі судзьдзі земскага, падсудкам і замацоўваліся подпісам руки пісарскае.

У гэтым-жа разьдзеле дзьвюх апошніх Статутаў (адпаведна—артыкулы 11 і 13) прадугледжаны парадак зьберажэньня кніг земскіх. Па сканчэньню судовых «роков» кнігі «*Вложить и заховати в скриню мощную за трима замками*» (Статут 1588 г.) ключы знаходзіліся адпаведна ў судзьдзі, падсудка і пісара. Акрамя гэтага, скрыня была апячатана іхнімі пячаткамі. Падобныя перасьцярогі мелі на меце перашкодзіць будзь якую спрову ўнесьці або выцягнуць з судовых кніг, якія-небудзь дамумэнтны.

Гэтыя-ж Статуты прадугледжвалі падачу пісьмовых доказаў і якія прызнаваліся аўтэнтнымі і веры годнымі толькі «*под печатью и с подписанием руки власное*».

Калі ўзьнікала неабходнасьць запису дакумэнтаў у перапынках паміж земскімі «роками» (пасяджэньнямі земскага суда, якія праходзілі тройчы ў год па шэсьць тыдняў кожнае) тады трэба было зьвярнуцца ў гродскі суд, Гэты дакумэнт «*дати... до книг замковых слово от слова вписати, и выпис взяти с печатью а с подписом руки его (ваяводы, старосты—А.Ц.) властное...*»

У тым выпадку, калі ваявода ці староста адсутнічалі, тады такі запис дазвалялася зрабіць «*перад врядом кгродским зупольным, подстаростим, судьею, и писаром, и выписы даваны под их печатями с подписаньем рук их, а при наимей двух, естли бы третий писати не умел*». (Статут 1566г., Статут 1588 г. раздзел 7, арт. 2).

На гэтым паралелізм артыкулаў у Статутах канчаецца, але ўсе тры яны маюць адпаведныя палажэньні, якія фіксуюць пячатку як галоўны элемент легалізаванага

дакумэнта.

Так, у Статуце 1529 г. (разд. XI, арт. 1) пры доказах шляхецкасьці—«*чужоземец земли своее... из владу под печатями листы мает принести выводячи шляхетство свое*».

Другі Статут уключае шэраг артыкулаў, якія сьведчаць аб інтэнсыўным разьвіцьці грашовых зносін. У артыкуле «О листех заручных» (раздз. I, арт. 21) гаворыцца, што Канцылярыя «*листы заручные под печатями своими шляхте давати*» мусіць. Пры гэтым сума грошай, што даецца ў «заруку» павінна быць ня менш 5000 і ня больш за 2 тысячы коп. грошай. У тым выпадку, калі не было магчымасьці атрыманьня такіх лістоў у Канцылярыі з-за адсутнасьці гаспадара ў княстве, гэтая функцыя даручалася ваяводам, старостам і іншым спраўцам судовых уставаў, якія разьмяшчаліся ў ваяводствах і паветах.

У гэтым-жа Статуце ёсьць яшчэ тры артыкулы, што датычацца ўжываньня пячаткі. Усе яны знаходзяцца ў разьдзеле «О записях и продажах». У першым зь іх (раздз. VII, арт.5) фігуруе «*сознание*», г. зн. прад'яўленьне перад «*врадом земским*» запису на набыты маёнтак. Ён (артыкул) прадугледжваў, што калі «*сознание*» ня будзе зроблена ў законным парадку і ў адпаведныя тэрміны, «*тогда таковой лист або запись у права моцы никоторе мети не будет*», нават калі-б «*печати людей сторонних (сьведкаў—А.Ц.) у того листу были*».

Насупраць, пры запису рухомасьці, калі запис замацаваны пячаткамі сьведкаў—ён меў юрыдычную моц (разд. VII, арт.9).

У гэтым-жа разьдзеле ёсьць забарона на напісаньне лістоў — дакумэнтаў і прыкладаньне пячаткаў на іх па завочнаму прашэньню і падкрэслена, што гэта можа быць зроблена толькі пасля «*устное и очевидное прозьбы маючы певную ведомость, што на*

тых листах записных будет написано» (разд. VII, арт. 26).

Найбольш поўная характарыстыка выпадкаў ужываньня пячаткаў прадстаўлена ў апошнім Статуце (1588) г. Акрамя прыведзеных вышэй артыкулаў, паралельных з папярэднімі Статутамі, у якім ёсьць шэраг новых, якія ўдакладняюць сфэру дзеяньня пячаткі, як сродка легалізацыі дакумэнта. Найбольш важнымі зьяўляюцца артыкулы, якія разглядаюць парадак ужываньня пячаткаў рознымі судовымі інстанцыямі і прыватнымі асобамі. Выклік у земскі суд зацьвярджаўся пячаткай адпаведнага суда: калі-б дзяржаўны чыноўнік—пісар жадаў прыцягнуць кагосьці да судовай адказнасьці, тады трэба было прыкласьці да пазва павятовую (земскую) пячатку, праўда, падпісваць дакумэнт ён ня мог, гэта рабіў судзьдзя і падсудак. Таксама ён мусіў паступіць, калі іск быў накіраваны яму самому, выпісаць сабе позаў у суд. Калі б ён адмовіў у гэтым супрацьлегламу боку—яго чакаў штраф у дваццаць рублёў —палова суду, а другая ісцу (разд. У, арт.6).

У адрозьненне ад земскіх судаў, падкаморскі, які займаўся на месцах зямельнымі спрэчкамі, выдаваў позы «*под именем и печатью своею и с подписом руки своею*» (раздз. IX, арт. 2). «*Выписы*» альбо «*Видимусы*» выдаваліся ў гродскіх судах пад пячаткамі ваяводаў, старостаў ці іх «*врядников судовых*»: намесьніка падстаросты і гродскага судзьдзі. Выпіс зацьвярджаўся таксама і подпісам пісара гродскага. Аналягічны парадак выдачы копіяў быў і ў земскіх судах.

Крыху інакш афармляліся дакумэнтны адпаведна са Статутам 1588 г. у «*палюбоуных*» або «*кампрамарских*» судах, якія разглядалі спрэчкі аб разьдзеле зямлі, спадчыны, выкананьні залогавых (застаўных)

лістоў або далгавых абавязальстваў. Пры гэтым суд імкнуўся да дасягнення згоды (кампрамісу) паміж бакамі. Рашэньне суда «сказаньне» выдавалася зацьверджанае «печатами судей обеих сторон». (раздз. IУ, арт. 85).

Вялікае значэньне надавалася пячаткам сьведкаў, замацоўваўшых розныя дакумэнты: запісы на пасаг, заставу маёнткаў і іншых, ня толькі прадстаўнікоў шляхты, але і «простых людзей». Праўда, ва ўсіх выпадках падкрэсьлівалася, што пячатарамі мусяць быць «люди достойныя шляхтичи веры годные» (разд. УІІ, арт. 7) Натуральна, што ўсе гэтыя дакумэнты неабходна было ўнесці ў кнігі адпаведных земскіх ці гродзкіх судоў, дзеля наданьня ім «права вечности». Калі ў выніку пажару ці іншай бяды згінулі дакумэнты, тады печатары пад прсягай пацьвярджалі, што яны існавалі раней (разд. У, арт. 1). Калі-ж гэтыя пячатары або людзі, якія гэтыя дакумэнты бачылі, памерлі, тады ісьцец прынесшы прсягу ў судзе «одержати свою реч мает», (раздз. УІІ, арт. 24).

Працэс афармленьня тэстамэнтаў таксама не абыходзіўся без прыкладаньня пячатак сьведкамі. У час гэтай працэдуры прысутнічалі прадстаўнікі ўраду гродзкага ці земскага, але-ж калі гэта не было магчымым—тады перад «тремя шляхтичами... оселыми людзьми веры годными (спдачына даўца— А.Ц.) может тестамент справити, ... остаточну волю свою подтвердити. приложивши до того тестаменту печать свою, а если бы хто умел и мог еще писати, тогда руку своего подписати мает; так же и печатники, хто з них писати умети будет, мают руки свои у тестаменту подписать ведь же подпис рук не мает быти на кустодей одно на самом тестаменте» (разд. УІІІ, арт. 2) Пры гэтым падкрэсьлівалася, што «печатниками

и светкам» не могуць быць асобы «которые напервей своих тестаментов чинити негодни, второе невесты, третее ексекуторове або опекунове того тестаменту ... и тые которым в том тестаменте што будет описано» (раздз. УІІІ, арт. 5)

Гэта і былі галоўныя прынцыпы ужываньня пячаткі шырокімі коламі насельніцтвам Беларусі, а таксама ніжэйшых установаў дзяржаўнай улады. Яны заставаліся непарушнымі на працягу звыш двух стагодзьдзяў.

Крыху іншая карціна назіраецца на вышэйшых прыступках іерархічнай лесьвіцы Вялікага княства Літоўскага. Пры зьмене караля Рэчы Паспалітай, на каранацыйных соймах прымаліся пастановы, што датычыліся дзяржаўнай пячаткі, гэтыя пастановы мелі на мэце абмежаваць каралеўскую ўладу і зьберагчы непарушным палажэньне канцлера, асобы, як пісалася вышэй, з кантрольнымі паўнамоцтвамі. У час каранацыйнага сойма 1576 г., калі быў абраны князь семіградзкі Сьцяпан Батура, была прынята Канстытуцыя, якая зафіксавала «каралеўскае слова», аб тым, што ні кароль, а ні ягоныя нашчадкі ні воднага сыгнету, ні асаблівай пячаткі ў справах Рэчы Паспалітай ужываць ня будуць. Толькі каронныя пячаткі, якія пры канцлерах і падкацлерах як польскіх так і Вялікага княства Літоўскага меліся. (VL, t.2, s. 161) Гэтая сытуацыя была падкрэсьлена і крыху раней у час «імгненнага» панаваньня на прастоле Генрыха Валежыча (Валуа).

Канстытуцыяй 1697 г. пры шведзкім каралі Жыгімоньце Вазе, які быў абраны на прастол Рэчы Паспалітай, таксама было падкрэсьлена, што «прывилей и листы» партовым горадам, як у Кароне так і Вялікім княстве і ў дзяржавах ім належачым, ня могуць быць зацьверджанымі шведзкай

пячаткай. Для Кароны — толькі кароннай, а ў Княстве толькі пячаткай канцэляры княства (VL, t.2, s. 439). Далучаньня ў час вайны 1564-1586 гг. інфлянты, не атрымалі правоў выкарыстаньня ўласнай пячаткі (хоць і набылі герб-грыф). Усе дакумэнты, што тычыліся гэтай тэрыторыі абавязкова зацьвярджаліся дзьвюма пячаткамі — Кароны і Вялікага княства Літоўскага. Упершыню гэтае становішча фіксуецца Канстытуцыяй 1586 г. (VL, t. 2, s. 278), а потым шматразова пацьвярджаецца.

Пячатары (зберагальнікі дзяржаўнай пячаткі) мелі асабістае месца ў Сэнаце, побач з Маршалкам (Маршалам) ВКЛ (VL, t.3, s. 411). Але каралеўская ўлада імкнулася неяк ахаваць і сябе ад улады пячатараў: у 1638 г. гэтай партыі ўдалося правесці пастанову «Сойма «аб эканоміях», па якой «пячатарам» забаранялася прыкладаць пячатку да дакумэнтаў, якія-б адмоўна уплывалі і зьніжалі каралеўскія даходы (VL, t.4, s. 439). На гродзенскім сойме 1673 г. была прынята пастанова аб тым, што на каронных і княжацкіх пячатараў ускладаецца місьця вітаць і праводзіць дыпламатычныя місьці, пры гэтым расходы на паслоў маскоўскіх, турэцкіх, татарскіх і казацкіх, што прыезджалі на соймы ў Вялікае княства Літоўскае, ускладаліся на скарб княства. Гэтая-ж пастанова забавязвала «пячатараў» аб'яўляць абраных маршалкаў. (VL, t.5, s. 67)

Адной з апошніх, з гісторыі Рэчы Паспалітай, якая датычыцца пячаткі, была пастанова 1764 г., якая пацьвердзіла забарону ужываньня беларускай мовы (хоць яна прама і не называлася) у якасьці афіцыйнай, дзяржаўнай і было падкрэсьлена, што «усе публічныя акты (выдаваць—А.Ц.) мовай польскай або лацінскай, а не якой-небудзь іншай (кароль —А.Ц.) абяцае (VL, t.7, s. 99).

Упершыню падобны артыкул быў прыняты ў Канстытуцыі 1699 г., якая зацьверджала прыняцьце на трон Рэчы Паспалітай саксонца Фрыдрыха Аўгуста I, і ён акрамя абяцанкі не ўжываць асабістай пячаткі ў дзяржаўных справах яшчэ прсягаў «усе листы, справы, легацыі друкаваць толькі мовай лацінскай або польскай, а не якой-небудзь іншай...» (VL, t.6, s. 17). Відавочна, тут было імкненьне абмежавацца ад уплываў саксонскага, нямецкага двара і культурных плыняў нямецкамоўнай культуры.

Але такая рэдакцыя поўнасьцю закрэсьлівала пастановы Статутаў 1566 і 1588 гг. (раздз. 4., арт. 1,) і аб выкарыстаньні беларускай мовы, мовы большасці насельніцтва Вялікага княства Літоўскага, у якіх гаварылася: «А писар земский мает по руску литерами и словы рускими вси листы и поэвы писати, а не иным языком и словы»; Ня гледзячы на тое, што «беларуская мова... поўна и дакладна адлюстроўвала ўсе правыя разуменьні»⁷, яна, дзякуючы канфармісцкай антынацыянальнай палітыцы кіруючых колаў была амаль поўнасьцю выціснута са сфэры дзяржаўнага прававодзтва застаўшыся ў народзе і часткова ў рэлігійных культурах.

Такім чынам, Канстытуцыя 1699 г. ня столькі абараняла нацыянальны суверэнітэт польскай мовы ад магчымых уплываў нямецкай, сколькі аўтаматычна перакрэсьлівала суверэнітэт беларускай мовы ў так званай «Рэчы Паспалітай абодвух народаў». Тое, што гэтая канстытуцыя ў дадзенай частцы насіла тэндэнцыйны прапольскі і антыбеларускі характар, сьведчыць зьяўленьне артыкула аб мове у такой рэдакцыі. Вядома-ж, што ў гісторыі Рэчы Паспалітай былі прэцэдэнты, калі на сталец абіраліся іншаземцы—француз Генрых Валуа (Вележыч), угорац —Сьцяпан Батура, швед Жы-

гімонт III Ваза, але падобных пунктаў іхнія каранакцыйныя канстытуцыі ня мелі.

Апошняя пастановай, якая датычыць пытанняў сігілічнага законадаўства была канстытуцыя экстраардынарыйнага сойму 1768 г., што пацьвердзіла пастанову Статута 1504 г. Аляксандра Ягелончыка аб парадку замяшчэння пасады канцлера. У ёй-жа было падкрэслена, што канцлеры абавязаны строга сачыць, каб з канцылярыі не выходзілі дакумэнты, якія прырэчаць законам дзяржавы. (VL, т.7, s. 346-347)

Падсумоўваючы усё гэтае, трэба адзначыць, што сігілічнае заканадаўства Беларусі — Вялікага княства Літоўскага гэтага перыяду развівалася ў двух напрамках. З аднаго боку — кадыфікацыя палажэнняў, якія-б упарадкоўвалі ўжыванне пячаткі ў працэсе зносін паміж каралеўскай — вялікакняжацкай уладай і канцылярыяй, дзе апошняя была своеасаблівым тормазам росту абсалютызму ў дзяржаве, а з другога рэгламентацыі юрыдычных зносін у шырокіх колах насельніцтва.

Першае поўнасьцю спыніла свае існаванне разам са знікненнем Рэчы Паспалітай з палітычнай карты Еўропы у канцы ХVIII ст., другое з некаторымі зьменамі працягвала існаваньне і існуе нават сёння, паколькі ў ім былі распрацаваны сканцэнтраваны ўнівэрсальныя прынцыпы легалізацыі дакументаў, у прыватнасьці, і дыпляматыкі ўвогуле.

Пячаткі маскоўскага князя Івана III

Бібліяграфія

1. Статут Великого княжества Литовского 1929 г., Изд-во АН БССР, Мн., 1960. (далее Статут 1529)

Статут Великого княжества Литовского 1566 года. Издание императорского московского общества истории и древностей российских. М., 1855, (далее Статут 1566 г.)

Статут Великого княжества Литовского 1588 года. Новое издание императорского московского общества истории и древностей российских. М., 1854, г. (далее Статут 1588 г.)

2. *Wolumina Legum* (далее VL) *Peterburg*, 1859-1860, т.1-7.

3. АЗР. СПб, т.1, с.3.

4. *Przewodnik pozbiorupraw 1386-1795, Peterburg*, 1885, s. 160-164

5. Лаппо И.И. Литовский статут 1588 г. *Каунас*, 1934, т. 1, ч.1, с. 267.

6. *Zebrowki T. Nasze zabytki, zeszyt 1, Krakow*, 1865, s.4

7. Капа — старажытная беларуская сыстэма ліку, якая складалася з 60 адзінак; напр. поўкапы — 30.

У тры рублі ўваходзіла пяць копаў.

8. Бардах. Ю. Литовские Статуты — памятнікі права перыода возрожденья.

В кн.: Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в., М. 1976, с. 78

З АРХІВАЎ КДБ

Як зьнішчалі генафонд беларускай нацыі

Уладзімір Міхнюк

Якаў Паўлаў

Уведзеныя ў практыку рэпрэсіі і беззаконьне неабходна было якімсьці чынам абгрунтаваць. І тады Сталіну прыйшла ідэя арганізаваць адкрыты судовы працэс, у ходзе якога неабходна прылюдна даказаць віну арыштаваных аб нібыта здзейсьненых імі злачынствах. З аднаго боку, мелася на ўвазе пацьвердзіць «законнасьць» іх рэпрэсіраваньня, а з другога — яшчэ накаліць абстаноўку ўсеагульнай падазронасьці і жаху. У такіх стасунках было лягчэй апраўдаць здзейсьненныя і будучыя рэпрэсіі, даказаць сваю асабістую правату ў барацьбе з «бандамі забойцаў і шпіёнаў».

Першы такі працэс адбыўся ў жніўні 1936 г. у справе так званага трацкіска-зіноўеўскага тэрарыстычнага цэнтру, па якім праходзіла 16 асоб — Зіноўеў, Каменеў, Еўдакімаў і інш. У друку паведамлялася, што названы тэрарыстычны цэнтр па загадах Троцкага (знаходзіўся за мяжой — аўт.) рыхтаваў забойства кіруючых дзяржаў партыі і дзяржавы, у тым ліку Сталіна і яго палітлічнікаў. Ён ажыцьцявіў забойства С.Кірава, займаўся шпіянажам, падрыхтоўваў дывэрсіі на вытворчасьці й іншыя злачынствы супраць савецкага ладу. Потым

сьледавалі паказальныя палітычныя працэсы па сфабрыкаваных справах Р. Пятакова, К. Радэка й іншых, М. Бухарына, А. Рыкава, Х. Ракоўскага, закрыты судовы працэс па справе ваенных кіраўнікаў М. Тухачэўскага, І. Якіра, І. Убарэвіча. Падсудных абвінавачвалі ў капітулянстве, шпіянажы, здрадзе Радзіме, падрыве магутнасьці ўзброенай сілы, удзеле ў забойстве Кірава, Мянжынскага, Куйбышава, Горкага і нават падрыхтоўкі замаху на Леніна, Сталіна, Сьвярдлова, Калініна і інш.¹

Ілжывы сталінскі тэзіс аб абвастрэньні клясавай барацьбы ўносіў з жыцьця або з нармальнага умоваў жыцьця ўсё новае і новае ахвяры. Справы арыштаваных, што прыцягваліся да адказнасьці па палітычных матывах Л. Кагановіч прапанаваў разглядаць у пазасудовым парадку з вынясеннем вышэйшай меры пакараньня. Другі паплечнік «бацькі народаў» — В. Молатаў «удасканаліў» гэтую прапанову — суды і пакараньне праводзіць па спісах.² Асобая нарада ў большасьці выпадкаў дзейнічала не ў поўным складзе, а ў выглядзе «пяцёркі», «тройкі» і нават «двойкі».

Трэба мець на ўвазе, што ў 1937 г. Сталін

ад імя ЦК УКП (б) даў органам НКУС дырэктыву аб прымяненні да арыштаваных фізічных мер уздзеяння. Іншымі словамі, дазволіў над імі здэквацца, біць, катаваць. Некалькі пазней у тэлеграме, накіраванай ня толькі ў праваахоўныя, але ў партыйна-савецкія органы ўсіх ступеняў, Сталін патрабаваў абавязковага прымянення такіх мер «як зусім правільны і мэтазгодны мэтад».³

Рухаючыся ў гэтым рэчышчы, А.Я. Вышинскі «абгрунтаваў тэзіс аб тым, што суд увогуле не ў стане выявіць аб'ектыўную ісціну, паколькі ён ня здольны выкарыстоўваць практыку як крытэры ісціны: злачынствы не паўторыш нанова. А калі гэта так, то няма і патрэбы ў вышуку ісціны. Дастаткова «максимальнай верагоднасці» віны абвінавачваемага. Мэта суда не ў пошуку ісціны, а выяўленьня «верагоднасці» віны падсуднага, якая суб'ектыўна вызначаецца абвінаваччым бокам. Што-ж датычыцца законаў, то іх «патрэбна адкласці ў бок? А чаму адкласці ў бок? А таму, што: *«Буржуазная законнасць гіне, зыходзіць на нет. Яна падзяляе лёс капіталістычнага грамадства, якое гіне, дажывае свае апошнія дні»*».⁴ Такі агульна-прымытыўны падыход да права і закона быў у галоўнага пракурора дзяржавы.

Але гэта было ня ўсё. Тэарэтычных пазыцыяў было ў яго шмат. Насуперак агульнапрызнаных юрыдычных нормаў, Вышинскі заяўляў, што аб'ектыўныя доказы віны ўвогуле не патрэбны. Дастаткова прызнання самога арыштаванага ў здзейсненым злачынстве. Таму задачай следства і суда зьяўляецца неабходнасць прымусяць абвінавачваемага прызнаць сваю віну. Як гэта дасягаецца — суда не датычыцца.⁵

Зьвяртае на сябе ўвагу той факт, што

канцэпцыя «царыца доказу» была абгрунтавана і апрабавана ў 1936-1937 гг., калі ў краіне панавала вакханалія шаленага фанатызму і неабгрунтаваных рэпрэсіяў. Менавіта такі падыход апраўдваў грубыя парушэнні законнасці і мэтады фізічнага ўздзеяння на арыштаваных, а пасля чаго яны прызнавалі сябе вінаватымі ў тым, чаго ніколі не здзейснілі. Аб гэтым, у прыватнасці, сьведчаць паказанні многіх з тых супрацоўнікаў ДПУ, якія ўрэшце рэшт самі аказваліся на лаве падсудных. Адзін зь іх, памочнік начальніка 4-га аддзела НКУС БССР малодшага лейтэнанта дзяржбязьпекі Быхоўскі В.Э. на судзе сьведчыў: «Берман часта гаварыў, што калі ён быў у Маскве ў т. Яжова, то той даваў устаноўкі і дазвол на прымяненне ў часе следства фізічных мер уздзеяння на арыштаванага і што адказваць за гэта будзе ён, Берман, а не той, хто гэта робіць. І я ў ліку іншых стаў гэта рабіць. Я пачаў прымяняць да арыштаваных самыя разнастайныя мэтады здзекаў. З усіх арыштаваных (я дапытваў звыш 40 чалавек — я біў і прымяняў розныя здзекі ня менш чым да паловы арыштаваных. Гэтымі «мэтадамі» я здолеў вымусяць іх на любыя паказанні і на любую правакацыю. Я біў арыштаваных Арабея, Хацкевіча, Ластоўскага, Кудзельку, Любоўвіча, Балціна, Аўгустойціса, Трыфтэн, Семашку і шмат іншых. Я прымяняў да іх самыя неверагодныя і садзіцкія мэтады следства: біў іх кулакамі, садзіў на зэдлік, а затым рэзка вырываў яго з падарыштванага і ён валіўся на падлогу: лажыў яго на падлогу, сагінаў удвая і ставіў зверху зэдлік, а потым садзіўся на яго сам і сядзеў да таго часу, пакуль гэтая асоба не пачынала даваць патрэбныя паказанні, пляваў у твар і г.д.»⁶

Такі почарк допытаў быў і ў іншых. Але

найбольш сваёй стараннасцю вызначаліся І. Морэў, М.Бандарэнка, А. Вольфтраб, І. Кунцэвіч, А. Гэпшэйн, У. Ермалаеў, Д. Лебядзеў, Я. Крупянкоў, У. Серышаў, Ваўчок, Цэйтлін, Пермскі, Содзін, Караткевіч, Літвінаў. Ад сваіх падначаленых не адступалі і старэйшыя каты: адказныя работнікі наркамата ўнутраных справаў рэспублікі: М. Берман, Л. Закоўскі, І. Ляплеўскі, Р. Рапапорт, А. Наседкін, Л. Цанава, З. Кауфман, М. Стаяноўскі, В.Ягоднін, Я. Розкін, І. Гарбаленя.⁶ Капіруючы сцэнарыі маскоўскіх працэсаў стаўленьні і вышкаралення паслугачы цэнтру стараліся знайсці ў Беларусі якасныя і колькасныя паказчыкі. Не паспяваў закончыцца адзін судовы працэс, як адразу-ж фабрыкаваўся наступны — то ў Лепелі, то ў Гомелі, то ў Віцебску, то ў Жлобіне, Менску. Рэжысёры-пастаноўшчыкі і іх паслухмяныя асыстэнты — следчыя без перадыху штампавалі «прэм'еры» шпіёнскіх, шкодніцкіх, тэарыстычных спэктакляў. Асабліва прывабнай для ДПУ была праблема антысавецкага падпольля і дыверсійна-тэарыстычнай дзейнасці.

У красавіку 1933 г. за подпісам Л. Закоўскага на стол намесніка старшыні АДПУ СССР Ягоды лягла зусім сакрэтная тэлеграма. У ёй паведамлялася аб ліквідацыі контррэвалюцыйнай, дыверсійна-шпіёнскай арганізацыі ў галіне жывёлагадоўлі БССР. Яна, ні менш, ні больш, ахапіла сваёй дзейнасцю ўвесь цэнтральны і нізавы апарат Наркамата земляробства, а таксама сетку вышэйшых навучальных устаноў, большасць саўгасаў і шэраг калгасаў рэспублікі. Сваёй бліжэйшай задачай разгалінаванае падпольне лічыла знішчэнне пагалоўя калгасных коней, малочнай і мясной прадукцыйнай жывёлы, а канчатковай — зьвяржэнне савецкай улады ўзброеным шляхам з наступным усталяваньнем бур-

жуазна-дэмакратычнага ладу». Адзначалася, што кіраўніцтва дзейнасцю арганізацыі ажыццяўлялася палітычным цэнтрам у Наркамземе (нам. наркома Масюковым), а таксама мела сувязі з падпольлем Белтрактарцэнтра, Польскім генеральным консульствам у Менску. Узначальваў жа арганізацыю дырэктар Віцебскай біяфабрыкі, загадчык кафедры Віцебскага бактэрыялягічнага інстытута прафесар В.Крылоў, які меў цесныя кантакты з дырэктарам Маскоўскага Інстытута хвароб свіней прафесарам Цыёнам Р.А. і падначаленай яму контррэвалюцыйнай арганізацыяй. Шляхам катаваньняў, пагроз і запалохваньняў Крылова былі дабыты паказанні на 51 чалавека. Па свайму складу яны размяркоўваліся наступным чынам: прафэсараў — 8 чалавек, навучовых супрацоўнікаў — 6, ветэрынарных дактароў — 15, служачых Наркамзема — 11, заатэхнікаў — 8, аграномаў — 1, іншых прафэсіяў — 2. Пасля мэтанакіраванай «распрацоўкі» арыштаваных былі здабыты звесткі яшчэ на 32 чалавека, якіх таксама арыштавалі.

Маштаб рэпрэсіяў пашыраўся з кожным годам. І чым бліжэй падыходзіў 1937 г. тым больш выразна абазначалася абсурднасць абвінавачваньняў. Яны страчвалі элементарную логіку і праўдападобнасць. Калі ў пачатку 30-х гадоў ў абвінавачваньнях часцей за ўсё сустракаецца фармулёўка «за антысавецкую агітацыю і выступленьне супраць калетывізацыі», то ў сярэдзіне 30-х гадоў аршытоўваюць і караюць «беларускіх нацыянал-фашыстаў», праватрацістаў», «польскіх шпіёнаў і дыверсантаў, удзельнікаў «контррэвалюцыйных, антысавецкіх шпіёнска-тэарыстычных арганізацыяў. Хапалі таксама за неданосьніцтва, за выказаныя сымпаты і спачуваньне да раней арыштаваных, за неаўку на сход, за сувязі

з «ворагам народу». Яны атрымалі ад 3 да 10 гадоў ППЛ, а іх дзеці страчвалі бацькоў, або падзялялі зь імі ўсе жахі і пакуты перасяленца.

Трагічную ролю ў жыцці беларускага народу адыграў ліпеньскі (1937 г.) пленум ЦК КП(б)Б, на якім прысутнічалі і верхаводзілі прыехаўшыя з Масквы загадчыкі аддзелаў ЦК УКП(б) Г.Маленкоў (арганізацыйны), і Я. Якаўлеў—Эпштэйн (старшыня КПК пры ЦК УКП(б) і загадчык сельгасадзела). Яны ўчынілі сапраўдны разгром кіруючых кадраў рэспублікі. Адбывалася парадаксальнае. На працягу жыцця аднаго пакалення была выкавана сістэма, якая пачынала пажыраць самую сябе. Дастаткова прыгадаць, што на памяненым пленуме ўсе 26 чалавек выступаўшых партыйцаў указвалі на факт існавання ў іх партарганізацыях і раёнах актыўна дзейнічаючых контррэвалюцыянераў, змоўшчыкаў, польскіх шпіёнаў і дыверсантаў. Ды і давераныя асобы Масквы падбухторвалі прысутнічаючых.

«Дзьве задачы зараз стаяць перад беларускім народам, — настаўляў А. Якаўлеў. — Першая — ачысьціць беларускую зямлю ад подлых польскіх шпіёнаў, разбуральнікаў дзяржаўнага і калгаснага добра, забойцаў рабочых і сялян. Другая — ажыццявіць на практыцы сталінскі лозунг: зрабіць усе калгасы бальшавіцкімі, а калгаснікаў заможнымі»⁷.

У зьневажальна запалохваючым тоне разважаў ён і аб самах удзельніках пленума: *«Той ці іншы чалавек мог быць выбраны ў склад пленума, што аб ім няма ніякага кампрамата, што ён чысты перад НКУС, чысты, па дэманстрацыях ЦК, — гэты факт больш за ўсё дэманструе, што работа па генеральнай чыстцы Беларусі ад усялякага гною, польскага бруду, ад розных шпіёнаў і дыверсантаў, што работа гэта яшчэ не*

распачата належным чынам, што гэтую работу давядзецца па-сапраўднаму, як таго патрабуе ЦК партыі, як таго патрабуе т. Сталін»⁸.

І распачалі не марудзячы, прама на тым ліпеньскім пленуме ЦК КП(б)Б. Напярэдадні яго работы быў арыштаваны першы сакратар ЦК В.Ф. Шаранговіч, на сумненні якога шмат беспадстаўных арыштаў кіраўнікоў розных узроўняў: дастаткова ўспомніць, што за паўтара месяца да гэтага 30 травеня 1937 г. з «падачы» Шаранговіча былі вызвалены ад займаемых пасадаў і аддадзены пад арышт як «ворагі народу» члены бюро ЦК і члены ЦК КП(б)Б: камандуючы БВА, камандарм 1-га ранга І. П. Убарэвіч, наркамзем БССР К. Ф. Бенек, нарком асьветы А. І. Дзякаў, нарком унутраных спраў Р.А. Малчанаў (іх чарга таксама прыходзіла). У той жа дзень ён зацьвердзіў рашэньне аб вызваленьні ад абавязкаў старшыні СНК БССР М. М. Галадзеда: 14 чэрвеня 1937 г. ён будзе арыштаваны ў Маскве на падставе доказу раней арыштаваных. У часе допыту 21 чэрвеня ён выкінецца з акна 5-га паверха будынка НКУС БССР⁸.

З удзелам Шаранговіча шальмаваўся старэйшы й адзін з аўтарытэтных кіраўнікоў Беларусі, старшыня ЦВК БССР А. Р. Чарвякоў. Даведзены да адчаю, ён скончыў жыццё самагубствам 16 чэрвеня 1937 г., у час работы ХУІ зьезда КП(б) Б, пакінуўшы перадсьмяротнае пісьмо, у якім пісаў: «Я ухажу зь імем партыі і правадыра т. Сталіна. Я ухажу, праклінаючы ўсіх ворагаў народу, я праклінаю беларускіх фашыстаў агнетаў польскага імперыялізму»⁹. На ўліку Шаранговіча лёсы вайскоўцаў І.П. Бялова, М. І. Андрасюка, Д.Ф. Сердзіча й інш.

Пройдзе няпоўных восем месяцаў і ў падвалах Лубянкі па справе бухарынскага «антысавецкага праватрацкіскага блёку»

апынецца і сам Васіль Фаміч Шаранговіч. Там ён, псыхалягічна зламаны, у прысутнасці галоўных дзеячоў судовага спектакля А. Вышынскага, У. Ульыха, І. Матулевіча, і Б. Іёўлева будзе самагубстваваць: *«Я здзейсніў брыдкія подлыя, цяжкія здрады, перад краінай і народам. Я здрадзіў сваёй Радзіме і як здраднік не заслугоўваю ніякага памілавання»¹⁰.*

Тады-ж на ліпеньскім (1937) пленуме ЦК Шаранговіч будзе настойліваць на ўзмацненьні барацьбы з «двурэшнікамі», «крававымі памагатымі фашызму», «агіднымі польскімі шпіёнамі». На самым пленуме з партыі будуць выключаны чатыры партыйна-савецкія работнікі — К. А. Дамброўскі, К.М. Жэлудкоў, Л.Д. Ляхаў і Э.Б. Вайсман. А пасля пленума з 101 першых сакратароў райкомаў і акружкаў уцалее толькі 8. Лёс «ворагаў народу» напактаў іх пазней. Кампартыя Беларусі не знайшла ў сябе сіл каб супрацьстаяць сфабрыкаванай ворганамі НКУС версіі аб існаваньні ў БССР «агентаў варажых разьведкаў» і разгалінаванага антысавецкага падполья і сама стала ахвярай «генеральнай чысткі», колькасць арыштаваных па абвінавчваньню ў контррэвалюцыйнай дзейнасці ўзрасла ў 1937 г. у параўнаньні з 1936 г. у дзесяць разоў і склала 40% ад усяго складу рэспубліканскай арганізацыі.

Парадаксальна, але зьяўляецца фактарам, што і першыя асобы і партыйныя супрацоўнікі ЦК КП(б)Б нярэдка спецыяльна вышуквалі выдуманых падставы, абвінавачваньні, каб нізавых кіраўнікоў у шкодніцтве, шпіянажы, арганізацыі сабатажу дывэрсыяў, і тым самым наклікаць новыя рэпрэсіі. Працаваўшы ў ЦК на пасадзе ўпаўнаважаных Аксёнаў і Земцаў спецыяльна разьязджалі па абласьцях і раёнах, дзе зьбіралі «кампрамат» на адказных работ-

нікаў і радавых камуністаў. Затым ён паступаў на бюро ЦК КП(б) Б, дзе на яго падставе прымалася рашэньне аб выключэньні з партыі або арышце. З гэтай нагоды ў адной з сваіх інфармацыйных запісак на імя Г.Маленкова, таго што падбухторваў у Беларусі палітычны тэрор П. К. Панама-рэнка пісаў: *«Характэрным для практыкі зьяўляецца прыклад, калі 31 сьнежня 1937 г. на пасяджэньні бюро ЦК за некалькі гадзін былі разгледжаны і прыняты па 5 раёнах Беларусі стандартныя аднатыповыя рашэньні, абвінавчваюшы сакратароў райкомаў і старшынь райвыканкамаў і правядзеньні шкодніцкай лініі, у садзейнічаньні шпіянажу і г.д. Гэтым рашэньнем бюро яны былі выключаны з партыі й арыштаваны. Неабходна прывесць яшчэ такі факт. Калі былі сакратар ЦК П.А. Лявіцкі сумесна з Д. Берманам выехалі ў Бабруйск на сход партыйнага актыву й пасля яго за адну ноч арыштавалі 17 чалавек кіруючых раённых работнікаў, у тым ліку пракурора, старшыню райвыканкама»¹¹.*

Садзейнічаўшы, ці заганяўшы рэспубліку ў адміністрацыйна-бюракратычны тупік у 1937-1938 гг. былі арыштаваны і прыгавораны да вышэйшай меры пакараньня старшыні ЦВК і СНК БССР Я. А. Адамовіч, Д.І. Валковіч, Д.Ф. Жылуновіч, М.В. Стакун, звыш 40 наркомаў і іх намесьнікаў, былыя сакратары ЦК КП(б)Б Я. Б. Гамарнік, А. І. Крыніцкі, К. Гей.

«Бацьку народаў» мярэшчылася што пагранічная Беларусь нашпігавана агентамі і шпіёнамі іншаземных дзяржаваў і ў тым ліку сярод моладзі. На праходзіўшай у ліпені 1937 г. нарадзе Сталіна з сакратарамі ЦК ЛКСМ і першымі сакратарамі ЦК камсамола заходніх саюзных рэспублік і абласьцей (размова ішла ў прысутнасці Яжова), ён папракаў кіраўнікоў моладзі за тое,

што яны не дапамагаюць ворганам НКУС у выкрыццці «ворага ў народу». А пасьяля гэтай нарады рэпрэсыі сярод моладзі пашыраліся.

Разгром кіраўніцтва камсамола Беларусі пачаўся жнівеньскай ноччу 1937 г., адразу ж пасьяля пленума ЦК ЛКСМБ, на якім прысутнічалі сакратары і члены ЦК КП(б)Б. Усяляк распальваемая істэрыя падазронасьці і пошукі ворага ў і шпіёнаў вымусіла ўдзельнікаў пленума пацьвергнуць знішчальнай крытыцы работу бюро ЦК ЛКСМБ. Маўляю, яно не мабілізавала камсамольскія арганізацыі рэспублікі на выкрыццці і выгнаньне з кіраўніцтва і радоў камсамола «ворагаў» і іх «агентуры». Пасьяля гэтага за «варожую дзейнасьць» былі прыцягнуты да адказнасьці сакратары райкамаў і адкружкамаў камсамола: Слуцкага — І. Галкоўскі, Віцебскага — У. Рагожкін, Мазырскага — А. Бычкоўскі і Б. Баранкін, Гомельскага, — М. Брагінскі, Лагойскага — М. Жызнеўскі, Лепельскага — С. Міхалевіч, Полацкага — І. Марголін, Мінскага — Г. Куксевіч і іншыя — усяго каля 20 чалавек.¹²

Узяты ворганамі НКУС пад «каўпак» першы сакратар ЦК ЛКСМ А. Аўгустайціс на допытах сьведчыў: «...наша падрыўная работа ў камсамоле Беларусі галоўным чынам была накіравана на развал палітыка-выхаваўчай, абарончай і фізкультурнай работы і захаваньні варожых кадраў у камсамоле. Мною былі завербаваны Галкоўскі, Бычкоўскі і іншыя, якія паўсюдна насаджавалі свае кадры». Для ворганаў НКУС гэта было дастаткова, каб сьцвярджаць, што іх клясавае чуцьцці не падвяло. На падставе высасаных з пальца «доказаў» адбылася амаль поўная зьмена камсамольскага актыву. У многіх камсамольскіх арганізацыях колькасьць арыштаваных і выключаных членаў ЛКСМ перасягала

колькасьць зноў прынятых¹⁷. Такія абставіны назіраліся ў маладзёжных арганізацыях у 1938 і 1939 гг.

Страшэнныя страты панесла ў 1937-1938 гг. навуковая і творчая інтэлігенцыя.

(Працяг будзе)

Бібліяграфія

1. «Аргументы і факты», 1988, №7, с. 6-7
2. XXII съезд КПСС. Стенографический отчет. М., 1962, с. 215-216.
3. «Правда», 7. 10. 1988,
4. «Инквизитор: сталинский прокурор Вышинский. М., 1992, с. 234
5. Тамсама. с. 246-250
6. У 1939 г. Б.Э. Быхоўскі быў асуджаны на 10 гадоў ППЛ. — аўтар
7. Правда истории: память и боль, Мн., 1991 с. 98.
8. ЦДА РБ, ф. 15, воп. 4, спр. 565, арк. 1-3, 13-14, 17-20, 37-38.
9. Правда истории: память и боль, Мн., 1991 с. 79, 82
10. ЦДА РБ, ф. 4., воп. 20, спр. 155, арк. 7.
11. ЦДА РБ, ф. 4, воп. 20, спр. 155, арк. 7.
12. Правда истории: память и боль, Мн., 1991 с. 59
13. Правда истории: память и боль, Мн., 1991 с. 52
14. Коммунист Белоруссии, 1990, №1, с. 65
15. Тамсама, с. 70
16. Знамя юности, 1990, 25 мая
17. Тамсама

Паказаньні арыштаў А. Смоліча

Начальнику ОГПУ БССР тов. Рапопорту

от арестованного А. А. Смоліча

Савецкая Юстыцыя (правасудзьдзе)

Мастак Яўген Ціхановіч

Признаю вместе с тем, что я виноват и сам в том, что своевременно не отмежевался от этой группы, хотя антисоветские настроения некоторых ее участников можно

Заканчэньне. Пачатак у 9(29)-6(36)

было заметить, что моя административная работа в Инбелкульте в свое время (в 1925-1926 гг.) фактически способствовала укреплению позиций националдемократизма, а потому должна считаться контрреволюционной. Но то, что от меня скрывали деятельность подпольной организации, несмотря на личную близость ко мне отдельных участников, говорит в мою пользу, указывает на то, что и нацдемократы со своей стороны чувствовали различие, которое существует между мною и ими. Я действительно ни в коем случае не мог бы согласиться на что-либо подобное тому, на что шла эта группа. Причиной этому были не только мои советские симпатии, но и совершенно определенные мои отношения к буржуазной Польше, к Балаховичу, к перспективе войн. Они делают очевидной невозможность для меня участвовать в нацдемовском заговоре.

Было бы, думаю, даже странно, если бы я восемь лет назад порвавший с полонифильской политикой, бежавший из Польши в БССР, сжегший за собою все мосты, начал бы теперь снова ориентироваться на Польшу. Контраст национального угнетения белорусов в Польше и национального строительства в СССР за последние годы стал во много ярче. Этому контрасту был посвящен ряд моих выступлений на собраниях, в прессе, даже в научных работах, начиная с 1922 г. и 1923 гг., непосредственно после моего приезда в Минск и последующие годы. Мои многочисленные антипольские

выступления во время разгрома процесса Громады имели место не только в Миске, но и в Москве на съезде научных работников, причем я отнюдь не жалел Польши, как некоторые нацдемократы. Я был одним из активнейших членов Комитета по защите Громады и всей душой ей сочувствовал. В резко антипольском духе я публично выступал до самого последнего времени на профсоюзных, рабочих собраниях, прошлой зимой я читал в АБВШ на курсах комсостава лекцию об экономическом положении Польши в связи с ее подготовкой к войне, причем слушатели вынесли благодарность и постановили напечатать ее в газетах. Мою позицию по отношению к Польше хорошо знают польские политики, которые считают меня злейшим врагом Польши. Так охарактеризовал меня, между прочим, никто иной, как Балахович, в своем открытом письме к Тарашкевичу, помещенном в газете «Рэч Посполита», кажется в 1924 или 1925 г. (выписка есть в моих материалах у следователя). Чтобы больнее уколоть Тарашкевича, он сравнивает его с «таким врагом Польши, как Смолич», который «продался большевикам». В дальнейшем, насколько мне известно, польская пресса пыталась не раз спровоцировать недоверие ко мне Советской власти, лицемерно удивляясь, как это большевики доверяют своему бывшему противнику, сочиняя обо мне разные провокационные нелепости. Надо думать, что по иному писали бы газеты польского фашизма о человеке на сочувствие, а тем более на содействие которого можно было бы рассчитывать. Они старались бы укрепить его положение в Советской стране, а не провоцировать. Вообще в Польше и Западной Белоруссии помнят меня как организатора и первого председателя Товарищества белорусской

школы, помнят мою борьбу с различными белорусскими фашистскими группами того времени Алексюка, Павлюкевича и др. В Западной Белоруссии и Латвии знают еще меня, как автора изданной в Вильно, но впоследствии запрещенной «Географии Белоруссии», распространение которой рассматривается как государственное преступление и влечет за собой тюрьму. К этому я могу добавить, что никаких связей с Польшей и Западной Белоруссией за все время пребывания в БССР я не имел. Я не написал туда ни одного письма. И только Громадовцы присылали мне по собственной инициативе свою антифашистскую газету. Причисление меня после всего этого к сторонникам польского или белорусского фашизма выглядит невероятно и доставит, вероятно, немало удовольствия национал-фашистам типа Луцкевича и Островского.

Еще меньше оснований смешивать меня со сторонниками и вдохновителями Балаховича. Отношения его ко мне видим уже хотя бы из упомянутого письма. Они вызваны, между прочим, моею и моих товарищей борьбою с ним в 1920 году. Когда Балахович со своею русской нар. армией, составленной на бандитских элементах, под «белорусским правительством» Алексюка-Адамовича-Островского двинулся на Полесье и объявил себя в Турове «начальником Белорусского государства», копируя, очевидно Пилсудского, мы резко выступили против него в прессе и повели соответствующую массовую агитацию против всей этой кровавой авантюры, чем сорвали ему вербовку добровольцев в Западной Белоруссии, в Гродне и др. местах и вообще поколебали его «престиж». Этого не хотел бы с ним встретиться в обстановке военного времени. Вообще же фигура эта настолько однозначная даже среди нацдемократов, что я не

представляю себе, кто из них желал видеть его своим «министром», кто мог его «вдохновлять», кроме разве Алексюка и Островского, являющихся, также как и Балахович, агентами крупной буржуазии и помещиков, прикрывающимися белорусским флагом. Я во всяком случае всегда вел борьбу с этими элементами и никогда не соглашался на то, чтоб погромники и бандиты компрометировали белорусское возрождение. Уже из сказанного вытекает, что войны и интервенции я не мог ожидать и желать, исходя хотя бы из личных интересов и соображений, которые нередко определяют собой поведение человека. Мне пришлось бы при первой эвакуации уезжать из Минска, чтобы не попасть в руки полякам или Балаховичу. Выезд же этот был бы для меня связан с большими неудобствами и потерями (большая семья и т.д.), что однако не могло меня задержать. Но, конечно, еще важнее для меня были общественные моменты. Война разрушила бы национально-культурную работу, которая впервые в истории Белоруссии поставлена Советской властью действительно широко и серьезно, которая все время увлекала меня своим масштабом, своей принципиальностью и громадными перспективами, которых не могла бы обеспечить Белоруссии никакая другая форма государственности.

В возможность устройства БНР, как национального государства, я после 1920 г. не верил, не был ее сторонником и защитником. Буржуазная демократия сама по себе меня несколько не привлекала, я знал ей цену и ее смысл. Осуществление национальной независимости я видел в Советской Белоруссии, в ее экономическом и культурном возрождении, для чего нужна не война, а мир, нужно только точное и последовательное проведение нацполитики

коммунизма и больше ничего. Оставаясь еще убежденным белорусским националистом, я слишком дорожил теми возможностями, которые предоставляет диктатура пролетариата Белоруссии и слишком тесно связал свою личную судьбу с судьбой Советской власти, чтобы желать войны или интервенции. Наконец, я совершенно не был заинтересован в том, чтобы играть какую-либо политическую роль. В свое время я достаточно ожегся на политике и сам признал и подчеркнул свое политическое банкротство. Все мои личные желания сводились к возможности спокойной научной и культурной работы в Советской Белоруссии, где Советская власть дала мне для этой цели все наилучшие условия.

Высоко ценя оказываемое мне доверие и стараясь его оправдать, я делал все, что было в моих силах для развития научных учреждений БССР и научно-исследовательской работы, как составной части социалистического строительства. В своих показаниях я мало писал о положительных чертах этой работы, а между тем они довольно отчетливо выделяли меня среди белорусской интеллигенции и позволяли мне считать себя вполне советским работником. Поэтому я сейчас останавлиюсь на них хотя бы очень кратко. Больше всего внимания уделял я Инбелкульту, который по установке высших руководящих органов должен был со временем вырасти в Академию Наук. Все усилия прилагал я к тому, чтобы помочь этому росту. Так, в 1925 г. как заместитель председателя ИБК, я руководил организацией научной работы всего Института и его органов-секций и комиссий. Вожди нацдемов были против моего выдвижения на эту работу, с чем я однако не посчитался (об этом в предыдущих показаниях). Их удолетворял, по-видимому, старый Инбел-

культ, игравший только роль клуба, легальной ширмы для их работы, и они тормозили развертывание научной деятельности Института. Тем не менее за один только 1925 г. на месте старого ИБК скромной терминологической комиссии, выросло крупное научное учреждение союзного масштаба, а через 4 года его уже можно было переименовать в Академию. Особое внимание я отдавал все время изучению производственных сил БССР. Я организовал и провел первую почвенную конференцию, положившую начало Комиссии естественных производственных сил (КЕПС), издал ее труды, принимал активное участие в оформлении и работе самой КЕПС сначала при Госплане, а затем при ИБК, организовал ЦБ Краеведения и был его первым председателем, организовал агросекцию ИБК (значение которой было не только отрицательным), наконец, организовал и наладил работу важнейшего отдела ИБК и БАН — отдела природы и нар. хозяйства, состоящего из ряда научных институтов (геологический, химический и др.) и исследовательских кафедр, что впервые позволило поставить изучение производительных сил БССР на прочную основу. Следует отметить, что этот отдел приходилось организовывать на совершенно пустом месте и что эту чрезвычайно сложную работу благодаря отсутствию работников, оборудования и помещения, я проводил почти безо всякой моральной поддержки, так как даже партийцы-руководители ИБК склонялись больше к той точке зрения, что «это не относится к белорусской культуре», а следовательно, и к институту белорусской культуры. Беспартийные же нацдемократы эту точку зрения высказывали открыто и защищали с большим упором, представляя изучение природы и хозяйства БССР

чуть ли не как мое личное дело. Этот отдел я создавал в борьбе с нацдемократами и при холодном нейтралитете нац. оппортунистов, а ведь именно он то и его работы и нужно были прежде всего социалистическому строительству. Весной 1928 г. я делал доклад Совнаркому о работах и достижениях отдела в области изучения производительных сил. Работа наша была одобрена, была подчеркнута ее важность и только с того момента стала затихать борьба против моего отдела. Из других своих работ по УБК отмечу организацию академической типографии в 1926-27 гг. и издательства научных трудов ИБК на белорусском языке, что было связано с рядом трудностей.

В 1925-26 г. я подал инициативу и составил проект Ленинского научно-исследовательского института сельского хозяйства и лесоводства, и затем до назначения директора вел основную работу по осуществлению этого проекта. В 1927 г. я по собственной инициативе создал комиссию из специалистов для составления первого проекта Института промышленности (идея которого также принадлежит мне) и затем в последующие годы несколько раз выдвигал этот проект перед Госпланом БССР, пока он не нашел своего осуществления, несколько правда в измененном виде. В 1928 г. я разработал проект подготовки преподавателей и научных работников по географии при педфаке БГУ путем организации соответствующей секции или вообще расширения географических дисциплин, но этот проект был отложен коллегией Наркомпроса на дальнейшие годы и не осуществился.

О своей личной научной работе могу сказать, что мною создана впервые научная система географии Белоруссии и постепенно в процессе исследовательской и экспеди-

ционной работы собирался для ее заполнения конкретный материал. В последние годы я также работал над университетским курсом экономической географии БССР. Вообще в этих областях я являюсь достаточно известным специалистом, имею ряд больших печатных работ, состоял профессором географии БГУ. Мною также организована на учено-исследовательская кафедра географии и картографии при БАН. Свою исследовательскую и преподавательскую деятельность, особенно и последние годы, я старался быть может не всегда успешно, проводить при помощи марксистского метода. Во всяком случае моя научная работа была все время теснейшим образом связана с очередными задачами социалистического строительства. В 1924 г. я, как секретарь комиссии по районированию при СНК, провел основную работу по реформе административно-хозяйственного деления республики, в результате которой получил революционную благодарность Совнаркома. В дальнейшем я организовал и проводил крупную работу по сельско-хозяйственному районированию и сельско-хозяйственной географии БССР. О ней я также делал доклад СНК (весной 1929 г.) при обсуждении которого слышал такие лестные отзывы, как мнение тов. Карклина (Предгосплана), что «это первая работа наших научно-исследовательских учреждений, которую можно широко использовать в социалистическом строительстве». Впоследствии эта работа и другая моя работа о размещении населения награждены золотой медалью Русского географического общества. Наконец, в последнем году, до самого дня ареста и даже частью в заключении я работал над общим экономическим районированием БССР, собрал для него обширный материал и приступил к разработке. В июне 1930 г. состав-

ленный мной план всей этой научной работы (в конечном счете это дает географический разрез перспективного плана), после дискуссии с некоторыми буржуазными оппонентами, был утвержден президиумом Госплана. Этот проект, который мне так и не удалось осуществить, исходит из предпосылки сплошной коллективизации и вообще ориентируется на установку генерального плана, на основе марксистского энергетического метода, с успехом примененного ГОЭРО.

Как в этом случае, так и вообще при соприкосновении с вопросами экономической политики я старался следовать генеральной линии партии, которую целиком и полностью принимаю, но которую, к сожалению, не всегда правильно понимал. Так, в прежние годы (1925-26) я поддерживал политику прищеповского Наркомзема, ошибочно считая ее подлинной политикой партии и объяснял ее некоторые особенности тактическими соображениями. После XV съезда ВКПб я переключил свою работу в основном, как мне казалось, на правильный путь. Свою научную деятельность, преподавание в университете, я стремился увязать возможно теснее с очередными проблемами, выдвинутыми партией, с индустриализацией и коллективизацией. Они захватывали меня самого своими перспективами быстрого построения социализма, колоссального подъема производительных сил, экономического расцвета Белоруссии и всего Союза.

Кроме упомянутых выше фактов моей научно-организационной работы, питавшихся этими настроениями, укажу еще на проведенную в 1928 г. экспедицию для изучения района Осиностроя, на пропаганду пятилетки в моем курсе экономической географии. В 1929 г. я выдвинул вопрос о принятии БАН научного шефства над

районами сплошной коллективизации, составил программу всей этой работы и затем уделял ей много внимания и энергии. Я также являлся одним из активнейших работников «Варнитсо» в Минске. С 1928 г. я был председателем «Белварнисто», выступал неоднократно с пропагандой его идей на съездах и собраниях. Даже в частной беседе, в семейном и приятельском кругу я до последнего дня защищал линию советской классовой политики, о чем упомянуто в моих показаниях (и на вечере у Купалы весной этого года) и что легко проверить.

Я изложил здесь ряд фактов своей деятельности, находящихся в резком противоречии с теми обвинениями, которые падают на меня заодно с нацдемовской группой заговорщиков, факты эти нисколько не уменьшают моей действительной вины перед Советской властью, вины, которую я хорошо сознаю и о которой я много писал в своих показаниях, но они все же отмежевывают меня достаточно отчетливо от названной группы и ее антисоветской деятельности. Они доказывают, что ни в каком антисоветском заговоре участия я не принимал, и не мог принимать, что я далёк был от этой мысли и наоборот вел сам борьбу, может быть недостаточно активную, с антисоветскими взглядами и настроениями. Все это, однако, только усугубляет ужасную тягостность того морального положения, в которое я попал в настоящее время. Ведь я все свои перспективы личные и общественные мыслил только в советских рамках и потому удары советской общественности для меня особенно чувствительны. Поэтому я и решаюсь беспокоить Вас просьбой о дополнительной проверке хотя бы важнейшего из обвинений, предъявленных мне общественностью — об участии в антисоветском заговоре. Я уверен,

что материалы следствия подтвердят приводимые мною факты и характеристики, убедят ОГПУ в нецелесообразности смешивать меня, человека советской ориентации и советской работы с нацдемовскими заговорщиками, сознательными агентами капиталистической реставрации. Иначе мое положение было бы слишком уже странным и жалким, и доставило бы лишний случай для злобного издевательства непримиримым врагам Советской власти, и вместе с тем, моим врагам здесь и за границей. Я живу надеждой, что Советская власть и на этот раз проявит свое беспримерное великодушие и справедливость и даст мне, несмотря на всю мою прежнюю вину, возможность работать для социалистического строительства. Нужно ли для этого мне моральное уничтожение? Я не враг Советской власти и никакой опасности для нее сам по себе не представляю. К подпольной работе и авантюрам у меня нет ни способностей, ни склонностей, как это видно уже из всего сказанного в записке. Опасность могла бы представлять в моей деятельности разве только идеология белорусского национализма, являющаяся питательным источником для нацдемократической контрреволюции, идеология которой лежала в основе всех моих прежних ошибок. Но от этой идеологии я уже решительно отказался, я разрушил ее своими руками, не оставив камня на камени. Я готов в дальнейшем, если это понадобится, вести с нею непримиримую борьбу. Месяцы заключения дали мне возможность не только осознать свою вину перед Советской Белоруссией, но и критически пересмотреть свои взгляды в национальном вопросе, тщательно сравнить их с Ленинской национальной политикой и преодолеть до конца свой национализм. И я уверен теперь, что

ни при каких условиях я не повторю своих националистических заблуждений и не попаду в плен к каким бы то ни было антисоветским элементам. Я очень просил бы

Вас, если это будет возможно, уделить мне немного времени для личной беседы по затронутым здесь вопросам.

16 декабря 1930 года.

Праз браму Менскай турмы

ПАМ'ЯЦЬ ЗЯМЛІ

Тадэвушу Касьцюшку прысьвячалася

Анатоль Грыцкевіч

Летась у Менску прадстаўнікамі патрыятычнай грамадзкасьці быў створаны Нацыянальны арганізацыйны камітэт па сьвяткаваньню ў Беларусі 200-х угодкаў Вызвольнага паўстаньня 1794 г. У склад яго ўвайшлі навукоўцы, мастакі, грамадзкія дзеячы, рэжысэры, журналісты, сябры Беларускага Згуртаваньня Вайскоўцаў, Згуртаваньня Беларускай шляхты й іншых адраждзэнскіх арганізацыяў. Старшынёй Нацыянальнага арганізацыйнага камітэту быў абраны беларускі мастак Мікола Купава. Большасьць сябраў аргкамітэту складалі сябры Беларускага Народнага Фронту. Камітэт працуе больш года. Ён намеціў, падрыхтаваў і ажыццявіў цэлы шэраг імпрэзаў, выставак і урачыстасьцяў. Па яго ўзору ў некаторых гарадах Беларусі былі створаны аналягічныя камітэты.

Мэтай усёй гэтай дзейнасьці, якая вялася пад эгідай Беларускага Народнага Фронту, было як мага шырэй адзначыць слаўны юбілей паўстаньня пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касьцюшкі, славу тага сына зямлі беларускай, узнавіць у сьвядомасьці беларусаў далёкія гераічныя падзеі змаганьня нашых продкаў за незалежнасьць Бацькаўшчыны.

Улетку мінулага года экспэдыцыя сяброў аргкамітэту выехала ў некаторыя мясціны, у асноўным заходняй часткі Беларусі, наведала месцы былых бітваў і агледзела, якія помнікі мінулага там засталіся.

Нацыянальны арганізацыйны камітэт зьвярнуўся з адозвай да беларускага народу і ўладаў з заклікам шырока адсьвяткаваць юбілей, правесці ўрачыстыя сходы, надаць вуліцам беларускіх гарадоў імёны кіраўнікоў паўстаньня і паўстанцкіх камандзіраў. Устанавіць помнікі і мэмарыяльныя дошкі.

Аргкамітэт распрацаваў канкрэтныя прапановы, у якіх гарадах і мясцінах паставіць помнікі, дзе перайменаваць вуліцы (асабліва палізу былых вітваў паўстанцаў). Таксама ён прапанаваў уладам адмовіцца ад назваў вуліц Суворова, расейскага фэльдмаршала, які жорска падавіў паўстаньне 1794 г., а на Берасьцейшчыне загадаў разбураць і паліць сялянскія хаты ў тых месцах, адкуль паходзілі сяляне-касінеры, якія змагаліся з расейскім войскам. Нават цяпер, у 1994 г. вуліцы імя Суворова існуюць ва многіх гарадах Беларусі, шматлікія калгасы названы таксама імям гэтага ката беларускага

і польскага народаў. Вайсковая вучэльня ў Менску, якая рыхтуе юнакоў (кадэтаў) для афіцэрскіх акадэміяў застаецца з назвай Суворавскага вучылішча. У Кобрыне музэй, вуліцы, парк таксама носяць імя Суворова. На жаль, гэтыя заклікі патрыятычнай грамадзкасьці ўлады не пачулі.

Праўда, вясной 1994 г., калі ўжо рыхталася юбілейнае паседжаньне, урад Беларусі хутка стварыў свой паралельны аргкамітэт на чале зь міністрам культуры і інфармацыі. Гэта было зроблена з меркаваньняў міжнародна-дыпляматычных: юбілей паўстаньня адзначаўся ў Польшчы і Літве, яго адзначалі ў Францыі і Польшчы. Акрамя таго, урад вырашыў узяць пад свой кантроль правядзеньне юбілейных мерапрыемстваў. Аднак практычна ўрадавы камітэт амаль не працаваў.

Нацыянальны арганізацыйны камітэт па сьвяткаваньню ў Беларусі 200-х угодкаў Вызвольнага паўстаньня 1794 г. падрыхтаваў і правёў 16 красавіка 1994 г. (у дзень, калі 200 гадоў таму ў Беларуска-Літоўскай дзяржаве пачалося паўстаньне) навуковую акадэмію, дзе было прачытана некалькі дакладаў беларускімі навукоўцамі.

24 красавіка ў памяшканьні Беларускай дзяржаўнай філярмоніі было праведзена (разам з урадавым аргкамітэтам) урачыстае паседжаньне, на якім выступілі з прамовай міністр культуры і інфармацыі А. Бутэвіч і старшыня нацыянальнага аргкамітэту М.Купава. Выступілі таксама паслы Польшчы, Літвы, ЗША і Францыі ў Рэспубліцы Беларусь. Адбыўся вялікі сьвяточны канцэрт, дзе былі выкананы музычныя творы ўдзельнікаў паўстаньня: Тадэвуша Касьцюшкі, Міхала Агінскага й іншыя тагачасныя творы.

Навукоўцы, сябры Нацыянальнага аргкамітэту, падрыхтавалі да друку шэраг

артыкулаў аб паўстаньні 1994 г., зь якімі выступілі ў друку, на радыё і тэлебачаньні. Доктар гістарычных навук Язэп Юхо, кандыдат гістарычных навук Уладзімір Емельяныч падрыхтаваў і выдалі кнігу пра паўстаньне 1794 г. У Беларуска-літоўскім часопісе (№1, 1994) прафэсар Анатоль Грыцкевіч апублікаваў вялікі артыкул «Паўстаньне 1794 г. перадумовы, ход і вынікі».

У жніўні 1994 г. недалёка ад месца сутычкі авангарда С. Грабоўскага з расейскім атрадам, у ваколіцы Менска на Ракоўскай шашы сябрамі і прыхільнікамі БНФ была пастаўлена драўляная каплічка ў памяць нашых продкаў, удзельнікаў паўстаньня 1794 г. З нагоды асьвячэньня каплічкі сьвятарамі праваслаўнай і грэка-каталіцкай канфэсыяў адбыўся мітынг, пад час якога я даў інтэрв'ю карэспандэнту радыё. Аднак новы старшыня радыёкамітэту, прызначаны прэзыдэнтам А. Лукашэнкам, сп. Ядранцаў, забараніў перадаваць гэтае інтэрв'ю.

На жаль, улады, намагаліся зьвесці да мінімуму значэньне ўсіх юбілейных мерапрыемстваў. У наменклатуры захоўваецца і далей культывуецца пачуцьцё прыніжэньня для годнасьці Беларусі адносіны да Расеі. Нават Прэзыдэнт рэспублікі лічыць беларусаў «малодшымі братамі» «старэйшага» — Расеі. Таму і палітыка ў дачыненні да нацыянальнага Адраджэньня, мовы, гісторыі праводзіцца такім чынам, каб дагэту расейскаму Прэзыдэнту й яго ўраду.

Прыемным выключэньнем было сьвяткаваньне юбілею паўстаньня ў Гародні, 29 верасьня 1994 г. На гэтае сьвяткаваньне былі запрошаны дыпляматы Польшчы, ЗША, Францыі і Літвы, а таксама прадстаўнікі Нацыянальнага аргкамітэту.

Нацыянальны арганізацыйны аргкамітэт працягвае сваю дзейнасьць. Яго сябрамі падрыхтаваны ўзоры паштовых марак і

канвертаў, плэкатаў і мэдалёў, якія хутка выйдуць у сьвет.

Нацыянальны аргкамітэт шмат зрабіў для таго, каб паказаць, што Вызвольнае паўстаньне 1794 г. пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касьцюшкі было ня толькі польскае, але і беларускае. У беларускіх паўстанцаў былі свае мэты—вызваленьне й адраджэньне сваёй дзяржавы ад расейскага панаваньня. Мэты паўстаньня ў Беларусі і ў Літве былі больш радыкальнымі ў параўнаньні з праграмай паўстаньня ў Польшчы. Віленская праграма была разьлічана на больш пасьлядоўныя рэформы, у тым ліку пра-

дугледжвала вызваленьне сялян ад прыгонніцтва. У паўстаньні ўдзельнічала перад усім шляхта, але ня толькі яна. Шматлікія групы мяшчан і сялян, каталікоў і праваслаўных, таксама прымалі ўдзел у паўстаньні. Пагроза паўстаньня, мела вынікам трэці падзел Рэчы Паспалітай і ліквідацыю беларуска-літоўскай дзяржавы-насьці.

Вызвольнае паўстаньне 1794 г. увайшло ў гісторыю нашай Бацькаўшчыны як гераічны чын, як узор змаганьня за свабоду і незалежнасьць.

Тадэвуш Касьцюшка
Мастак Яўген Ціхановіч

Памяці паўстанцаў Касьцюшкі

Анатоль Белы

29 верасня з 16 гадзіне ў Горадні на будынку Новага Замку ўпершыню ў Беларусі па-дзяржаўнаму, пад трохразовы аўтаматны залп жаўнераў і пад гукі сьвятой «Пагоні» ўрачыста адкрылі памятную дошку, прысьвечаную паўстаньню 1794 г.

200 гадоў таму ў гэты дзень кіраўнік паўстаньня наш знакаміты зямляк Тадэвуш Касьцюшка наведаў Горадню, якая на гэты час стала сталіцай паўстаўшага народу. Ён правёў вайсковую нараду і ўручыў узнагароды кіраўнікам паўстаньня ў Беларусі і Літве, баявым афіцэрам. У якасьці ўзнагароды былі спэцыяльныя пярсцёнкі з патрыятычнымі надпісамі.

На адкрыцьці дошкі пад дзяржаўнымі бел-чырвона-белымі сьцягамі сабралася шмат горадзенцаў, народафронтаўцаў, грамадаўцаў, якія ў гэты дзень ладзілі сваю рэгіянальную партыйную канфэрэнцыю. На сьвяткаваньне прыехалі беларусы зь Менску, усе тыя, каму дорага незалежнасьць і вольнасьць Беларусі.

Асабліваю значнасьць гэтым падзеям надавала прысутнасьць дыпляматычнага корпусу з краінаў, зь якім лёс сутыкнуў нашага знакамітага земляка Тадэвуша Касьцюшку. На ўрачыстасьць прыехалі часова павяраны ЗША ў Беларусі Джордж Кроул, вайсковы аташэ пасольства ЗША у Беларусі Зігус Томас, вайсковы аташэ Францы ў Беларусі Жан-Уф-Бурыс, надзвычайны і паўнамоцны пасол рэспублікі Польшча ў Беларусі Эльжбета Смулак і пасол Літвы ў Беларусі Віктарас Баўбліс.

У гэтых краінах зь вялікай прыстойнасьцю шануецца імя Касьцюшкі. Толькі ў Беларусі, яго нашчадкі ад гэтага часу не

толькі не ўшаноўвалі імя і справы Касьцюшкі, але нават аддавалі яго другім нарк дам.

Час бяспамятства прайшоў. Яшчэ ў лютым 1994 г. Горадзенскі выканкам па просьбе нацыянальнага аргкамітэту па сьвяткаваньню двухсотых угодкаў паўстаньня, стварыў мясцовы аргкамітэт па падрыхтоўцы і правядзеньню 200-х ўгодкаў паўстаньня 1794 г. Гарадзкія ўлады Горадні далі прыклад новаму ўраду Беларусі як трэба праводзіць сьвяты, якія-б дасягалі дзяржаўнага ўзроўню, не вялі-б да адкрытай канфрантацыі з патрыятычнымі сіламі, спрыялі фарміраваньню нашай сьвядомасьці, незалежнасьці, дзяржаўнасьці, волі.

Першы намесьнік гарвыканкама Гародні М. Клацэй сумесна з пасламі ўрачыста адкрылі шылду, якую выканаў горадзенскі скульптар Уладзімір Панцэлеяў.

У Новым замку ў залі, дзе калісьці адбываўся сойм, ў гонар двухсотых угодкаў была адчынена мастацкая выстаўка горадзенскіх мастакоў, творы якіх прысьвячаліся паўстаньню 1794 г. і яго кіраўнікам.

Вечарам таго-ж дня ў тэатры Тызэгаўза, дзе некалі выступаў Т. Касьцюшка, была праведзена ўрачыстая вечарына, на якой выступілі старшыня гарвыканкама Г. Крупенка, пасол Польшчы ў Беларусі прафэсар Эльжбета Смілкова, часовы павяраны ЗША ў Беларусі Джорж Кроул, вайсковы аташэ Францы ў Беларусі Жан-Уф-Бурыс, пасол Літвы ў Беларусі Віктарас Баўбліс. Таксама выступіў старшыня Нацыянальнага аргкамітэта М. Купава. Адбываўся канцэрт, у рэпертуары якога былі творы Т. Касьцюшкі і М. Агінскага, М. Радзівіла й іншых аўтараў таго часу.

Геральдыка і сучаснасць

Анатоль Старадарожскі

30 верасня 1994 г. у Горадні, у гісторыка-археалагічным музеі адбылася навукова-практычная канфэрэнцыя «Традыцыі выкарыстання геральдыкі ў мясцовым самакіраванні Горадзеншчыны».

Канфэрэнцыю ладзілі: Горадзенская краязнаўчая асацыяцыя, Горадзенская філія Цэнтру праблем самакіравання пры Беларускай рэспубліканскай фондзе падтрымкі дэмакратычных рэформ імя Льва Сапегі.

ГРОДЗЕНСКАЯ ФІЛІЯ

На канфэрэнцыі выступілі з дакладамі і паведамленнямі вядомыя беларускія дасьледчыкі і навукоўцы. Прафэсар А. Грыцкевіч расказаў пра «Традыцыі старажытнасці ў мясцовай геральдыцы». Навуковец зь Менску А. Цітоў зрабіў паведамленьне «Гарадзкія гербы Беларусі». Старшыня Менскага клюбу «Спадчына» А. Белы прысьвяціў свой даклад «Гербы і геральдычныя знакі

на старонках часопіса «Полацк» разгляду геральдыкі на працягу 35 нумарах часопіса. Старшыня згуртавання Беларускай шляхты Л. Акулевіч выступіў з дакладам «Шляхецкая і гарадская геральдыка». Старшыня геральдычнай камісіі рэспублікі Беларусь В. Насевіч павядоміў пра «Дзяржаўную геральдычную службу Беларусі». Дэпутат Вярхоўнага Савету Беларусі, старшыня партыі «Грамада» А. Трусаў расказаў пра «Адраджэньне гарадзкіх гербоў у Беларусі», краязнавец з Горадні А. Госьцеў выступіў з дакладам «Гарадзкія гербы Горадзеншчыны».

У сваім выступленьні Анатоль Цітоў прывёў цікавыя звесткі адносна гарадзкіх гербаў Бацькаўшчыны. 90 гарадоў сёньняшняй Беларусі мелі гербы, а ў ейных этнічных межах — звыш за 120. Ён жа паказаў прысутным, выяву горадзенскай харугвы XVI ст., якая захоўваецца ў музэі Войскага Польскага ў Варшаве. На ёй вершнік у чорным панцыры і на чорным кані. Гэты варыянт Пагоні ён і прапанаваў для герба Горадзенскай вобласці, які вырашана стварыць. Дзеля гэтага будзе паклікана абласная камісія. Ёй мусіць дапамагачь Дзяржаўная геральдычная служба, якую прадстаўляў В. Насевіч.

Анатоль Белы, пазнаёміўшы ўдзельнікаў канфэрэнцыі з праблемай адлюстравання гербоў і геральдычных знакаў на старонках часопіса «Полацк», уручыў арганізатарам канфэрэнцыі поўны камплект часопіса «Полацк», а таксама ім было прапанавана сумесна з клюбам «Спадчына» паклапаціцца аб узьвядзеньні ў Горадні помніка выдат-

наму палкаводцу сярэднявечча Давіду Горадзенскаму.

Удзельнікі канфэрэнцыі пагадзіліся, што неабходна пашырыць вывучэньне і выкарыстаньне геральдычных знакаў гарадоў і мястэчак праз краязнаўчыя таварыствы, установы культуры і адукацыі, сродкі мясцовай інфармацыі. Было вырашана прасіць Горадзенскі аблвыканком стварыць геральдычную камісію па вывучэньню і выкарыстаньню геральдычных знакаў, аказаньню дапамогі ў іх распрацоўцы. Удзельнікі канфэрэнцыі вырашылі лічыць мэтазгодным выяўленьне старажытных гербоў і стварэньне новых у тых гарадах, якія раней іх ня мелі. (Гэтая прапанова можа мець і практычную карысьць, так як гарадзкія ўлады могуць выкарыстоўваць гербавую выяву й як знак якасці тавару. Менавіта

так, адбіткам гарадзкой пячаткі ў сярэднявеччы пазначаліся найлепшыя тавары.

На завяршэньне канфэрэнцыі адбылося паседжаньне «круглага стала», на якім была выпрацавана канцэпцыя адраджэньня герба Горадзеншчыны.

Удзельнікі канфэрэнцыі пагадзіліся, што трэба лічыць гістарычна-абгрунтаваным адраджэньнем герба Горадзеншчыны з адлюстраваньнем выявы «Пагоня» на аснове сьцяга горадзенскага павету канца XVI ст., а таксама прасіць Горадзенскі аблвыканком афіцыйна прыняць яго і прадставіць да рэгістрацыі ў дзяржаўна-геральдычную службу Рэспублікі Беларусь. Таксама было вырашана зьвярнуцца да Міністэрства сувязі Рэспублікі Беларусь з просьбаю выпусціць у 1995 г. марку і канвэрт з выявай герба Горадзенскай вобласці.

Мастак Яўген Ціхановіч

Нясьвіж і яго гістарычная спадчына

Анатоль Грыцкевіч

Два дні—21 і 22 верасня 1994 г. у Нясвіжы праходзіў міжнародны навуковы сімпозыум «Нясвіж як агульнаэўрапейская гісторыка-культурная каштоўнасць». Арганізатарамі сімпозыюму былі міністэрства культуры і друку Беларусі, Нацыянальны гісторыка-культурны запаведнік «Нясвіж», Асацыяцыя беларусістаў, Беларускі інстытут праблемаў культуры, Інстытут гісторыі Акадэміі навук Беларусі.

У рабоце сімпозыюму ўдзельнічалі навукоўцы Беларусі, Польшчы і Вялікабрытаніі. Разглядаліся наступныя праблемы: гісторыя Нясвіжа, мастацтва Нясвіжа, архітэктура Нясвіжа, Радзівілы і Нясвіж, лёсы нясьвіжскіх каштоўнасцяў, будчыня Нясвіжа. Апошняя праблема абмяркоўвалася на паседжанні круглага стала. Усяго на пленарным і паседжаннях двух сэкцыяў «Гісторыя Нясвіжа», «Радзівілы і Нясвіж», «Архітэктура і мастацтва Нясвіжа» было заслушана каля 30 дакладаў і паведамленняў.

З агульным дакладам «Нясвіж як эўрапейскі цэнтр культуры» выступіў ганаровы доктар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту Андрэй Цехапавецкі з Лёндану. Прафэсар Анатоль Грыцкевіч расказаў аб рэлігійным жыцці ў Нясвіжы ў XVI—XVII стст. Аўтар дакладу адзначыў, што да сярэдзіны XVII ст. у Нясвіжы былі праваслаўная царква і каталіцкі касцёл. У 50-70 гады XVI ст., дзякуючы дзейнасці Мікалая Радзівіла Чорнага, у Нясвіжы актыўна дзейнічалі пратэстанты, у асноўным кальвіністы. Але Мікалай Крыштоф Радзівіл Сіротка, які перайшоў у каталіцтва, запрасіў

у Нясвіж езуітаў і прадстаўнікоў іншых каталіцкіх ордэнаў. Пачалося акаталічванне насельніцтва. Пасля прыняцця Берасцейскай уніі 1596 г. праваслаўная абшчына Нясвіжа была пераведзена ў склад каталіцкай царквы як грэка-каталіцкая і Нясвіж у першай чвэрці XVIII ст. набыў каталіцкае аблічча.

Цікавымі па зьместу былі даклады польскіх прафэсараў Аляксандры Гейштары і Андрэя Мікалоўскага «Рухомыя межы ў суіснаванні культуры ў цэнтральна-усходняй Эўропе» і «Нясвіжскія паркi як эўрапейскія зьявы». У сваім дакладзе А. Гейштар паказаў, як польская культура пашыралася ў Беларусі.

Зь іншых дакладаў трэба вылучыць даклад кандыдата мастацтвазнаўства Вольгі Дадзіёмавай «Нясвіж як цэнтр музычнай культуры», у якім было паказана, наколькі багатай была гэтая культура ў XVIII ст. Тут выконваліся ня толькі канцэртныя творы, яле ставіліся оперы. Тут працаваў выдатны кампазітар (родам з Гамбурга) Ян Давід Голанд і іншыя музыканты.

Дарэчы, у першы дзень працы сімпозыюму ягоныя ўдзельнікі і жыхары горада, вучні школаў, ўпершыню бадай за 200 гадоў праслухалі выдатны канцэрт твораў кампазітараў канца XVIII ст., у тым ліку ўдзельнікаў паўстання 1794 г.: Міхала Клеафаса Агінскага, яго далёкага сваяка Міхала Казіміра Агінскага, Мацея Радзівіла, Тадэвуша Касцюшкі, Яна Давіда Голанда. Гучалі паланэзы, санаціны, серанады і іншыя музычныя творы. Шмат з нотаў гэтых твораў ляжалі ў архівах Польшчы. Іх знайшла і

вярнула да жыцця Вольга Дадзіёмава.

Спэцыяліст па генеалёгіі і геральдыцы Леанід Акаловіч з Менску падрыхтаваў навуковае паведамленне «Герб роду Радзівілаў і яго мастацке выкарыстанне».

Зьміцер Яцкевіч з Менску выступіў з паведамленьнем «Радзівілы як фундатары». Трэба таксама адзначыць даклады доктара мастацтвазнаўца Віктара Шматава «Партрэтная галерэя Радзівілаў», кандыдата філэлягічных навук Людмілы Хрышчэповіч «Адукацыя ў Радзівілаўскім Нясвіжы» і Тэрэзы Голуб «Нясвіж і літаратурнае жыццё Беларусі».

Цікавым было пленарнае паседжанне 22 верасня «Лёсы Радзівілаўскіх збораў». Паведамленьні кандыдата мастацтвазнаўцы Маі Яніцкай «Драматычная гісторыя замкавых каштоўнасцей», Міколы Багадзяжа й Ірыны Масляніцкай «Куды падзеліся трафэі 1812 г.» выклікалі інтарэс слухачоў.

Сяргей Рыбчонак, які працуе ў беларускім дзяржаўным гістарычным архіве і добра ведае архіўную справу, расказаў аб рабаванні расейскімі афіцэрамі і салдатамі Нясвіжскага замка (гэтая справа перахоўваецца ў архіве). Ягоны даклад «Разрабаванне скарбніцы князеў Радзівілаў у 1812 г.» выклікаў бурную рэакцыю з боку кандыдата гістарычных навук Міхаіла Стыдонава зь Інстытута гісторыі Акадэміі навук Беларусі. Той запратэставаў супраць ужывання слова «рабаванне» у адносінах да расейскіх афіцэраў і салдатаў, патрабуючы замяніць яго словам «канфіскацыя». Такое выступленне сьведчыць аб адраджэнні імперскіх поглядаў сярод некаторых навукоўцаў, натхнёных выступамі антыбеларускіх сілаў у апошнія месяцы (асабліва пасля прэзідэнцкіх выбараў) на самым высокім узроўні, нават з боку Прэзідэнта

А. Лукашэнкі.

Непрыемным была таксама мітусня шматлікіх аглядальнікаў сімпозыюму вакол нашчадкаў беларускай арыстакратыі: князя Антоні Радзівіла, хіміка з Лёндану і яго жонкі Ружы (з князеў Чартарыскіх), князя Паўла Чартарыскага, графа Андрэя Цехапавецкага. Усё гэта нагадвала старажытныя часы, калі мяшчане хваліліся «А мне паціснуў руку сам пан» або «Сам пан сказаў мне два словы». Але ў цэлым, правядзеньне сімпозыюму трэба разглядаць як вельмі патрэбную і карысную справу. Да праблем пераўтварэння старажытнага беларускага горада Нясвіжа ў адмысловы архітэктурна-мастацкі комплекс, асяродак турызму была прыцягнута ўвага ня толькі навукоўцаў Беларусі, але і замежжа. Настаў час і дзяржаўным дзеячам Беларусі зьвярнуць увагу на праблему Нясвіжу і праблему адраджэння гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі. Неабходна зразумець, што без адраджэння сваёй гісторыі, мовы, менталітэту, нацыянальнай самасьведомасці, захавання незалежнасці, духоўнасці беларускага народу будучыні ў нас няма.

«Герб Нясвіжа» Якавенка Дзій, 1966г. н. лінагат 1988

ПА БА-ЧЫВОНА-БАЛЫН БЦЯГАН

XXI Сустрэча Беларусаў Паўночнай Амэрыкі

Святлана Белая

Вось і прайшлі яшчэ два гады, якія аддзялялі нас ад XX сустрэчы Паўночнай Амэрыкі. Праляцелі яны хутка і амаль непрыкметна. Толькі крышку больш сівых валос прыбавілася на скронях, падраслі ўнукі, нарадзіліся праўнукі ды адыйшлі на вечны супакой многія з тых, хто стаяў ля вытокаў арганізацыі гэтых сустрэчаў.

Новая XXII сустрэча паклікала ўсіх у Таронта, у Канаду.

*Як крыніцы
З-пад сэрца зямлі,
Як птушкі
У блакіт нябесны,
Як вецер
У святлы бор,
Як стрункі травы
Да сонца,—
Адзін да другога
Прабіваюцца добрыя людзі**

Шлях многіх беларусаў, якія ехалі на гэтую ўрачыстасць ляжаў праз Ніагарскі вадаспад, месца Першай Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі. Цікава, якія

думкі не давалі пакою ім, былым удзельнікам Першай сустрэчы, калі праязджалі яны памятных мясцінаў? Успаміны аб такім складаным і шчаслівым часе іхняй маладосці ці смутак аб тых, каго ўжо больш няма разам з імі? Прадчуваньне радасці ад новай сустрэчы з сябрамі, з якімі не бачыліся два гады, ці хваляваньні аб хатніх, пакінутых на пару дзён дома? Многія зь беларусаў яшчэ пад час правядзення XX сустрэчы вырашылі, што усё, хопіць вандровак. Трэба паберагчы здароўе, пашкадаваць сэрца. Але прайшоў час, забыліся ранейшыя турботы і хваробы і пачалі беларусы збірацца ў дарогу. Прышоў знаёмы час збораў, а разам з ім успамінаў і спадзяваньняў.

Амаль ўсе кліўленцы ехалі ў Таронта ў суботу, з верасня аўтобусам, які заарганізаваў царкоўны камітэт царквы Жыровіцкай Божай Маці. Па дарозе сьпявалі песьні, жартавалі і нават праводзілі рэпэтыцыю нядзельнага канцэрта. Вяселы прадсвяточны настрой, як і заўсёды задавалі жанчыны. Дзякуючы ім даволі доўгая дарога не здалася бясконцай і сумнай.

* Тут і далей выкарастаны вершы з паэтычнага зборніка Ніны Загорскай «Мне добра з вамі»

Першы дзень сустрэчы

i

першыя ўражаньні

У адрозьненні ад XIX і XX сустрэчаў, на якіх зьезджалася багата гасцей зь Бацькаўшчыны XXI Сустрэча Беларусаў Паўночнай Амэрыкі была больш сьціплая. Гасцямі зь Беларусі былі Радзім Гарэцкі, Прэзідэнт Згуртаваньня Беларусаў Сьвету «Бацькаўшчына», Ганна Сурмач, старшыня рады ЗБС, Аляксандр Шут, народны дэпутат Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, Валянтына Трыгубовіч прадстаўніца рады БНФ, старшыня камісіі замежных сувязяў БНФ. Таксама на сустрэчу прыехалі Аўген Лецка, былы старшыня ЗБС «Бацькаўшчына», Анатоль Кляшчук, фотажурналіст газеты «Зьвязда». Што датычыцца прадстаўнікоў ад беларускага ўраду, а таксама ўрадавых віншаваньняў у адрас удзельнікаў XXI сустрэчы, то іх, на жаль, не было.

Як і заўсёды акцэнт XXI сустрэчы прыпадаў на канфэрэнцыю, якая пачалася з верасня з адсьпяваньня песьні-гімна «Беларусь, наша Маці-Краіна». Галоўная ўвага прамоўцаў была накіравана на Чарнобыльскую тэму. Так Барыс Рагуля выступіў з прамовай аб патрымцы праграмы канадзкага ўраду аб стварэньні ў Менску стаматалёгічнай (зубной) клінікі для чарнобыльскіх дзяцей. Івонка Сурвілла паведаміла аб дапамозе чарнобыльскім дзецям з боку канадзкага грамадства, айцец Аляксандр Надсан, які прыехаў зь Лёндану, таксама расказаў пра матэрыяльную і духоўную дапамогу ахвярам Чарнобыля. Дарэчы ахвярам Чарнобыля была прысьвечана выстаўка Анатоля Кляшчука, якая была наладжана ў залі Беларускага Рэлігійна-грамадзкага цэнтру.

Другая група прамоўцаў канфэрэнцыі закралася ў сваіх выступленьнях тэму «Сёньняшні дзень Беларусі». Аляксандр Шут, сябра дэмакратычнай апазыцыі ў Вярхоўным Савеце РБ расказаў аб палітычным становішчы ў Беларусі. Старшыня БАЗА Антон Шукелойц падзяліўся сваімі думкамі пра стан нацыянальнае сьвядомасці беларусаў.

Вялікая ўвага была адведзена праблеме супрацоўніцтва беларусаў Бацькаўшчыны і Замежжа. Акадэмік Радзім Гарэцкі даў ацэнку дасягненьняў эміграцыі з пункту гледжаньня беларусаў Бацькаўшчыны. Валянтына Трыгубовіч падкрэсьліла ролю эміграцыі ў якасьці замежных назіральнікаў за прэзідэнцкімі выбарамі ў Беларусі. Раман Кардонскі выступіў з прапановай узмацняць эканамічныя сувязі зь Бацькаўшчынай. Аляксандр Пятроўскі заклікаў пытаньне аб стварэньні канадзка-амэрыканска-беларускай інфармацыйнай службы. Я. Сурвіла падняў праблему накіраваньня амэрыканскіх і канадзкіх спецыялістаў ад імя ААН на працу ў Беларусь.

На канфэрэнцыі таксама выступілі: Янка Запруднік, які зачытаў прывітаньне ад імя Веры Запруднік, старшыні Беларуска-Амэрыканскае моладзі; Язэп Арцюх, які расказаў аб палітычнай акцыі беларусаў ЗША; М.Ганько, які паведаміў аб каардынацыі дзейнасьці.

Вечарам адбылася вечарына, дзе беларусы маглі адвесьці душу ў сяброўскім асяродзьдзі, а таксама, як і ў часы іхняй маладосці, натанцавацца і нагаварыцца.

Працяг сустрэчы—працяг працы

Нядзеля, 4 верасня пачалася зь сьвяточнай Літургіі, якую служылі ў царкве сьв. Кірылы Тураўскага Уладыка Мікалай разам з а. Міхасём Страпко (Кліўленд), а. Аляксандрам Раданковічам (Флярыда), Васілём Андраюком (Нью Брансвік) і а. Міраславам Вайцюком. Вялікай прыемнасьцю для усіх сталі мелагучныя сьпевы хора царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Кліўлендзе пад кіраўніцтвам Кастуся Калошы.

Пасьля нядзельнай службы й адбеду, які адбыўся ў залі БГРЦ усе накіраваліся ў гатэль Траюмф Гаўард Джонсан. Тут і адбыўся ўрачысты сход XXI Сустрэчы Бела-

русаў Паўночнай Амэрыкі. На яго пачакту Ларыса Стэльмашэнка і Вольга Лукашэвіч прасьпявалі дзяржаўныя гімны Канады і Злучаных Штатаў Амэрыкі. Мастацкую частку сустрэчы падрыхтаваў кліўлендзкі хор «Васількі». Кіраўнічка хору Вольга Лукашэвіч распрацавала тэатральна-музычную праграму, сымбалам якой быў каравай духмянага бацькоўскага аржаного хлеба, упрыгожаны каласкамі жыта і блакітнымі васількамі. Каравай — гэта напамін аб мілай Бацькаўшчыне, аб нашых каранях, даўніх і сёньняшніх традыцыях, нашых вытоках. Каравай гэта і нашае вяртаньне ў

Каравай з Кліўленда

Беларусь, бо

*Нідзе няма такіх бяроз,
як на маёй Радзіме.*

*Такіх русявых доўгіх кос, такіх азімін.
Такіх бароў і курганоў і калыханак
І такіх цудоўных песьняў...*

Каравай на бялюткім, вышываным у Беларусі рушніку вынесла на сцэну Эва Яраховіч. За ёй пад музычны акампаніэнт акардыяніста Фёдара Паўлаўца, урачыста выйшлі ўдзельнікі хору. У выкананьні Кацярыны Валюкевіч, Вольгі Дубаневіч, Кастуся Калошы, Тацьцяны Кананчук, Анатоля Лукьянчука, Вольгі Лукашэвіч, Мары

Патапенкі, Аніты Радзеўскай, Любы Блізьнюк-Сергіевіч, Валянтыны Ягоўдзік прагучалі папулярныя беларускія песьні: «Роднае слова», «Я ад Вас далёка», «Слуцкія ткачыкі», «Куде зязюлька», «Колькі ў небе зор», «А ў полі дуб зялёны», «Цячэ вада ў ярок», «Лясная песьня», «Ой, вішанька-чарэшанька». Прыгожым дуэтам прасьпявалі «Палескія прасторы» і «Помню пачатак разьвітання» Вольга Лукашэвіч і Люба Блізьнюк-Сергіевіч. Прыемным падарункам для ўдзельнікаў сустрэчы стала соль Любы Блізьнюк-Сергіевіч «Васількі» і «Цімох». Таксама некалькі песьняў прасьпявала Ларыса Стэльмашэнка з Таронта.

Хор «Васількі». Зьлева направа: у першым радзе—Люба Блізьнюк-Сергіевіч, Вольга Лукашэвіч, Валянтына Валюкевіч, Марыя Патапенка, Тацьцяна Кананчук. У другім радзе: Анатоль Лукьянчук, Эва Яраховіч, Валянтына Ягоўдзік, Вольга Дубаневіч, Кастусь Калоша, Аніта Радзеўская. Акампануе Фёдар Паўлавец

Музычная частка праграмы вельмі ўдала дапаўняла працоўную частку нядзельнай праграмы. Паміж музычнымі нумарамі з прамовамі на сходзе выступілі: Юрка Азарка, які зрабіў паведамленьне аб Курапатах, старшыня рады БНР др. Язэп Сажыч, які падзяліўся думкамі пра сувязь беларусаў сьвету. Янка Запруднік засяродзіў увагу ўдзельнікаў сустрэчы на значэньні сучаснага моманту ў гісторыі Беларусі. Вітаў Кіпель расказаў пра палітычную дзейнасьць беларускай эміграцыі ў Злучаных Штатах.

Таксама сустрэчу віталі: ад БНФ—Аляксандр Шут, які зачытаў прывітаньне ад Зянона Пазьняка, старшыні БНФ; ад ЗБС «Бацькаўшчына»—Радзім Гарэцкі (ягонае прывітаньне надрукавана ў часопісе «Полацак» №6(36); ад Беларуска-Каардынацыйнага Камітэту—Раіса Жук-Грышкевіч; ад Беларускага Кангрэсавага Камітэту Амэрыкі—Антон Шукелойц зачытаў прывітаньне старшыні Беларускага Кангрэсавага Камітэту Амэрыкі Расьціслава Завістовіча. Алеся Кіпель зачытала прывітаньне ад Джэджа Вайновіча, губэрнатара штата Агаё (ЗША).

На заканчэньні сходу былі прыняты рэзалюцыя сустрэчы, заява аб палітычным палажэньні ў Беларусі і прывітаньне Прэзыдэнту Беларусі А. Лукашэнку. Пасьля

сходу была наладжана вячэра і забава.

На трэці дзень сустрэчы адбылося шостае паломніцтва да Беларускага Крыжа Сьв. Літургію адпраўляў Аляксандр Надсон. Пасьля яе адбыўся малебен за беларускі народ. Малітвай «Магутны Божа» малебен закончылася, а разам зь ім і XXI Сустрэча

XXI Сустрэча Беларусаў Паўночнай Амэрыкі адыйшла ў гісторыю. Яе удзельнікі і госьці ад'язджалі з Таронта зь сьветлымі пачуцьцямі і надзеяй, што праз два гады зноў зьбіруцца яны з старымі сябрамі, падзяляцца ўспамінамі, навінамі і зноў далучацца да вялікай сям'і беларускай, якая і за тысячы кіламетраў ад Бацькаўшчыны не згубілася, не распалася, не паддалася націску чужой культуры, а захавала сваю мову, свае традыцыі і свае карані. Захавалася для таго,

*Каб цвіла ты краскаю вясновай,
Каб цвіла ты кветкай верасовай,
Каб цвіла ты накіпам калінным
Між вярстой ажынай і палыннай,
Радавала сонейкам рамонка—
Жаль мой сьветлы,
Родная Старонка!*

Родная Старонка — Беларусь!

GEORGE V. VOINOVICH
GOVERNOR

STATE OF OHIO
OFFICE OF THE GOVERNOR
COLUMBUS 43266-0601

GREETINGS TO THE 21ST BIENNIAL CONVENTION OF BELARUSANS OF NORTH AMERICA SEPTEMBER 3-5, 1994

I am pleased and honored to extend my warmest greetings to the officers and members of the Belarusian Canadian Alliance and the Belarusian American Association as they come together for their 21st Biennial Convention in Toronto, Canada, September 3-5, 1994.

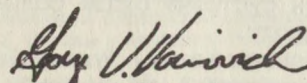
A large delegation of Ohioans from Cleveland and other cities, led by Mr. John Chanenka, a well known community leader, will travel to Toronto to participate in the programs at the Triumph Howard Johnson Plaza Hotel and the Belarusian Community Center.

Discussion topics at the convention include Genocide at Kurapaty, coordinating efforts toward independence and democracy of Belarus, aid to the victims of the Chernobyl disaster in Belarus, and lobbying Canadian and U.S. governments for support of democracy and free-market reforms in Belarus.

Best wishes for an enjoyable, memorable and rewarding convention, which appropriately centers on the need to establish and foster an independent and democratic Belarus.

God bless you in your important deliberations!

Sincerely,

George V. Voinovich
Governor

BELARUSIAN CONGRESS COMMITTEE OF AMERICA

724 WEST TANTALLON DRIVE, FORT WASHINGTON, MARYLAND 20744

PHONE: (301) - 292-2610

FAX: (301) - 292-8140

ELEVENTH
BELARUSIAN CONGRESS
OF AMERICA

22 жніўня 1994 г.

Згуртаваньню Беларусаў Канады й Беларуска-Амэрыканскаму Задзіночаньню

Дарагія Суродзічы!

Пасьля Другой Сусьветнай вайны, пераможаная Нямеччына, асабліва заходняя яе частка, прайшла праз пэрыяд дэнацыфікацыі, падчас якога выкаранялася зьзначная сыстэма нацызму, ачышчалася й аздарулялася Нямеччына й яе народ.

Нягледзячы на тое, што наша Бацькаўшчына патрабавала яшчэ больш стараннага ачышчэньня ад чужога ўплыву, бо зьзначная бальшавіцкая сыстэма была прынесена ў Беларусь зьвонку, дэбальшавізацыі ў Беларусі пасьля развалу савецкае імперыі не рабілася. Наша Бацькаўшчына ня мела шанцу выйсці з панаваньня чужое ідэялёгіі, вызваліцца ад эканамічнага й палітычнага банкруцтва, стаць на свае ўласныя нацыянальныя ногі. Вось чаму Беларусь была й загнаная ў эканамічны й палітычны тупік, бо кіраўніцтва краіны, ажыццяўленьне незалежнасьці й волі нашага народу захапілі былі людзі, якія ад самага пачатку былі ворагамі гэтых высакародных ідэалаў.

Аб'яднаўшыся вакол ідэі барацьбы за незалежнасьць нашай Бацькаўшчыны і ведаючы, што разнастайнасьць поглядаў стымулюе людскую творчасць, мы ў эміграцыі павінны зрабіць усё магчымае, каб дапамагчы свайму народу вызваліцца з ланцугоў абыякавасьці і набраць сілы для аднаўленьня поўнае беларускае незалежнасьці.

Ня маючы магчымасьці, праз сваё сардэчнае недамаганьне, быць прысутным на зьездзе, ад імя Беларускага Кангрэсавага Камітэту Амэрыкі вітаю вас, дарагія суродзічы, і жадаю вам духовага ўздыму й творчых посьпехаў. Хочацца верыць, што наступная 22-я сустрэча будзе больш аптымістычнай для нас і ўсяго беларускага народу.

Дык, верачы ў здзяйсненьне ідэалаў незалежнасьці, будзем, нашым вялікім хорам, разам з нашай гарачай патрыёткай і пакутніцай Ларысай Геніш паўтараць яе прыгожыя, абнадзейлівыя радкі:

І ня сьціхне песьня ў Прынямоньні,
І ня зьгіне мова на Дняпры,
Прыдзе час, і водгульце Пагоні
Да сялібаў данясць вятры!

Залунае сонечна Пагоня,
Мужны рыцар, крыж і белы конь
І народ наш болей не застогне
Што прайшоў пакуты і агонь!

Жыве Беларусь! Расьціслаў Завістовіч
Старшыня

Рэзалюцыя

канадзійцаў і амэрыканцаў беларускага паходжаньня, удзельнікаў XXI Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі, скліканай Згуртаваньнем Беларусаў Канады і Беларуска-Амэрыканскім Задзіночаньнем у Таронта ў Канадзе 3-5 верасьня 1994 году

ДЗЕЛЯ ТАГО, што эканамічны і культурны прагрэс народу можа найлепш быць забяспечаны ў дэмакратычнай і незалежнай дзяржаве, як пра гэта сьветчыць гісторыя заходняй цывілізацыі: і ДЗЕЛЯ ТАГО, што незалежная і дэмакратычная дзяржава забяспечвае аптымальныя ўмовы для свайго прагрэсу ды калектыўнага і індывідуальнага разьвіцьця ейных грамадзянаў: і ДЗЕЛЯ ТАГО, што беларускі народ мае шматвекавую гісторыю, напоўненую ня толькі цяжкой працай, стратамі і пакутамі, але й значнымі дасягненьнямі: і

ДЗЕЛЯ ТАГО, што на працягу гэтага стагодзьдзя назіраецца ў беларускім народзе рост дамаганьняў незалежнасьці Беларусі, які выявіўся ў абвешчанымі незалежнасьці Беларускае Народнае Рэспублікі 25 сакавіка 1918 г., Дэкларацыі дзяржаўнага суверэнітэту Беларускай ССР 27 ліпеня 1990 г. ды абвешчанымі 25 жніўня 1991 г. незалежнасьці Беларусі, якую замацавала прынятая 15 сакавіка 1994 г. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь: і

ДЗЕЛЯ ТАГО, што дэмакратыя і незалежнасьць дзяржаваў становяць найлепшую гарантыю міру ды міжнароднага супрацоўніцтва ў дадзеным рэгіёне, ДЗЕЛЯ ўсяго ГЭТАГА мы, канадзійцы і амэрыканцы беларускага паходжаньня, удзельнікі 21-й Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі, урачыста пастанавляем:

1. Падтрымліваць захады ўраду Рэспублікі Беларусь, накіраваныя на ўзмацненьне дэмакратычных і рыначных рэформаў і ўмацаваньне незалежнасьці беларускай дзяржавы.

2. Шукаць у канадзкім і амэрыканскім урадах падтрымкі для Беларусі ў справе дасягненьня ёю суверэнітэту, дэмакратыі і эканамічнае перабудовы, а таксама далейшага разьвіцьця дыпляматычных зносін з Канадаю і Злучанымі Штатамі.

3. У сувязі з надыходзячымі выбарамі ў Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь і мясцовыя органы ўлады ўзяць удзел у арганізаваным міжнароднага назіраньня за ходам выбараў.

4. Падтрымліваць намаганьні беларускага, а таксама канадзкага й амэрыканскага ўрадаў, каб зь Беларусі была вывезеная ядзерная зброя, зьліквідаваньня расейскія ваенныя базы ды замацаваная нэўтральнасьць Рэспублікі Беларусь.

5. Спрыяць адкрыццю ў Менску канадзкага і амэрыканскага бізнэсаўскіх цэнтраў з мэтай пашырэння гандлю.

6. Шукаць тэхнічнае дапамогі для Беларусі, улучна з дапамогай ахвярам чарнобыльскай радыяцыі ды, у спалучэньні з гэтым, разьвіцьця ў Беларусі фармацэўтычнай вытворчасці.

7. Працягваць стараньні ўважэньня памяць ахвяраў камуністычнага генацыду на Беларусі і за ейнымі межамі ў дачыненні да жыароў краіны, а таксама стварыць у Курапатах мэмарыяльны комплекс як сымбаль гэтага генацыду.

8. Пашыраць канадзка-беларускі і амэрыканска-беларускі абмен навукоўцамі і студэнтамі.

9. Прасіць інфармацыйнае агенцтва ЗША ўключыць беларускую мову ў перадачы радыёстанцыі "Голас Амэрыкі".

10. Падтрымліваць намаганьні ў справе пашырэння ўжытку беларускае мовы ўва ўрадавых установах Беларусі, а таксама спрыяць вывучэньню беларускае мовы ў навучальных установах Захаду.

11. Спрыяць шырокаму ўжываньню нацыянальнае сымболікі — бел-чырвона-белага сьцягу і знаку Пагоня — у беларускім грамадстве.

12. Вышукваць канадзкія і амэрыканскія крыніцы падручнікаў і іншых друкаваных матэрыялаў для пашырэння ў бібліятэках і навучальных установах Беларусі.

13. Прасіць Міністэрства сувязі Рэспублікі Беларусь стварыць магчымасьці рэгулярнага абмену пэрыядычнымі выданьнямі паміж Беларусью і краінамі, дзе жывуць беларусы.

ПРЫВІТАНЬНЕ

ПРЭЗЫДЭНТУ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ АЛЯКСАНДРУ
ЛУКАШЭНКУ

Мы, канадзкія і амэрыканцы беларускага паходжаньня, удзельнікі 21-й Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі ў горадзе Таронта ў Канадзе вітаем Вас, вельмі паважаны спадар Лукашэнка, на Вашым новым становішчы Прэзыдэнта Рэспублікі Беларусь і шчыра жадаем Вам і ўсяму Беларускаму народу як найхтэйшага выхаду з эканамічнага і духовага крызісу, што ахапіў цэлую краіну. Беларусы Канады і Злучаных Штатаў Амэрыкі зь вялікай увагай сочаць ход падзеяў на Беларусі і спрыяюць умацоўваньню беларускае дзяржаўнасьці і дэмакратыі да выхаду Беларусі на шырэйшыя міжнародныя сувязі. Намаганьні свае ў гэтым кірунку мы будзем працягваць і ў будучыні.

Мы адначасна спадзёмся, што новы ўрад Беларусі пры Вашым прэзыдэнцтве будзе аздараўляць ня толькі эканаміку, але й беларускую нацыянальную культуру, якая пацярпела ня менш за эканоміку. Пагатоў, што эканоміка і культура цесна ўзаемазвязаны. Мы хацелі-бы бачыць Ваша спрыяньне падвышэньню нацыянальнае сьведамасьці беларускага народу, што вынішчалася на працягу стагодзьдзяў, мацаваньню незалежнай і дэмакратычнай беларускай дзяржавы, стварэньню эканамічнай моцы Беларусі, адраджэньню нацыянальнай культуры і асваеньню здабыткаў сусьветнай цывілізацыі.

Мы асабліва спадзёмся, што Вы паспрыяеце захаваньню цяперашняга афіцыйнага статусу беларускай мовы, як ён вызначаны ў Канстытуцыі дзяржавы і не паддасьцеся націску з боку камуністаў і іншых непрыяцеляў беларускага нацыянальнага адраджэньня, якія дамагаюцца наданьня афіцыйнага статусу ў Беларусі таксама і мове суседняе расейскае дзяржавы, мове, якая ніякім чынам не прыцясьняецца ў Беларусі. Мы таксама спадзёмся, што Вы як дэмакратычна абраны Прэзыдэнт Рэспублікі Беларусь будзеце падтрымліваць адзін з галоўных інстытутаў дэмакратычнага ладу — свабоду сродкаў масавай інфармацыі.

Грамадзяне Канады і Злучаных Штатаў Амэрыкі, якія паходзяць зь Беларусі або маюць сваяцкія, эканамічныя і культурныя сувязі зь Беларусьсю, жадаюць Вам, вельмі паважаны Прэзыдэнт Лукашэнка, добрага здароўя і ўдачы ў Вашай адказнай працы на карысьць вольнай, самастойнай і дэмакратычнай Беларусі, на карысьць беларуска-канадзкага і беларуска-амэрыканскага супрацоўніцтва і дружбы ды запэўніваюць Вам у гэтым сваю падтрымку.

Таронта, Канада, 4 верасьня 1994 г.

*Пленарны сход 21-й Сустрэчы
Беларусаў Паўночнай Амэрыкі*

Заява

Канадзкія і амэрыканцы беларускага паходжаньня,
удзельнікі XXI Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі
ў Таронта ў Канадзе 4 верасьня 1994 году
пра палітычнае палажэньне на Беларусі

Выбары прэзыдэнта Рэспублікі Беларусь у чэрвені-ліпені 1994 году паказалі дзьве важныя прыкметы беларускай рэчаіснасьці. Першая прыкмета — гэта тое, што дэмакратычныя выбары ў рэспубліцы магчымыя: што тая ўлада, якая не задавальняе спадзяваньняў народу, можа быць заменена новай уладай шляхам свабодных выбараў. І другая прыкмета: ідэя незалежнай дэмакратычнай Беларусі паступова пашыраецца ў беларускім грамадстве, асабліва сярод інтэлігенцыі ды малодшага пакаленьня. Будучыня прамаўляе на карысьць дзяржаўнасьці.

Носьбітам і выказнікам ідэі незалежнай дэмакратычнай Беларусі з самага пачатку гэтак званай перабудовы на Беларусі стаўся Беларускі Народны Фронт (БНФ). За час існаваньня Фронту, дзякуючы самаахвярнаму дзейнасьці ягоных кіраўнікоў, актывістаў і прыхільнікаў, былі рэалізаваныя гэтыя пастулаты нацыянальнага адраджэньня, як дзяржаўная незалежнасьць, дзяржаўны статус беларускае мовы, нацыянальная сымболіка, дэмакратычныя выбары. Дзейнасьць БНФ паспрыяла нараджэньню іншых дэмакратычных партыяў і рухаў, якія ўсё больш актыўна заяўляюць пра сябе. Але нацыянальнае адраджэньне адбываецца пакутліва, зь перашкодамі і ня ў поўнай меры. Камуністычная намэнклятура ды імперскія сілы зацята супраціўляцца станаўленьню беларускае дзяржаўнасьці, прыватнай уласнасьці і, арганічна спалучанае з прыватнай уласнасьцю, індывідуальнае свабоды і дэмакратыі. Супраціўнікі беларускага адраджэньня вядуць змаганьне ўсякімі сродкамі, у тым ліку й эканамічнымі — у разьліку, што чым горш будзе стаяць эканоміка, тым больш бязвартаснай будзе выглядаць уваччу абываталя і ідэя беларускай дзяржаўнасьці. Нельга, аднак, спыняцца напоў-

дарогі. Жыцьцё паказала, што выстаўленьня рухам мэты нацыянальнага адраджэньня, якія яшчэ пару год таму здаваліся шмат каму недасягальнымі — гэтакія як незалежнасьць, дзяржаўнасьць беларускай мовы, бел-чырвона-белы сьцяг, Пагоня, — сталіся часткай сёньняшняй рэчаіснасьці. Таму й надалей выказнікам найбольш адпаведнага для Беларусі палітычнага курсу застаюцца Беларускі Народны Фронт, створаны ім каліцыйныя цэныя ўрад ды іншыя дэмакратычныя партыі і рухі, якія трымаюцца прынцыпаў дзяржаўнасьці, рыначнай эканомікі ды мірнага сужыцця ў Рэспубліцы Беларусь усіх нацыянальных групаў.

Удзельнікі 21-й Сустрэчы Беларусаў Паўночнай Амэрыкі выказваюць спадзяваньне, што дэмакратычныя партыі і рухі на Беларусі цяпер, напярэдадні выбараў у Вярхоўны Савет, дацэняць важнасьць гістарычнага момэнтну і здолеюць згуртавацца ў адзіны дэмакратычны блёк, каб забясьпечыць каліцыйны дэмакратыўны максимум месцаў у новым заканадаўчым органе.

Згуртаваньне Беларусаў Канады і Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне выказваюць сваю салідарнасьць зь Беларускім Народным Фронтам ды іншымі дэмакратычнымі партыямі і плянямі ў Беларусі і дэкларуюць усякае маральнае й міжнародна-палітычнае падтрыманьне намаганьням, скіраваным на тое, каб Беларускі народ змог выйсьці як мага хутчэй з эканамічнага і духовага крызісу.

**Пленарны сход
21-й Сустрэчы Беларусаў
Паўночнай Амэрыкі**

Прысяга

Расьціслаў Завістовіч

Новы амэрыканскі амбасадар для Беларусі Кенэт Ялавіц прыняў прысягу 24 кастрычніка 1994 г. у залі Бэнджаміна Франкліна ў Дзяржаўным Дэпартаменце ў Вашынгтоне.

Ад беларускіх арганізацыяў Злучаных Штатаў Амэтыкі новага амбасадара віталі Язэп Арцюх—ад англамоўнага часопісу «Беларускі агляд», Алеся Кіпель—ад Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва, Надзя Кудасава, Іраіда Завістовіч, Расьціслаў Завістовіч—ад Беларускага Кангрэсавага Камітэту, Янка Запруднік ад Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня і Аляксандар Сільвановіч—ад фонду Ахвярам Чарнобылю ў Беларусі пры Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царкве.

Перад прысягаю сп. Джэймс Каллінс, спэцыяльны дарадчык дзяржаўнага сакратара ў справах новых незалежных дзяржаваў, сказаў прамову, у якой ён выказаў ветлівыя пажаданьні беларускаму народу і спадару Ялавіцу.

У сваёй прамове сп. Ялавіц выказаў сваё захапленне Беларуссю й яе таленавітым і высокаадукаваным народам, шырокаразгорнутай гаспадаркай. Сп. Ялавіц абяцаў зрабіць усё магчымае, каб дапамагчы Беларусі стаць заможнаю, незалежнаю й дэмакратычнаю краінаю, пабудаванаю на яе гістарычных традыцыях, талерантнасьці і добрасуседзкіх адносінах да іншых народаў і краінаў.

Папаўдні, 24 кастрычніка, беларуска-амэрыканскую дэлегацыю прыняў беларускі амбасадар Сяргей Мартынаў у Беларускай амбасадзе ў Вашынгтоне.

25 кастрычніка беларуская дэлегацыя была прынятая сп. Джэймсам Каллінсам у Дзяржаўным Дэпартаменце.

У спатканьні з сп. Каллінсам прымалі ўдзел спадарыні Шэры Гросман (з Агенства Міжнароднага Разьвіцьця), Моніка Окіф (з Інфармацыйнага Агенства ЗША) і Майкал Сноўдэн (кіраўнік Беларускага Стала Дзяржаўнага Дэпартаменту).

У час працоўнай гутаркі беларуская дэлегацыя заклікала Дзяржаўны Дэпартамент да актывізацыі дзейнасьці Камітэту разьвіцьця амэрыканска-беларускіх адносін. (Спэцыяльнае пагадненьне адносна гэтага Камітэту было падпісана падчас візыту Прэзыдэнта Злучаных Штатаў Амэрыкі Біла Клінтана ў Беларусь у студзені 1994 году).

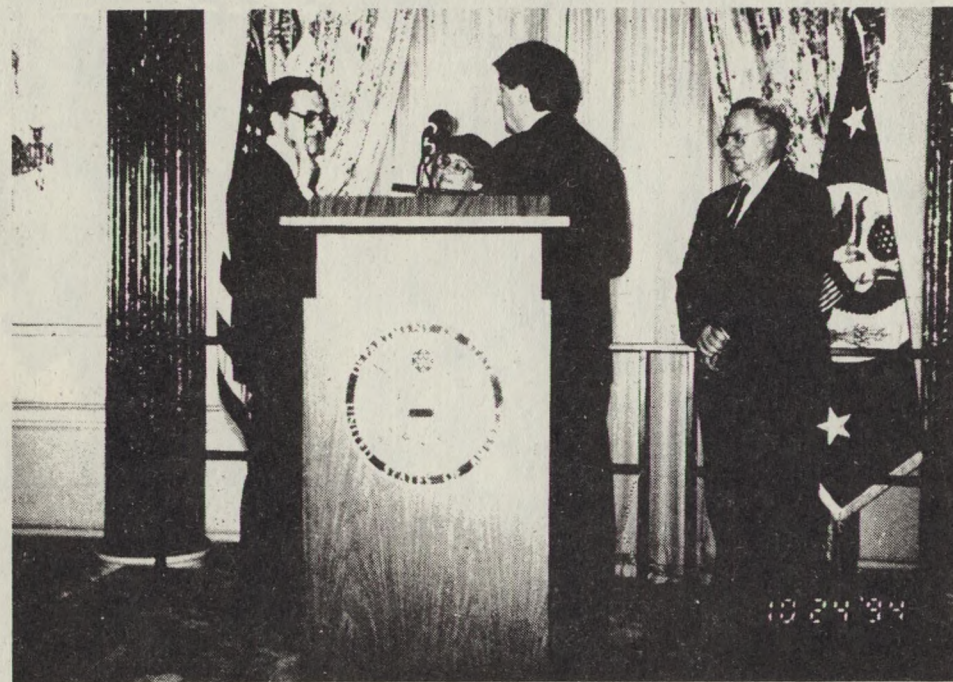
Тэмы, якія закранулі члены беларускай дэлегацыі датычыліся розных праблемаў Беларусі: эканамічных, культурных, моўных. Беларусы гаварылі пра выкладаньне беларускае мовы ў Дзяржаўным Дэпартаменце і падрыхтоўцы ў ЗША беларускамоўных дыпляматаў і перакладчыкаў для далейшай працы як у Беларусі, так і ў Амэрыцы.

Беларусы прасілі амэрыканскі бок у аказаньні большае мэдычнае дапамогі для Беларусі, а таксама ў дастаўцы чыстых ад радыяцыі харчоў для беларускіх дзетак—ахвяраў Чарнобыля.

Беларуская дэлегацыя таксама падняла пытаньне аб грашовай кампэнсацыі Расеі для Беларусі за ўран. Беларусы прасілі амэрыканскі ўрад, каб ён куплячы ў Расеі ўзбагачаны ўран, здабыты падчас дэман-

тажу ядзернае зброі, дапамог Беларусі атрымаць ад Расеі адпаведную кампэнсацыю. Гэты ўран паступае зь беларускага ўзбраеньня, але Расея адмоўляецца плаціць за яго Беларусі.

Усе прапановы беларускай дэлегацыі былі выслуханы амэрыканскім бокам зь вялікай увагай. Будзем спадзявацца, што гэтая гутарка знойдзе свой працяг у канкрэтных справах.

На здымку: Новы амэрыканскі амбасадар Кенэт Ялавіц прыймае прысягу. Справа каля амэрыканскага сьцягу стаіць Джэймс Каллінс, спэцыяльны дарадчык дзяржаўнага сакратара і кіраўнік аддзелу па справах новых незалежных краінаў. У цэнтры—сп-я Ялавіц. Прыводзіць новага амбасадара да прысягі Лэры Дангэм, заступнік кіраўніка пратаколу.

Паводля зьвесткаў Дзяржаўнага Дэпартаменту ЗША

1. ЗША выдаткавала да 30 чэрвеня 1994 г. на гуманітарную, тэхнічную і дэмантажную (дэмантаж ядзернай зброі) дапамогу Беларусі 236, 5 мільёнаў даляраў.

2. Міністэрства сельскай гаспадаркі ЗША мяркуе выдзяліць каля 20 мільёнаў даляраўна харчовую дапамогу Беларусі.

3. Амэрыканскі ўрад зьбіраецца аказаць дапамогу ў фінансаваньні наступных праграмаў: «Жанчыны і бізньес у ЗША», «Бізньес-мэнеджэмент для Беларусі», а таксама ў галінах адміністрацыі, арганізацыі і прававых аспектах прыватызацыі, тэлекамунацыі, добраўпарадкаваньня глебы.

ПАЦІЯК
і КУЛЬМЕА ЗША ЧАСОЊІС

ВОБРАЗЫ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

Стварыць музей «Беларусы Амэрыкі»

Святлана Белая

Праблемы беларускай сьвядомасьці хваляюць мастака Эдуарда Агуновіча ўвесь час. Аб'ехаўшы амаль усе кантынэнты, пабываўшы ў найславнейшых музэях сусьвету, пабачыўшы, як іншыя народы ганацца сваім мінулым, сваёй гісторыяй, культурай, ён з горацху назіраў, як мы, беларусы страцілі ці аддалі іншым народам свае сымбалі веры. Вярнуць усе рэліквіі Бацькаўшчыны, стварыць Нацыянальны музей Беларусі, — вось думка якая доўгі час непаконць мастака.

Праблемы беларускага музэя добра знаёмыя Эдуарду Агуновічу, бо за сваё мастацкае жыцьцё ён аформіў не адзін музей.

Самым першым ягоным «дзіцяткам» быў музей і зьезду РСДРП у Менску. Пасьля былі літаратурны музей Янкі Купалы і музей Янкі Купалы ў Вязанцы, за які ён атрымаў званьне заслужанага дзеяча мастацтва, Музей савецка-польскай вайсковай дружбы, разьдзел касманаўтыкі ў Беларускай дзяржаўным музэі, музэй у Заслаўлі, музэй над ракой Арэсай, музэй на караблі «Пётр Машэраў», музэй драўлянай архітэктуры і дойлідства Беларусі, больш за 20 музэяў...

Кожны музей Эдуарда Агуновіча сваеасаблівы спэктакль, у якім ён, мастак-рэжысёр, кіруе сваімі галоўнымі артыстамі: прасторай, колерам, рытмам, сьвятлом, фактурай і ідэяй. Таму ў ягоны музей

ідзеш як на прэм'еру ў тэатр. І як на сьвята.

Калі прывесьці анты-сынонімы ў адносінах да творчага шляху ды почырку мастака то гэта, пэўна, будзе заштампаванасьць. Калька, тапаньне на на адным месцы, гэта тое, што абсалютна супрацьістотна для Эдуарда Агуновіча. Як лічыць сам мастак, па сваёй сутнасьці ён фармаліст. І фарматворчасць ён займаецца ў афармленьні музэяў. Ён так задумвае экспазыцыю, што яна пачынае дзейнічаць на эмацыянальнае ўспрыманьне чалавека. Ён стварае настрой музэю.

За больш чым дваццаць гадоў працы над музэямі рэспублікі мастак стварыў багата розных жанру музэяў. Але самым значным здабыткам музэйнага-афарміцельскага мастацтва Беларусі стаў музей Максіма Багдановіча ў Менску, у Траецкім прадмесьці, за які мастак атрымаў Дзяржаўную прэмію Рэспублікі Беларусь. І справа нават ня ў тым, што музей увабраў у сябе дух Багдановічаўскай эпохі, водар паэтавага жыцьця. У музэі Максіма Багдановіча ты адчуваеш сапраўдную гордасьць за свой беларускі народ і яго сьвятыні. Мастак ўзьняў жыцьцё паэта, ягоныя творы да сымбалічнага гучаньня, мастак фактычна склаў гімн паэту, стварыў новую для беларусаў сьвятыню, да якой кожны з нас павінен ісьці як да прычасьця з адкрытым сэрцам і поўнай да Бацькаўскай зямлі

любоўю.

Мы сядзім з Эдуардам Агуновічам у залі кліўлендзкага грамадзка-асьветніцкага цэнтру «Полацк». Яшчэ раз пераглядаю ягоныя графічныя творы, якія мастак прывёз для паказу ў Амэрыку. Многія зь іх экспанаваліся ў Дэлі, у Ляйпцыгу, дзе атрымалі залаты мэдаль. Ілюстрацыі да кнігі «Тарас на Парнасе»; сэрыя твораў да кнігі Алеся Петрашкевіча «Напісанае застаецца» прысьвечаная нашаму славутому палачаніну Францішку Шарыне, велічныя твары Уладзіслава Чарадзея, Сымона Буднага, Еўфрасіньні Полацкай, які ствараюць нізку твору «Сабор беларускіх сьвятых», рамантычны і паэтычны вобраз Багдановічаўскай паэзіі.

А над усімі гэтымі творамі ўзвышаецца новы, яшчэ няведомы беларускаму глядачу і мастацтвазнаўцам. Тут, у грамадзка-асьветніцкім цэнтры «Полацк» Эдуард Агуновіч стварыў небывалую для Амэрыкі кампазыцыю: Беларускаю «Пагоню» ў абрамленьні гербоў беларускіх гарадоў Полацка і Менска.

Белы рыцар з шчырым адкрытым тварам на моцным коні нясецца ў бязмежную далечыню, на Бацькаўшчыну, у Беларусь. Кампазыцыя гэтай вялікага вялікага 10 на 10 м жывапіснага роспісу вельмі рамантычна. Гэта Агуновічаўскі варыянт беларускай «Пагоні», непадобны на ніякія іншыя, я лічу, узбагаціць калекцыю нашай айчынай сымболікі.

— Я ніколі ня думаў, — гаворыць мастак, — што ў Амэрыцы мне прывядзецца маляваць «Пагоню». Я ехаў сюды, каб папрацаваць над праэктам беларускай царквы на Полацку, пабачыць людзей, здабыткі амэрыканскай культуры і раптам атрымаў такую прапанову. Але гэта і заканамерна. «Пагоня» мусіць быць тут, на Полацку. Беларусы, моладзь мусяць ведаць свае карані, сваю

гісторыю, сымбалі нашай сьвядомасьці.

Даўно прыйшоў час зьбіраць камяні. Іншыя народы вяртаюць прах Шаляпіна, Сапроўскага, нават Мандэльштама з неадзначанай магілы. Мы-ж самі адмовіліся ад перахаваньня Максіма Багдановіча на беларускай зямлі. Тут, у Кліўлендзім «Полацку» я лічу, настала патрэба стварыць музей беларусаў Амэрыкі. Як мне думаецца, у будучае экспазыцыі музэя павінен быць раздзел «Беларусы, якія адыгралі значную ролю ў разьвіцьці амэрыканскага грамадзтва». Тут я адразу бачу велічную постаць Тадэвуша Касьцюшкі, які змагаўся за незалежнасьць амэрыканскай дзяржавы. Другі раздзел мог-бы быць прысьвечаны дзеячам беларускай культуры, мастацтва і навукі, якія працавалі тут, у Амэрыцы: Натальле Арсеньевой, Масею Сяднёву, Міхасю Кавалю, Шчаглову, Віцьбічу і г.д. У трэці раздзел павінны увайсці матэрыялы з жыцьця Кліўлендзкай калёніі. Сп. Кастусь Калоша зараз працуе над архівамі. Ён зрабіў вялізарную працу, ня толькі таму што сабраў багацейшыя матэрыялы, але і распрацаваў сваю арыгінальную сістэму яго падачы. Я лічу, што беларусы Амэрыкі вартыя такога музэя. За нас нашу культуру ніхто не адновіць. І калі мы хочам быць не на абочыне эўрапейскай цывілізацыі, то пакуль ня позна, трэба паказаць чаго мы вартыя.

...Белы рыцар нясецца на белым коні ў бязмежную далечыню, на Бацькаўшчыну, у Беларусь. За спіной краявіды Амэрыкі. Наперадзе сілуэты нашых гарадоў, уся нашая агромністая спадачына. Абараніць нашыя каштоўнасьці, не даць забыцца на свае вытокі, свае рэліквіі і герояў, — гэта і ёсьць сьвятое прызначэньне рыцара Полацка-амэрыканскай «Пагоні». А разам з тым грамадзкі доўг кожнага з нас.

РДНАЕ СЛОВА

Із агню ды ў полымя

Быліца дваццаць першая

Міхась Кавыль

У старасельскай пушчы, у партызанскім лягеры, баль ішоў гарой: «абмывалі» гістарычную тэрарыстычную акцыю — ўзрыў Беларускага Дзяржаўнага тэатру. Героямі балю былі: Маня Вярбіцкая і Алесь Лявончык. Іх віншавалі, за іх здароўе падымалі конаўкі і шклянкі, напоўненыя самагонкай собскай вытворчасці. Сечкін, хістаючыся ў бакі, заклікаў партызанаў браць прыклад з Манькі і Алеся. Новік Аляксей быў таксама пад добрай «мухай», але ў бакі ня хістаўся, бо самагонку ня піў, ад самагонкі яму заўсёды рабілася дрэнна. Ён пацягнуў із пляшкі «шнапсу», які раздабыў Сечкін, робячы «нарыхтоўку прадуктаў». Новік прамаўляў пасля Сечкіна. Ён ня любіў трапацца так, як Сечкін, сказаў толькі, што Маню і Алеся прадаставяць да ўзнагароды. Алесь Лявончык заплятаючыся языком паабяцаў і далей так змагацца пад мудрым кіраўніцтвам таварыша Сечкіна. Маня таксама сказала:

—Каб не таварыш Сечкін мы-б з Алесем не змаглі-б справіцца з даручэннем. Думаю, што і таварыша Сечкіна трэба ўзнагародзіць.

Усе заляпалі рукамі. Новіку не падабалася падхалімства Мані, бо ня Сечкін вучыў яе і Лявончыка заводзіць міну, а былі сапёр

Хамутоў, але не жадаў задзіраць з палітраком і адобрыў прапанову Мані.

Балявалі партызаны цэлы дзень. Васіль Васільеў у балі ўдзелу ня прымаў. Яго Новік на прапанову Клашы паслаў у самаахову. Ён сядзеў на густой яліне каля дарогі, што вяла ў Менск. Зброі Васіль ня меў, яму яе не давяралі. Клаша, даючы характарыстыку Васілю, сказала Новіку, што яна, калі хадзіла з ім у Ракаў перадаваць весткі ў Маскву, давала яму свой пісталет, і ён ня ўцёк назад да немцаў. Новік раззлаваўся і абазваў Клашу «дурай». Клаша не чакала такой абразы, закусіла вусны, але прамаўчала, бо мела бяду, рашыць якую мог дапамагчы толькі Аляксей. Клаша забярэменела. Так, прынамсі, яна думала, бо ня мела свайго часу. Даведаўшыся, што ў Менску жыве Язэп, яна хацела з ім пабачыцца, але ў які спосаб яна пакуль што ня думала. Перш за ўсё яна ўнушыла сабе — трэба збавіцца ад «бяды», стацца той Клашай, якою яе ведаў і кахаў Язэп. Хаця Язэп ня быў яе жыццём, а толькі ўспамінам і спадзевам, але Аляксей яшчэ менш быў яе жыццём і спадзевам. Ён быў часовым спадарожнікам небяспечнага жыцця і толькі. Ніякіх пачуццяў да яго яна ня мела. Ды і ён таксама. Яна для Аляксея была часовай

насалодай, а яшчэ «дурай».

Добра глытнуўшы з пляшкі «бурачнае», Клаша ўзяла за руку Маню і пацягнула яе ў кусты. Новік, Сечкін ды іншыя зрабілі выгляд, што не заўважылі, як дзьве дзяўчыны пайшлі па сваіх справах. А Клаша з Маня і мелі зусім іншую справу. Клаша са злосьцю накінула на Маню:

—Чаму ты мне нічога не сказала пра брата Віктара Лабача?

—А хіба Віктар мае другога брата?

—Не, ня мае.

—Даруй, Клаша! Я не магла табе сказаць, бо мне таварыш Новік прыказаў пра Язэпа табе нават не заікацца. Я ня ведаю, чаму ён баіцца, каб ты нічога не ведала.

—Ты ня ведаеш, а я ведаю. Язэп —маё першае каханьне. Пра гэта ведае Аляксей і псыхуе. Карацей, вось што Маня: як толькі пойдзеш у Менск, а я ўпэўнена, што пойдзеш, дык зайдзі да Язэпа і скажы яму, што яго хоча пабачыць Клаша. Ён можа, не паверыць, дык ты ў яго спытай, ці памятае ён, як у Давыдаўцы настаўніцы злавілі «шпіёнку».

—Добра, Клаша, пастараюся.

—А яшчэ спытай ці хоча ён пабачыцца са мною? Калі захоча, скажы, што я зайду да яго праз які тыдзень. Я мушу збыцца ад бяды, а тады... Ты яму не заікайся пра маю бяду, Добра?

—Добра.

—А яшчэ адно. Можа, ты ведаеш у Менску якогась доктара, які мог-бы мне дапамагчы?

—Ёсьць чаму-ж не: і Клумаў, і Багдановіч.

—А яны змогуць прыйсці сюды?

—Не, Клаша, не абяцаю, яны пабаяцца. Я ведаю адну бабу, якая займаецца гэтым. Але й яна ня згодзіцца ісьці ў лес: вельмі старэнькая.

—Добра Маня. Пагавары з гэтай бабай,

Я думаю, мне ўдасьця адпрасіцца ў Аляксея ў Менск і схадзіць да бабкі. Ты яе адрас ведаеш?

—Ведаю, вул. Карла Лібхнехта, дом №8.

—А як яе прозьвішча?

—Ня памятаю, ці то Качан, ці яшчэ як. Ды гэта ня важна. У тым доме яна жыве адна. Завецца Анюта.

—Ну, неяк знайду, —сказала Клаша і павярнулася, каб ісьці назад, але Маня яе затрымала за руку, і гледзячы Клашы ў вочы, маўчала, вагаючыся, сказаць Клашы вялікі сакрэт ці прамаўчаць.

— Ты нешта хочаш сказаць мне, Маня? —бачучы разгубленасьць Мані, запытала Клаша.

Маня рашылася:

—Так, Клаша, я лічу, цябе сваёй найлепшай сяброўкаю, а таму хачу падзяліцца з табою адным сакрэтам. Толькі прашу, каб гэта засталася паміж намі, бо...

—Ня бойся, Маня, усё застанеца паміж намі.

—Я, Клаша, чэсная. Ня люблю маніць, а асабліва выхваляцца, як некаторыя: «Глядзецце, якая я гераіня». Сягонья я падобная была на гэтакую самахвалку, але я гэта рабіла па загаду майго Алеся. Бачыш, Клаша, мы тэатр не ўзарвалі.

—Што ты кажаш? Гэта-ж як, чаму?

—Мы спазьніліся. Узарвалі нехта бяз нас.

Маня заплакала, а Клаша пасля доўгага роздуму парадзіла:

—Маўчы! Хто ўзарваў, ні Новік, ні Сечкін ведаць ня будуць. Даведаюцца яны, можа, пасля вайны альбо раней, калі героі атрымаюць узнагароды. Атрымаюць сапраўдныя героі, а ты, твой Алесь, Сечкін, атрымаеце па галаве —за абман. Ня плач, я не сягонья, дык заўтра пайду разьвешваць антэну. Са мною пойдзеш ты і пабачыш, што

я скажу.

— А што ты скажаш?

— Скажу, што тэатр узравалі, хто — ня маю вестак. А спісак герояў для атрымання ўзнагародаў застанеца ў маёй кішэні.

— Гэй, барышні, дзе вы запрапасьціліся? — пачуўся п'яны голас Новіка.

Маня і Клаша не адгукнуліся, а пайшлі спакваля да братвы. Партизаны ляжалі пад кустамі, пад ялінамі. Падвячорак быў бязветраны і цёплы. У небе курлыкалі журавы, трымалі кірунак на поўдзень. Пушча стаяла ціхая і задуманная, быццам нярады, што восень накінула на дубы і бярозы жоўтачырвоную вопратку. Сонца-ж быццам любавалася гэтай прыгажосцю, не сьпяшыла хаваць голаў за небасхіл, пазірала праз вершаліны дрэваў на людзей, што ляжалі на пакаменчанай, але яшчэ трохкі зелянаватой траве, на парожні бутэльні, на пастаўленья каля таўшчэзнага дубу вінтоўкі і аўтаматы. Клаша пасьпяшыла да Аляксея, каб падбухторыць яго на новую акцыю з тым, каб ён паслаў Маню ў Менск у разведку. Новік з Сечкіным бяз Клашынай падбухторкі дамовіліся пад п'яную руку ўзарваць Беларускія прафсаюзы, і на радасць Клашы, паслалі ў разведку Маню.

Маня некалькі разоў хадзіла на тое месца, куды звычайна брат прыязджаў пад дровы, але яго не было. Нарэшце, ён прыехаў.

Маня, разьвітаўшыся з Яраславам, адразу пайшла да бабкі Анюты. Бабка ісьці ў лес катэгарычна адмовілася, але згадзілася «дапамагчы няшчаснай дзяўчыне», калі яна прыйдзе да яе. Маня выказала бабцы сваё незадавальненне, але бабка настаяла на сваім. Маня нічога болей бабцы не сказала, бо ня ведала, ці зможа Клаша вырвацца сюды, і пайшла да Віктара. Цярусіў дробны

дожджык, было прахладна і бязлюдна на вуліцы. Маня паглядзела на белы будынак прафсаюзаў, падумала: «Хутка і вы, калябаранцікі, паляціце ўверх тармашкамі». Яна ведала, што там, у тым доме, працуе прыбіральшчыца гаспадыня Язэпа Аня Бабкевіч. Ведала Маня і тое, што яе сужэнец — лейтэнант Чырвонай арміі — дзесьці змагаецца зь немцамі, і разлічвала на Аніну дапамогу. Ісьці да Ані на кватэру, каб пагутарыць яна не хацела, бо пабаялася спаткацца зь Язэпам. Рашыла пераначаваць у Віктара, калі ня выганіць, а заўтра раненька пайсьці ў Прафсаюзы, каб пабачыць Аню.

Віктара дома ня было, Вера прыняла Маню прыхільна, як і заўсёды, паклала яе спаць з дачушкай Розай, нават не сказала Віктару, калі той прывалокся каля дванаццатай ночы. Раненька Віктар яшчэ хроп, Маня хуценька вылезла праз вакно на вуліцу. Гэта быў рызыкаўны крок: яе мог выпадкова забачыць нямецкі патруль і затрымаць, спытаць: «Чаго гэта ты, галубка, лезеш не праз дзьверы, а праз вакно?» А лезла Маня праз вакно таму, што баялася ісьці праз дзьверы на двор, дзе была прывязана сучка, якая мела гучны голас.

Маня, нікім незаўважаная, прыбліжалася да Дому прафсаюзаў, але мусіла зашкочыць у Ані Бабкевіч двор і затуліцца за плотам: у двары прафсаюзаў швэндаліся немцы. Маня разгубілася: куды ісьці? У Дом прафсаюзаў нельга. Да Ані ў дом таксама. «Пайду да Віктара і папрашу Веру, каб схадзіла да Ані і прывяла яе да сябе», — рашыла Маня і спакваля, каб не выклікаць падозру ў немцаў, пайшла да Віктара. Акно было зачынена, давлялося ісьці праз двор. Сучка не праспала прыход хоць і частай, але падазронай асобы і загаласіла. Адчынуў дзьверы Віктар і спаткаў Маню таксама

лёмантам:

— Я табе ўжо казаў, каб ты да мяне носу не паказвала.

— Віктар, даражэнькі, гэта будзе апошні раз, ня выганяй, бо мяне могуць арыштаваць, — загаласіла Маня.

Выйшла на ганак Вера і злосна ўставілася прыплюснутымі вачыма на Віктара. Ён адхіліўся ад вушака, прапусьціў у хату Маню і пайшоў із дому. Вера схадзіла да Ані і прывяла яе, пазнаёміла з Маняй. Хаця яна была цікаўная жанчына, але пад дзьвярыма гутаркі Мані й Ані не падслухоўвала. А гутарка была вартая падслухоўваньня. Маня рашыла сыграць на патрыятычных струнах Ані.

— Я чула, што ваш муж змагаецца з фашыстамі.

— Так, ён вайсковы чалавек і выконвае свой абавязак

— А ёсьць не сакрэт, вайскавікі, якія здрадзілі Радзіме і служаць фашыстам.

— Гэта іхняя справа.

— Вы іх паступак адабараеце?

— А вы?

— Я змагаюся з фашыстамі.

— Сьмелая Вы асоба. Вы мяне ня ведаеце і кажаце такое глупства.

— Глупства гэта ці мудрасьць, ня мае значэньня, бо я ведаю, з кім гутару. Я скажу Вам яшчэ адно глупства: я прыйшла ў Менск з партызанскага атраду. Прыйшла завербаваць Вас, Аня Бабкевіч. Да гэтага часу Вы сядзелі, як той тхор у норцы: тое, што вашых суседзяў вешалі і стралялі, вас не абыходзіла.

— Хто гэта вам сказаў, што не абыходзіла?

— Ніхто мне не сказаў, а так выглядае. У ніякіх акцыях Вы ўдзелу ня прымалі.

— Ніхто мяне на тых акцыях не запрашаў.

— Дзякую за прызнаньне. Я прыйшла якраз, каб запрасіць Вас на адну акцыю

— А менавіта.

— Вы, як мне вядома, працуеце ў Беларускіх калябаранскіх прафсаюзах, якія ня так бароняць працоўных, як дапамагаюць немцам эксплётаваць іх. Гэтае асінае гняздо мусіць выляцець у паветра.

— Баюся, каб разам з гэтым асінавым гняздом, ня выляцела маё гняздо.

— Не выляціць, я гарантую.

— Што я мушу рабіць? Падкладаць міну, ці яшчэ што?

— Не, Аня. Міну прыйдзе падкладаць «электрык». Вы толькі мусіце пільнаваць на калідоры, каб выпадкова нехта з тых калябарантаў, што там працуюць, ня прыснуўся.

— А хіба той «электрык» прыйдзе ўдзень?

— Не, Аня, ён прыйдзе ўночы, але вы маеце якогасьць вартаўніка. Вось яго, калі ён сунецца, Вы мусіце затрымаць і загарыць яму зубы, пакуль электрык будзе папраўляць праводку. Зразумела?

— Зразумела. Калі гэта мае адбыцца?

— Яшчэ ня хутка. Мы вам павядомім.

На тым гутарка закончылася. Аня пайшла на працу, а Маня з палёгкай уздыхнуўшы, расьцягнулася на канапе. Зайшла Вера. Маня да яе:

— І што гэта сталася зь Віктарам? Няўжо ён прадаўся фашыстам? Раней-жа ён хоць і незадаволены быў мною, але-ж ня выганяў?

Вера ня ведала, што адказаць. Тое, што Віктар баяўся, гэта было адно, але было і другое: Віктар дзесьці «прападаў» ажно тры дні. Дзе ён прападаў, Вера ня ведала. А прападаў ён у адзіночцы ў Смаленскім СД. Туды яго ўсватаў Валянтын Арлоў. Неяк ён зайшоў да Язэпа, а Язэп зьбіраўся да Віктара і, не падумаўшы добра, запрасіў з сабою Валянтына. Ну, а Віктар не баяўся плявузгаць на немцаў абы што, бо ведаў, што брат яго ня выдасць Ня думаў ён, што

сябра брата можа яго выдаць, і ляпнуў: «Немцам хутка будзе капут». Вось за гэтае «капут» Анупрэйчык і загнаў Віктара ў «каталажку». Анупрэйчыку Віктар спадабаўся тым, што ён жыхар Менску, а знацца, шмат каго ведае з былых камуністаў, якія перафарбаваліся ў антыкамуністаў, але былі звязаны з падпольем. Прыгразіўшы Віктару расстрэлам, Анупрэйчык «здобрыўся» і сказаў, што ён можа дараваць Віктару жыццё, калі ён адкупіць сваю віну. І Віктар стаў паляваць на камуністаў.

Маня тым часам у Веры доўга не затрымлівалася і пайшла да Язэпа. Ён быў яшчэ дома, збіраўся на працу. Пачуўшы стук у дзверы, адчыніў і, убачыўшы Маню, незадаволеная спытаў:

—Што табе трэба?

Маня гэтак-жа паважна адказала

—Не пытай, што мне ад цябе патрэбна, а спытай, што табе ад мяне патрэбна?

Язэп пакруціў галавою, паглядзеў на Майю, якая толькі што зайшла да яго, каб разам ісьці на працу (Яна працавала ў былым ДOME Чырвонай арміі, у бюро СБМ) і адказаў:

—Мне ад цябе нічога не трэба.

—І я так думаю, — усміхнулася Маня, — у цябе ёсьць хто табе трэба, але зачыні дзверы, каб твая цаца не пачула, што я табе скажу.

Язэп зачыніў дзверы, Маня сказала:

—Твая Клаша хоча цябе пабачыць.

Пачутае, бліснула, як маланка і высвяціла, як на экране кінематографа, асьветлены праз вакно сонцам невялічкі пакойчык, засланы белай простыняй ложка, а на ложку беленькае, як выразанае гэніяльным скульптурам, прыгожае цела.

«О,—падумаў тады Язэп,—што можа быць прыгажэйшым за цела каханай дзяўчыны? Нічога прыгажэйшага няма»

Але гэты прыгожы вобраз выпясыніла апавяданьне Віктара пра Маню. Яна прызналася Віктару, што ў лесе пераспала амаль з усімі партызанамі. «Дык хіба-ж Клаша сьвятая?»

—Такія гераіні шукаюць гуза на пуза, а ня помсты немцам», — успомніліся словы Варвары Антонай.

—Дык доўга я буду чакаць,—пачуў Язэп голас Мані. Язэп перапытаў:

—Кажаш, хоча пабачыцца?

—Вельмі хоча.

—Я ведаю, дзе зараз знаходзіцца Клаша і чым яна займаецца.

—Не займаецца яна тым, што ты думаеш. Яна зьяўляецца сьвязісткай, на дывэрсыі ня ходзіць.

—Затое ты ходзіш. Але я не пра гэта. Клаша, як і ты, пераспала амаль з кожным партызанам.

—Не абражай, калі ласка.

Язэп рэзка зачыніў за сабою дзверы, Майя спаткала яго расшыранымі вачыма і, можна сказаць, вымой:

—Ты, як бачу, маеш шмат прыгожых дзяўчат, што ажно двум назначаеш спатканьне адначасова.

—Якое там шмат. Нікога я ня маю. Гэта Маня, мая крыху сваячніца. Яе брат жанаты на маёй сястры. Маня працавала ў Беларускім тэатры, пакуль яго не ўзарвалі. Цяпер швэндаецца бяз працы. Я й сам, напэўна, хутка застануся бяз працы.

Язэп маніў і адхіляў голаў, каб Майя не бачыла, як ён чырванее. Праз вакно Язэп убачыў Маню. Яна стаяла каля плоту пазірала ў бок Савецкай вуліцы, а тады раптам крутанулася і паспяшыла па Карла Лібкнехта на Захад. Язэп ня ведаў, што там, на Захадзе, у Старасельскай пушчы, знаходзіцца Манінае прыстанішча. думаў, што Маня пайшла да Віктара. Думкі яго парушыў

нізкі прыемны голас Майі:

—А чаму ты сказаў, што хутка можа застанешся бяз працы? Хіба табе пагражае нешта ў сувязі з забойствам Кубэ?

—Так, пагражае, а можа, і не. Справа вась у чым: Кубэ крыху спрыяў беларусам. Ён-жа дазволіў адчыніць беларускія школы, цэрквы і касьцёлы. Дазволіў арганізаваць Самаабарону, БКА. Ды і ты, вась, надзела прыгожую уніформу Саюзу Беларускай Моладзі. А што тычыцца мяне і нагул прапагандыстаў, дык я ня ведаю, за што нам плацяць грошы. Мы-ж нічагусеўкі, можна сказаць, ня робім. Наш кіраўнік, Сымон Краўцоў неяк пажартаваў: «Кубэ трымае нас для таго, каб было кім замяніць прэзыдэнта Радаслава Астроўскага і «астрошчыкаў», калі іх ухлопаюць партызаны. Цяпер-жа Куба няма, а Готберг ня будзе такім добранькім і паразганяе нас, як кот мышэй.

Гэтую гутарку Майя й Язэп працягвалі, ідучы па Савецкай.

—А ведаеш што, Язэп? — запытала Майя, і сама адказала на пастаўленае пытаньне. —Нас, як выглядае, хутка паразганяюць ня генэральныя камісары, а чырвоныя камісары. Мой атчым, як ты ведаеш, служыць у Уласаўскай арміі. Учора ён даведаўся, што неўзабаве яго часьць будзе выведзена із Менску, бо Чырвоная армія гоніць немцаў «нах гаймат». Наша кіраўнічка спадарыня Абрамава казала, што і мы напэўна паедзем ў Нямеччыну. А што я ў той Нямеччыне буду рабіць?

Майя задумалася, апусьціла голаву. Язэп наблізіўся да яе, паклаў на плячо рукі. Майя падняла голаў, паглядзела Язэпу ў вочы, ўзяла яго руку сваімі рукамі і моцна сьціснула. У гэтым поціску Язэп адчуў як-бы сыгнал закаханасьці, але не адрэагаваў адпаведна, а супакоіў Майю.

—Я чуў, што ў Нямеччыну адправілі шмат нашых дзяцей. Яны будуць працаваць на фабрыках. Дык вась, як казаў Міхась Ганько, у Нямеччыне, патрэбны будуць кіраўнікі моладзі, якія павінны будуць бараніць дзяцей, не даваць іх крыўдзіць. Ад спадарыні Абрамавай я такога нічога ня чула, але-ж сп-р Ганько, мабыць, крыху болей асьвядомлены.

Яны дайшлі да Тэатральнага скверу.

—Ну, вась, нам час расставатца, — сказаў Язэп і ўзяў Майю за абедзьве рукі, прыцягнуў да сябе і спытаў:

—Можна мне цябе пацалаваць?

Майя зачырванелася, апусьціла голаў, і Язэп моцна пацалаваў яе ў адно, а пасяля ў другое вока. Майя падняла голаў, выставіла пунсовыя вусны, і Язэп не правароніў гэтую нагоду.

На гэтым яны разьвіталіся «да хуткага пабачанья».

Маня тым часам пайшла да брата Яраслава. Ён якраз збіраўся на працу. Ubачыўшы Маню, ажно зьмяніўся ў твары, але адказаць сястры пабаяўся, бо ведаў яе лясных таварышаў. Таму й адвёз яе ў лес.

З добрымі весткамі Маня паспяшыла да Сечкіна, а не да Новіка, бо Новік перадаў усю дывэрсійную працу свайму заступніку па палітычнай частцы. Сечкін быў на сёмым небе ад пачутага, але справа ўпіралася ізноў у міну. Тыя некалькі мінаў, скінутыя із самалёта, пайшлі на ўзрыў чыгункі. Міну мог дабыць Новік ў свайго «корыша» Віктара, але штосьці Новік ахаладзеў да Сечкіных гарачых акцыяў. Ахаладзеў Новік па двух асноўных прычынах: нежаданьнем Віктара, як ён казаў, мардаваць свой народ, і нежаданьнем бацькоў «бачыць сына, у якога рукі па локаць у крыві». Сечкіну, вядомая рэч, Новік пра гэта ня мог заікнуцца, бо ня быў-жа ён

зусім бяз глуздоў, каб прызнавацца ў сваім апартунізьме, мягка кажучы. Новік абяцаў Сечкіну дастаць міну, абяцаў, але абяцанка, як кажучы цацанка, а дурному радасьць. Сечкін быў ня дурны, падазраваў у няладнае з Новікам і занатоўваў у галаве яго дзеянні і словы.

Маня ўгнавіла Клашу весткай аб нежаданьні Язэпа пабачыцца з ёю, але абрадавала паведамленьнем, што бабка Анюта дапаможа ёй, калі Клаша прыйдзе да яе. Спачатку Клаша задумалася, а пасля сказала: «Пачакай, Маня, я зараз вярнуся».

Новік пісаў у сваім штабе новае пасланьне Лабачу Язэпу, пагражаючы справавай, калі той і далей будзе «круціць хвостом». Пачуўшы Клашана «Можна?» схаваў лісток і кішэню і адказаў:

— Заходзь!

Клаша, насупіўшыся, стала перад Аляксеем, выпучыла, як мага больш жывот і са злосьцю піхнула пальцам ніжэй грудзей, кажучы:

— Бачыш гэта? Доўга я буду насіць гэтую тваю ганьбу і мучыцца праз цябе?

— А ў чым справа, Клашуня?

Гэтае «Клашуня» яшчэ болей раззлавала яе, і яна пайшла ў рашучы наступ:

— Даўно ты пасылаў мяне расьпінаць антэну, а там расьпінаеш мяне. Я забярэменела ад цябе.

Аляксей пабялеў, а тады пачырванеў. Маўчаў і барабаніў пальцамі па пню, які служыў сталом, абдумоўваў няпрыемную сытуацыю.

— Калі так, сказаў лагодна, — я прызнаю сваю віну, ад нашчадка не адмаўляюся, але ня час цяпер вешаць люльку на суку дуба, бо трэба біць ворага.

— І я так думаю, — падхапіла Клаша думку Аляксея. — Я мушу зрабіць аборт.

Аляксей падняўся з карча, падыйшоў

да Клашы, абхапіў за талію і моцна сьціснуў, нібы жадаючы выціснуць свой «грэх» із Клашы. Клаша ўскрыкнула і піхнула Аляксея ад сябе.

— Я пастараюся прывесці сюды доктара Клумава, і ён зробіць аборт, — сказаў нечаканае і нежаданае Клашай Аляксей. Яна засупярэчыла:

— Я «дура», дазволіла табе лазіць па мне, але не дазволю нейкаму Клумаву лазіць. Я пайду ў Менск да акушэркі.

— Адкуль ты знаеш нейкую акушэрку?

— Гэта мая справа. Няхай твая галава не баліць. Разумееш?

Аляксей разумеў, але ён баяўся пускаяць яе ў Менск. Там-жа быў Язэп Лабач. Што будзе, калі яны спаткаюцца? Да гэтага дапусьціць нельга. Новік рашыў «убраць з дарогі» Лабача, а Клашы сказаў:

— Добра, ідзі да свае акушэркі. Сягоньня серада. У наступны панядзелак прыедзе, напэўна, брат Мані. Ён цябе аттарабаніць у Менск. Папрасі яго, каб ён адвёз цябе да твае акушэркі. Адрас ты яе ведаеш?

— Ведаю.

Памаўчалі. Новік паглядзеў на Клашу, як кот на сьмятану, і аблізнуўся. Клаша здагадалася, што ён задумаў, спрытна крутнулася і выскачыла на сьвежае паветра. На сьцежцы спаткала Маню і перапытала ў яе адрас бабкі Анюты, бо забыла.

У гэты час Сечкін даваў указаньні Алесю Лявончыку.

— Вось што, таварыш Лявончык. Ты ведаеш, дзе знаходзяцца ў Менску так званыя Беларускія прафсаюзы?

— Першы раз чую, таварыш маёр.

— Ладна. Распытаеш ў свае Манюні, яна ведае. Дык вось што: прафсаюзы мусяць узьляцець у паветра. Гэтую адказную акцыю я даручаю табе. Як мне стала вядома, у тых прафсаюзах працуе прыбіральшчыцай жонка

лейтэнанта Чырвонай арміі Аня Бабкевіч. Яна дала згоду дапамагчы нам ажыцьцявіць акцыю. Яна жыве праз вуліцу ад дому прафсаюзаў у доме нумар чатыры на Карла Лібкнехта. Ты сходзіш да яе і дагаворыся, што яна мусіць рабіць. А яе работа будзе заключацца ў швэнданьні па калідоры зь вядром і анучай у руках. Яна мусіць пільнаваць, каб выпадкова не зьявіўся хто-небудзь з «калябарантаў». Калі хто зьявіцца, яна мусіць упусьціць із рук вядро, упусьціць так, каб ты пачуў і схаваўся. Яна-ж пасля гэта мусіць «загаворваць зубы» няпрошаным гасцям і хутчэй іх выправодзіць за дзверы, кажучы, каб яны не забруджвалі нагамі памяты ёю калідор. Для кансьпірацыі ты надзенеш на плячо сумку ад працівагаза, напоўненую інструмэнтамі: адвэртка, шчыпцы, ізаляцыйная лента і інш. Калі цябе хто-небудзь спаткае, ты скажаш, што прыйшоў па распараджэньню Гарадзкой Управы правяраць электраправодку. Калі сытуацыя пагоршыцца, пускай у ход халодную зборю і зматвайся. Аховы там ніякай няма, а вуліца Карла Лібкнехта ціхая: нямецкія патрулі там рэдка зьяўляюцца. Дом прафсаюзаў двухпавярховы. На другім паверсе жыве немец, шэф тых прафсаюзаў. Яго мы мусім укакошыць, а таму міну мусіш прыладзіць пад стольлю ў канцы лесьвіцы. Зразумела?

— Зразумела. А калі давядзецца выконваць заданьне?

— Яшчэ ня хутка, але будзь гатовы.

Новік, калі ад яго ўцякла Клаша, раззлаваўся не на жарты і рашыў расправіцца з сваім супернікам. Гэтую брудную работу ён паручыў Васілю Васільеву. Працягваючы Васілю ліст для Лабача, які ён мусіў адвесьці, Новік сказаў:

— Калі і на гэты раз твой «друг» не хоча «іскупляць сваю віну», ты мусіш пусьціць

яму кулю ў лоб. Гэтым дакажаш, што ты наш чалавек.

Васіль даў згоду, а Новік, не давяраючы Васілю, сказаў:

— З табою пойдзе лейтэнант Салаўёў. Зброю ты атрымаеш ад яго ў Менску.

Ідучы ад Новіка, Васіль спаткаў Клашу. Яна адразу пацікавілася, для чаго Аляксей выклікаў? Васіль адказаў ёй як на споведзі:

— Мушу завярбаваць Язэпа Лабача. Калі адмовіцца — кулю ў лоб. Такое маю заданьне.

Клаша пакруціла галавою:

— Звар'яцеў, Аляксей. Ты 'Вася, паслухай мяне. Я не памятаю, казала я табе ці не пра тое, што цябе мусілі ўжо даўно расстраляць. Новік не сьпяшыў, бо ты яму патрэбен для справы зь Язэпам. Калі ты прывядзеш сюды Язэпа, гэты вар'ят загадае табе расстраляць твайго сябру, а пасля расстраляе цябе. Ідзі да Язэпа і скажы яму, што я прашу яго заапякавацца табою, Вася. А яшчэ скажы, што я думаю пабачыцца зь ім. Я яго яшчэ кахаю. Гэта размова мусіць застацца нашым скарэтам.

— Да магілы, таварыш Клаша.

(Працяг будзе)

Дзяёкае і блізкае

Дзёньнік беларускіх сустрэчаў

Кастусь Мерляк

26 жніўня каля другой гадзіны дня пасьяла двухгадовага расстаньня зь Беларуссю я зноў ступіў на бацькоўскую зямлю. Мяне спаткалі пляменьнікі і сябры зь Менску і пасьяла заладаваньня багажа у самаходмы рушылі да Дзетамля, дзе нас чакалі родныя й аднавяскоўцы. Падарожжа праз Койданаву, Мір, Карэлічы, Наваградак і Уселюб трымала каля 4-х гадзінаў. У роднай вёсцы мяне спаткалі брат зь дзяцмі й унукамі ды дзеці сястры, якая памерла на дачакаўшыся на гэтую сутрэчу 40 дзён.

Наогул, за апошнія два гады, што прайшлі з часу майго першага наведваньня Бацькаўшыны ў вёсцы прыкметна зьменшылася народу. Вёска Дзетамля, Бацькаўшчына майго дзяцінства налічвала раней больш за 40 дамоў. У сьнежні 1942 г. яна была спаленая немцамі. Пасьяла вайны вёска адбывалася, але колькасць дамоў зьменшылася напалову. Цяперака ў ёй жывуць пераважна пэнсіянеры. Малазабьяспечаныя людзі, якія ня могуць пражыць за заробленыя ў калгасе грошы, мусяць падзарабляць рознымі шляхамі на баку. Малых дзяцей у вёсцы навогул няма. Пасьялаваеннае пакаленьне пакінула сваю вёску, старэйшае паступова памірае, і дамы стаяць пустыя, у тым ліку й дом мае сястры. Зьмены адбываюцца ня толькі ў дэмаграфічным аспекце, але і агракультурным.

Ворная зямля зьменшылася прынамсі на адну трэцюю, яе засеялі лесам. Але із-за недахопу працоўных рук нават та зямля, што засталася, не выкарыстоўваецца поўнасьцю. Я прабыў у роднай вёсцы пару дзён і 1 верасьня выехаў у Менск.

ЗАПРАШЭНЬНЕ

Менскі грамадзка-асьветніцкі клуб «СПАДЧЫНА»

запрашае Вас

прыняць удзел у сустрэчы

з вядомым дзеячом беларускай эміграцыі на Аргентыне і ЗША

КАСТУСЁМ МЕРЛЯКОМ

Сустрэча адбудзецца 2 верасьня 1994 г. у 16 гадзін у музэі Янкі Купалы.

Будзе прэзентацыя ягонай кнігі «Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі»

Запрашэньне клубу «Спадчына»

2 верасьня ў 16 гадзін, у музэі Янкі Купалы адбылася прэзентацыя кнігі «Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі», арганізаваная клубам «Спадчына». Заля, дзе адбывалася прэзентацыя, была ўпры-

гожана 30 патрэтамі дзеячоў эміграцыі. На прэзентацыю прыйшло багата прадстаўнікоў менскага грамадства, прэсы, радыё, тэлебачаньня.

Прэзентацыю адкрыў старшыня клубу «Спадчыны» Анатоль Белы. Ён азнаёміў прысутных з зьместам кнігі «Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі» і перадаў слова мне, як аўтару кнігі. У сваёй прамове я коратка расказаў пра важнейшыя здарэньні на шляху эміграцыйнага жыцьця.

Пасьяла слова ўзялі прафэсар, доктар гістарычных навук Леанід Лыч, дырэктар выдавецкага таварыства «Хата» Валер Сянько, мастак Яўген Ціхановіч, рэдактар беларускага выдавецтва Аўген Гучок ды іншыя прадстаўнікі культуры і грамадства.

Мастацкая частка прэзэнтацыі была прадстаўлена выступленьнямі музыкаў і бардаў, а таксама дэклімацыямі твораў сучасных беларускіх аўтараў. На завяршэньне прэзэнтацыі адбыўся пачастунак і роздача аўтографаў ў кнізе «Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі».

З верасьня ў газэце «Известия» (№169 зьявіўся абразьлівы для Беларусі й яе Прэзыдэнта артыкул пад назвай «Страна огурцов. Некоторые малосольные наблюдения на родине первого белорусского президента». Гэты артыкул выклікаў вялікае абурэньне ня толькі ў беларусаў у Менску, але ува ўсёй краіне. Міністар Замежных Справаў Рэспублікі Беларусь Уладзімер

У час прэзэнтацыі кнігі «Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі». Зьлева направа: Леанід Лыч, Кастусь Мерляк, Анатоль Белы

Сянько злажыў пратэст да ураду Расейскай Фэдэрацыі праз расейскага амбасадара ў Менску і падаў гэта да ведама беларускага насельніцтва на прэс-канфэрэнцыі.

4 верасня адбылося маё спатканьне й трапеза з Высокапрэасьвяшчэнствам мітрапалітам Менскім і Слуцкім Філарэтам у ягонай прыватнай рэзыдэнцыі.

8 верасня у Менску ўрачыста адзначалася 480-й гадавіна Аршанскай бітвы. Дазвол на шэсьце ад помніка Янкі Купалы да пляцу Тэатру Оперы і Балета быў забаронены ўладамі за тры дні (а не за 5 дзён згодна гарадзкіх правілаў) перад урачыстасьцю. Дэмакратычныя арганізацыі на чале з Народным Фронтам заявілі, што Гарадзкая ўправа парушыла свой закон і адкліканьне ня важнае. Арганізатары шэсьця атрымалі дазвол ісьці толькі па ходніках, а не па ўсёй вуліцы. У часе шэсьця вялікі натоўп людзей сапхнуў на бок паліцыю і амонаўцаў і прыйшоў на месца прызначэньня, дзе адбылося ўрачыстае адзначэньне слаўнай перамогі пад Воршай.

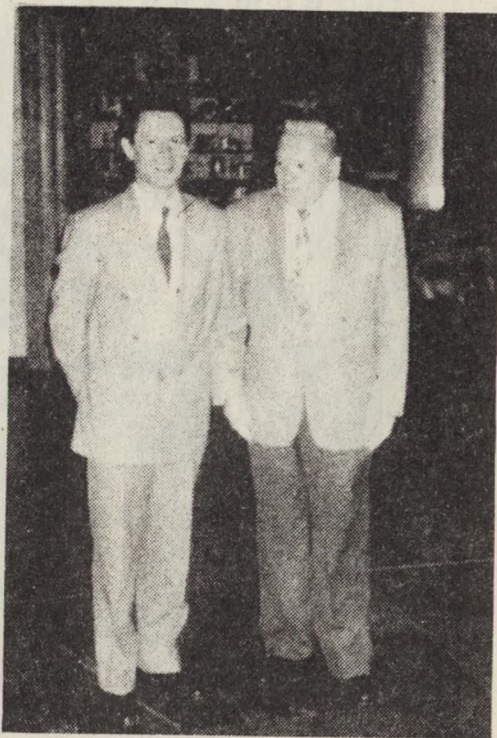
Гэтага-ж дня адбылося маё спатканьне зь Генадзіям Бураўкіным, намесьнікам міністра культуры й друку і сп-й Юліяй Бураўкінай.

9 верасня сустрэча з Уладзімерам Сяньком, міністрам Замежных справаў Рэспублікі Беларусь.

10 верасня адбылося паседжаньне Сойму Беларускага Народнага Фронту, на якім аналізаваліся выбары Прэзыдэнта Беларусі, дыскутаваліся пытаньні аб супрацоўніцтве зь цяперашнім урадам ды складаліся пляны дзейнасьці БНФ на будучыню. Асаблівая

ўвага была зьвернута на падрыхтоўку да наступных парляменцкіх выбараў, бо кандэнцыя цяпершняга Вярхоўнага Савету канчаецца ў сакавіку 1995 году. На паседжаньні сойму я меў нагоду спаткацца з пісьменьнікамі Васілём Быкавым і Рыгорам Бардуліным, а таксама з кіраўнікамі БНФ.

14 верасня у ДOME Ураду адбылося маё спатканьне з Леанідам Сініцыным, кіраўніком адміністрацыі Прэзыдэнта Рэспублікі Беларусь, а таксама зь Віктарам Ганчаром, заступнікам прэм'ера-міністра. Кожнае спатканьне адбывалася ў прыемнай атмасфэры і сяброўскай гутарцы. Мы парушалі пытаньні рознага характару, а галоўнае

У час сустрэчы з Уладзімерам Сяньком

праблемы сувэрэнітэту Беларусі, нацыянальнага Адраджэньня й эканамічнага разьвіцьця на будучыню. Віктар Ганчар і Леанід Сініцын запэўнілі, што па меры магчымасьці будуць працаваць і дзеяць у інтарэсах сувэрэннай Беларусі, адраджэньня беларускай культуры й мовы ды эканамічнага разьвіцьця. У ажыцьцяўленьні выказаных мерапрыемстваў будзе прымяняцца аднолькавы прынцып да ўсіх суседзяў Рэспублікі Беларусь.

2 па 14 верасня таксама адбыліся мае сустрэчы з доктарам Андрэям Майсеёнкам, намесьнікам старшыні камісіі Горадзенскага абласнога Савета Народных дэпутатаў, які спэцыяльна прыбыў у Менск з Горадні, з кіраўнікамі Комплекс-банку на чале з Валерыям Бурбо, дырэктарам навукова-інвэстыцыйнай кампаніі «Пратон-Захад» Андрэям Гусаковым, Вацлавам Багдановічам, прэзыдэнтам кампаніі «Тэхналёгія». Наведаў я і навукова-асьветніцкі цэнтр Францішка Скарыны і ягоны музэй, спаткаўся з Адамам Мальдзісам. На сустрэчы у ЗБС «Бацькаўшчына» меў гутарку з сакратаром Рады Лідзіяй Савік.

У часе прэбываньня на Бацькаўшчыне багата часу правёў у гутарках зь людзьмі. Сустрэчы гэтыя дапамаглі мне лепш зразумець атмасфэру і сытуацыю ў Беларусі. Новы ўрад сфармаваны першым прэзыдэнтам Рэспублікі Беларусь Аляксандрам Лукашэнкам складаецца пераважна з маладых людзей. Ён атрымаў у спадчыну дзяржаву зь цяжкім эканамічным становішчам. Папярэдні ўрад Кебіча сваёю бязьдзейнасьцю ня толькі затрымаў прагрэс на тры гады, але адступіў назад з дэмакратызацыяй, эканамічнымі рэформамі й пераходам да вольнага рынку. Прэзыдэнт як і

яго ўрад, выйшаўшы з пад таталітарна-каманднай сыстэмы, ня маюць дасьведчаньня ў кіраваньні дэмакратычнай дзяржавай, ня ведаюць, як незалежна кіраваць эканамічным жыцьцём краіны. Наступныя выбары дэпутатаў будуць першымі дэмакратычнымі выбарамі ў Беларусі. Ад гэтых выбараў будзе залежыць будучыня беларускага народу.

Сёньня расейскія вялікадзяржаўніцкія сілы з Масквы пры дапамозе расейцаў, правячых у Беларусі, намагаюцца ўсякімі спосабамі ўцягнуць Беларусь у Расейскую Фэдэрацыю, выкарыстоўваючы нацыянальную маласьведомасьць беларусаў, рознымі абяцаньнямі прыцягваюць зрусыфікаваных беларускіх русафілаў. Каб дасягнуць свае мэты прымяняюць усякія сродкі ўзьдзеяньня на народ і ўрад. Шантажуюць інтэліגעцыю, якая стаіць супраціў, абвінавчваючы яе ў нацыяналізме, фашызме і бог ведае яшчэ ў чым; ствараюць эканамічныя цяжкасьці, каб прымусць урад ісьці зь імі на зьдзелкі, шкодныя беларускай дзяржаве і сувэрэннасьці Рэспублікі.

Будучыня Беларусі будзе забясьпечана, калі дэмакратычныя напрамкі аб'яднаюцца ў адзін блёк і выбяруць дэмакратычных дэпутатаў. Трэба спадзявацца, што кіраўнікі дэмакратычных арганізацыяў зразумелі з праведзеных выбараў Прэзыдэнта, што нацыянальныя інтарэсы павінны ставіцца вышэй сваіх собскіх амбіцыяў. Павароту назад ужо ніколі ня будзе. Гэта паказала дэманстрацыя падчас адзначэньня 480-х угодкаў перамогі пад Воршай.

РЭЦЭНЗЫ І АНАЛІЗЫ

Эмігрантаў чытаюць у Беларусі

Леанід Лыч

*(Рэцэнзія на кнігу Канстантына Мерляка
«Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі».
Нью Ёрк, 1992, 476 с*

Канстанцін Мерляк

Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі

Найвялікшым духоўным здабыткам беларускай дыяспары было, ёсць і будзе яе друкаванае слова. Яно нараджалася, жыло, разьвівалася нават і тады, калі людзі не пасьпявалі яшчэ стварыць самыя мінімаль-

ныя ўмовы для існаваньня ў чужым краі. І важна, што гэтым друкаваным словам заўсёды было нашае беларускае слова. Загранічна кароткі тэрмін яно пасьпелі трывала зацьвердзіцца ня толькі на старонках газэт і часопісаў, але і мастацкай, навуковай, публіцыстычнай літаратуры. Шмат, вельмі шмат зрабіў для распаўсюджваньня беларускага друкаванага слова на шырокіх абсягах планеты Зямля ўраджэнец Наваградчыны Кастусь Мярляк, вымушаны з-за неспрыяльнага для ўласнага лёсу збегу акалічнасьцяў пакінуць улетку 1944 года любімую і дарагую Бацькаўшчыну.

Маё першае знаёмства з друкаваным словам Кастуся Мерляка адбылося ў 1992 годзе, калі часопіс «Полацк» пачаў друкаваць яго вельмі цікавы і зьмястоўны артыкул «Беларусы ў Аргенціне» (№1(21)-4 (24)). Да гэтага наш айчынны чытач больш быў праінфармаваны пра сваіх супляменьнікаў, што жылі ў Канадзе, ЗША, Нямеччыне, Англіі, а цяпер, дзякуючы публікацыі Кастуся Мерляка, атрымаў пэўныя звесткі і аб тых, каго лёс закінуў у паўднёва-амэрыканскую краіну—Аргенціну.

Дзесьці на пачатку 1993 году ў мае рукі трапіла і ўказаная ў загаловку рэцэнзіі кніга Кастуся Мерляка. Па розных прычынах прачытаць яе ўдалося са значным спазьненнем, што, аднак, ніколі не зьніжае зацікаўленасьці да асьветленых у ёй пытанняў. Чытаць яе ніколі ня будзе позным.

Звычайна аўтар кнігі ці рэдактар імкнуцца вызначыць яе жанр. У ёй гэтага няма і лічу лагічна, было-б вельмі складана даць адказ на такое пытаньне. Кніга складаецца з чатырох вельмі розных па жанру частак, што калі адну зь іх можна назваць аўтабіяграфічнай аповесьцю, дык другой гэта зусім не пасуе, хаця аўтарскае «я» прысутнічае амаль на ўсіх старонках публікацыі. Датычыць гэта і яе першай часткі.

Найбольш цікавым тут для многіх можа быць жыцьцё Кастуся Мерляка ў вызваленай ў верасьні 1939 ад польскага прыгнёту Заходняй Беларусі, калі ён працаваў у якасьці старшага крэдытнага інспэктара спачатку ў дзяржаўным банку Наваградка, затым у Карэлічах. У беларускай гістарычнай, публіцыстычнай літаратуры вельмі шмат месца адведзена толькі агульнаму паказу сацыяльна-эканамічных і палітычных пераўтварэньняў на дадзенай тэрыторыі, а вось як гэта пераламлялася праз лёсы канкрэтных асобаў і асабліва інтэлігенцыі мы, нажаль, ня бачым. А такое-ж адбывалася зусім ня проста, зьведваліся істотныя псыхалягічныя выпрабаваньні і найчасьцей тады, калі рэчаіснасьць разыходзілася з ідэяламі. Разыйшліся яны і ў маладога Кастуся, які звычайна нам яшчэ з школьных падручнікаў верасьнёўскае вызваленьне Заходняй Беларусі называе зусім іншымі словамі «Савецкая акупацыя 1939-1941». Праўда, прыведзенымі ў адпаведных месцах кнігі матэрыяламі такая акупацыя ня дужа добра абгрунтаўваецца.

Востры дэфіцыт ў нашай літаратуры на-зіраецца ў асьвятленьні жыцьця і дзейнасьці рознага роду адміністрацыйных службаў і грамадзкіх фармаваньняў, што ставараліся ў нас у гады другой сусьветнай вайны з дазволу і пад кантролем акупацыйных уладаў. Кніга К. Мерляка дапамагае, але толькі трохкі, зьменшыць такі дэфіцыт. Ад сьведкі і ўдзельніка тых падзей я чакаў значна больш. Тое-ж можна сказаць пра апісаньне ім вельмі няпростага ўласнага жыцьця ў першыя дні пасля эміграцыі зь Беларусі. Зьвесткі аб гэтым, у тым ліку і аб дачыненнях зь нямецкай разьведкай «Абвэр», падаюцца не ў такой форме, як хацелася-б нашаму чытачу, крайне слаба дасьведчанаму ў данай праблеме.

Затое не пашкадаваў аўтар старонак сваёй кнігі на раскрыцьцё ўласнага жыцьця ва ўмовах ужо тыповай эміграцыі, якое падаецца ў цеснай арганічнай сувязі з падзеямі, што адбываліся ў сьвеце і ў роднай Беларусі, якая не забывалася ні ў першыя, ні ў самыя познія часы знаходжаньня на чужыне. Паслухаем самога аўтара: «Ён (г. зн. К. Мерляк, —Л.Л.) ніколі ня думаў, ніколі ня мог адважыцца нават марыць, што ён зможа калі-небудзь пабачыць слаўны Рым. І вось ён тутакі. Жыцьцёвы лёс ня пытаючыся, прывёў яго сюды. І думкі яго пайшлі гэтым шляхам назад, дадому, да свае вёскі, да родных і прыцяляў, якія засталіся там у цяжкіх умовах жыцьця. (с. 53)

Са сьнежня 1947 г. К. Мерляк у Аргенціне. Успаміны аб праведзеных там гадах маюць шмат цікавага і невядомага нам пра беларускую эміграцыю. Каго займае гэтая праблема, вельмі рэкамендуем зьвярнуцца да адпаведных старонак разглядаемай кнігі. На іх знойдзеш праўдзівы адказ на пытаньне: што шкодзіла нармальнаму жыцьцю бела-

русаў у гэтай краіне. А гэта найперш удзел у зусім непатрэбных для іх палітычных рухах, асабліва ў пракамуністычным Славянскім Саюзе, якім кіравалі і рознага роду патаемныя савецкія службы.

Асноўную-ж частку кнігі складаюць матэрыялы аб беларускай эміграцыі ў ЗША, куды ў жніўні 1954 г. пераехаў на сталае жыццё К. Мерляк, дзе спачатку выконваў на грамадзкіх пачатках функцыі старшыні акруговай управы Нью Ёркскага аддзелу Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання ў Амэрыцы, затым старшыні БАЗА ў Нью Ёрку, сакратара Згуртаваньня Беларуска-Амэрыканскіх ветэранаў, старшыні сэктару Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ў ЗША, сакратара справаў сакратарыяту БНР, старшыні ўправы Амэрыкана-Беларускай праваслаўнай царквы сьв. Кірылы Тураўскага ў Рычмонд Гіл (Нью Ёрк) і інш. Заняццё такіх пасадаў дапамагло яму дасканала вывучыць жыццё беларускай дыяспары ў ЗША, што затым зь вялікай карысьцю рэалізавалася ў кнізе. Хаця выкладзеныя ў ёй падзеі і факты амаль увесь час круцяцца вакол самога К. Мерляка, у іх зусім няцяжка разгледзець і такія зьявы, у якіх ужо ўва-соблена жыццё не аднаго чалавека, а беларускай эміграцыі ў цэлым. Упэўнены, што самому таленавітаму дасьледчыку проста толькі на архіўных матэрыялах ніколі не ўдалося-б так глыбока асьвятліць даную праблему. Для гэтага трэба і самому жыць і працаваць у эміграцыі, ды не абы дзе, а на высокіх пасадах, няхай сабе і грамадзкіх.

Істотна памыляецца той, хто ўяляе беларускую эміграцыю як нейкую зладжаную супольнасьць людзей, якіх значна больш што аб'ядноўвае, чым падзяляе. Мы, відаць, талерантныя толькі ў дачыненні да іншых, а самім сабе нават і дробязі ня можам да-

раваць. Не пазбаўленая, як вынікае з матэрыялаў кнігі, такіх адмоўных рысаў і беларуская эміграцыя ў ЗША, асабліва яе кіруючыя колы. Я не адшукаў практычна аніводнай высокапастаўленай асобы, якая карысталася вялікай павагай і аўтарытэтам сярод сваіх папличнікаў і падначаленых. Амаль ніколі не існавала міру і згоды паміж Беларускай Цэнтральнай Радай і Беларускай Народнай Рэспублікай. У свой час вельмі востры канфлікт існаваў паміж БАЗАй і рэдакцыяй газэты «Бацькаўшчына». Хапае ў кнізе непрыглядных фактаў аб прысваеньні грамадзкіх грошаў несумленнымі асобамі зь ліку элітарных колаў.

Чытаючы ўсё гэта, міжвольна задумаваўся, чаму К. Мерляк так шмат піша пра рознага роду непаразуменьні, да якіх і сам прычыняўся? Адказ знаходзіў у тым, што аўтар кнігі амаль увесь час круціўся ў віхры складанага, няпростага жыцця, смела браўся за вырашэньне і такіх справаў, калі было цяжка прадбачыць за чым бокам застанеца перамога. Калі ў такой сытуацыі чалавека напаткае няўдача, ён заўсёды шукае віноўных і звычайна вельмі рэдка бачыць сярод іх і самога сябе. Можна калі-небудзь такое здаралася і з Кастусём Мерляком. Людзям уласьціва памыляцца. Я ня ведаю ўсіх тонкасьцяў яго ўзаемаадносін з старшынёй Рады БНР Міколам Абрамчыкам, але пагадзіцца, што апошні напасьледак свайго жыцця прывёў ледзь не да поўнай дэзарганізацыі самой Рады вельмі вельмі цяжка, ведаючы, як гэты чалавек шчыра дбаў пра беларускую справу, верыў у яе перамогу.

Пацьверджу гэта адным зь месцаў зь яго «Лёнданскай лекцыі», што была прачытана ў жніўні 1947 г. Прадракаючы непазбежнасьць развалу Савецкай тыраніі, ён выказваў упэўненасьць, што «на руінах яе

паўстане да жыцця новы шэраг вольных народаў, якіх прыгнечана дарэшты прыродна-арганічнае разьвіцьцё. Сярод іх паўстае і Народ Беларускі!».

Тады ў гэтым агульнасусьветным гаспадарчым і культурным жыцці Беларускай Народ, як адно зь сьветавых зьвеньяў зойме належнае яму месца, а прыйшоўшыя да дзяржаўнага кіраўніцтва людзі, бязмежна любячыя свой край і народ, «як самых сябе» — дадуць нармальны ход разьвіцьцю прадуктыўных і культурных сілаў Маладой Беларусі».

Як вынікае, прадбачаньне старшыні Рады БНР пакуль што ня спраўдзілася толькі адносна дзяржаўнага кіраўніцтва Беларусі. Але думаецца, надыйдзе час і яно стане ва ўсіх адносінах беларускім нябудзе пужаць нас далучэньнем да якой-небудзь суседняй краіны, дзяржаўным беларуска-рускім ці яшчэ якім-небудзь іншым двухмоўем.

Мікола Абрамчык — гэта найперш чалавек, а затым ужо дзяржаўны дзеяч, таму і яму ня грэх памыліцца, прыняць няправільнае рашэньне, асабліва калі сюды ўмяшаюцца трэція асобы. Ад такой чалавечай слабасьці не застрахованы і цяперашні старшыня Рады БНР Язэп Сажыч. Таму нормай беларускага жыцця павінна быць: больш павагі і спагады адзін да аднаго.

Зь цікавасьцю чытаюцца і маюць неацэнную навуковую і практычную каштоўнасьць старонкі кнігі, прысьвечаныя рэлігійнаму жыццю беларускай дыяспары. А такіх старонак нямала, бо было што сказаць тут аўтару. Азнаёміўшыся зь імі, яшчэ больш пераконваешся ў тым, якую бяду нам нясуць і на Бацькаўшчыне, і ў эміграцыі шматканфэсійнасьць, адарванасьць высокага духавенства ад нацыянальных патрэбаў беларускага народу, залежнасьць яго ў пы-

таньнях веры ад кагосьці іншага, але толькі не ад сябе. Даволі частыя канфлікты ў рэлігійным жыцці беларускай эміграцыі Кастусь Мярляк найчасцей тлумачыць учынкамі саміх праваслаўных сьвятароў, прыводзіць пераканаўчыя факты іх несумленнага стаўленьня да сваіх пастырскіх абавязкаў. Такого фактару ва ўзьнікненьні канфліктных сытуацыяў ніяк нельга адмаўляць, але, мне думаецца асноўную прычыну іх трэба шукаць усё-ж у больш глыбокіх пластах, не выключаючы і ўплыў пэўных зьнешніх сілаў.

Я зусім невыпадкова завастраю ўвагу на наяўнасьці шматлікіх старонак у кнізе К. Мерляка аб канфліктных сітуацыях у асяродзьдзі беларускае дыяспары, бо яны, на вялікі жаль, маюць месца і па сёньня, што не на карысьць нашай нацыянальнай ідэі. Кожнага сумленнага беларуса ня можа не турбаваць, што апошнім часам у вельмі цяжкае становішча трапіў часопіс «Полацк», які ў аднолькавай ступені цікава чытаць і беларусу-эмігранту, і таму, хто жыў на Бацькаўшчыне. (Праўда, пасля вывядзеньня М.Белямука з складу рэдакцыі, сытуацыя палепшылася).

Беларусь прыступіла да свайго чарговага, і па ўсім відаць не апошняга, нацыянальна-культурнага Адраджэньня. Калі народ заняты вырашэньнем такой важнай лёсавызначальнай праблемы, усе непаразуменьні паміж людзьмі мусяць адыйсьці на другі плян. Цяпер ня час для разборкі. Нельга дапусьціць той разьяднанасьці, якая з дапамогай чужых рук ледзь не да самага падмурку разьвела беларускі этнас у 30-я гады, пасеяла разлад паміж дзецьмі адной і той-жа маткі — запатрабавала шмат чалавечых жыцьцяў, пасля чаго ледзь не знікла ўсякая надзея на самабытнае разьвіцьцё нацыі. Што-б мы ні пісалі ці гаварылі

пра сваё далёкае і блізкае мінулае, у ім трэба настойліва шукаць і выпукляць тое, што нас лучыць, кансалідуе, а не раз'ядноўвае.

Знаёмячыся з кнігай К. Мерляка, я стала ўзважваў, ці усё ў ёй прымальна для нашых людзей, выхаваных у духу савецкага патрыятызму? Не, не ўсё. Найбольш нязгоды, напэўна, выкліча інтэрпрэтацыя ім паасобных зьяваў другой сусьветнай вайны. На ст. 7 кнігі чытаем: «*Пасьля году нямецкай акупацыі паявіліся ў навакольных лясох партызаны. У сапраўднасьці гэта былі спачатку малыя групы бандытаў — грабежнікаў, арганізаваныя астаткамі Савецкай арміі, якія не пасьпелі ўцячы перад наступам немцаў. Гэтыя банды пад імем «партызанаў» ніякай акцыі супраць немцаў не праводзілі, а толькі займаліся рабаваньнем і тэрорам мясцовага насельніцтва»*

Няцяжка зразумець, якую негатыўную рэакцыю выклічуць вышэй прыведзеныя словы ў былых партызанаў ці тых, хто ведае партызанскую вайну ў Беларусі з айчыннай гістарычнай, публіцыстычнай, мастацкай літаратуры. Але для напісаньня такога, былі ў К. Мерляка прычыны, прыйчым мо хутчэй не так палітычнага колькі бытавога, сямейнага характару. Паслухаем самога аўтара: у адну з восеньскіх ночаў 1942 году партызаны пабілі Кастусёву «*матку затое, што яна бараніла сваю неабходную вопратку*». Блізка таго часу яны «*зрабавалі і спалілі гаспадарку сямі Сымона Сосіка*», за сына якога ў 1943 г. выйдзе замуж сястра Кастуся. Як бачым, падставаў для крыўды хоць адбаўляй. А каб не было? Магчыма, тады зусім па-іншаму складаўся б лёс К. Мерляка. На ўсіх нас уплывае пэўны зьбег абставін і вымушае часта дзейнічаць у адпаведнасьці толькі зь ім. І вельмі шкада, што пасьляваенная савецкая

Феміда зусім не лічылася з такімі фактарамі і ва ўсіх выпадках віну бачыла толькі ў дзеяньнях і ўчынках самога ча-лавека, які нібыта знаходзіўся ў вакууме і рабіў усё, толькі кіруючыся ўласнымі ін-тарэсамі, асабістай выгодай.

Хутчэй за ўсё большасьць чытачоў метраполіі не падзеліць станоўчай адзнакі К. Мерляка той акцыі, якую арганізавала пад яго кіраўніцтвам Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне ў сувязі з прыездом у ЗША у 1960 г. разам зь першым сакратаром ЦК КПСС М. Хрушчовым беларускага лідэра Кірылы Мазурава. Беларусы, што ўдзельнічалі ў дэманстрацыі, прыйшлі да будынка савецкай місіі ў ЗША з плякатамі ў ангельскай мове (яе мог і не зразумець К. Мазураў—Л.Л.), з такімі надпісамі: «Кат Беларусі, ты нас не пахаваеш», «Суіснаваньне з савецкімі злачынцамі—ніколі». Я не палітык і вельмі павярхоўна (толькі па публікацыях) ведаю жыцьцё беларускай эміграцыі. Але думаю, што і ў тых умовах усё-ж куды лепш было-б паспрабаваць сустрэцца яе прадстаўнікам з К. Мазуравым і выказаць сваю заклапочанасьць пра трагічны лёс беларускай нацыі, крыўду за варожае стаўленьне савецкай улады да эмігрантаў. З душы К. Мазурава не ўсё выветрылася з нацыянальна-беларускага. Сёе-тое ячшэ тлела. Нагадаю, што ў час чэрвеньскага 1953 г. ён найбольш актыўна выступаў за замену рускага па паходжаньню першага сакратара ЦК КПБ Мікалая Патолічава беларусам Міхаілам Зімяніным, якога з гэтай мэтай адкамандзіравалі з Масквы ў Менск. А былі-ж на пленуме высока партыйнага рангу беларусы, што не падтрымалі такой замены.

Асабіста я не падзяляю і разборку К. Мерляка зь беларускім вучоным, доктарам гістарычных навук, ужо нябожчыкам Ва-

сілём Раманоўскім найперш вядомым па кнізе «Саўдзельнікі ў злачынствах» (1964) Яго лёс таксама пакручасты. Зь лёгкай рукі аднаго з калег В. Раманоўскага хадзілі чуткі пра яго службу на нямецкіх акупантаў у першы пэрыяд вайны. Ня раз такія плёткі зьяўляліся самай сур'ёзнай перашкодай на шляху да абароны доктарскай дысэртацыі. Гэтая мара зьдзейсьнілася зь вялікім спазьненьнем і каштавала дысэртанту вялікага здароўя. Я не чытаў ніякіх архіўных матэрыялаў адносна мінулага В. Раманоўскага і не маю ў гэтым патрэбы. Але цьвёрда ўпэўнены, калі яго тэма навуковых дасьледаваньняў датычыла праблемы нямецкай акупацыі і трэба было па выніках іх выступіць з публікацыяй, яна не магла стаць іншай, якой атрымалася на самай справе. Усе мы працавалі ў жорскіх ідэялягічных рамках, па-за межы якіх у кроку нельга было ступіць. Таму сёньня нам трэба з алімпійскім спакоем чытаць усё тое, што напісана на Бацькаўшчыне і ў эміграцыі. Толькі так мы і нашыя дзеці паразумеемся, пакончым з тым, што сее варожасьць у асяродзьдзі беларускага народу. Гэта-ж зусім нерэальна, каб па самых важных пытаннях айчыннай гісторыі, у тым ліку па пэрыядзе другой сусьветнай вайны нямецкай акупацыі, пісалі аднолькава людзі, што знаходзіліся ў той час па розных баках барыкадаў.

Чытачу, напэўна, будзе вельмі імпаваць адкрытасьць К. Мерляка ў асьвятленьні свайго жыцьця. У кожнага з нас ёсьць тайны і асабліва ў людзей складанага лёсу, у тых, хто перажыў такую забытаную, няпростую ў многіх адносінах нямецкую акупацыю, зьвязаў сваё жыцьцё з эміграцыяй. У свай кнізе К. Мерляк шмат чаго адкрыў патаемнага з асабіста перажытага, не ўтаіў і тыя захады, што рабіліся савецкімі спэ-

цыяльнымі службамі з мэтай заманіць яго вярнуцца на Радзіму. Цьвярозы розум нашага земляка дапамог зрабіць правільны выбар: заставацца на чужыне, хаця Бацькаўшчына для яго, як і для многіх іншых, заўсёды была самым дарагім куточкам на свеце. За шчырае жаданьне, смеласьць К. Мерляка да канца адкырца перад супляменьнікам трэба прызнаць прыведзены ў кнізе пералік газет з указаньнем года і нумара, а таксама літаратурных твораў, у якіх у 60-70-я гады шмат што адмоўна падавалася пра яго мінулае і тагачаснае жыцьцё.

Найбольш пісалася, — і, зразумела, у якім духу, — пра К. Мерляка ў газеце «Голас Радзімы». З даволі вялікім артыкулам выступіў у адным зь яе майскіх нумароў за 1962 г. А. Будзейка. Знаёмства чытача з К. Мерляком ён пачаў з газет 1930 г., калі на Наваградчыну прыйшла Чырвоная армія, якую сустракаў і «дзяцюк з шырокім як засланка тварам», г. зн. Касутсь. І далей А. Будзейка не шкадаваў чорных фарбаў, каб паказаць К. Мерляка: бярэ хабар з людзей, прысвойвае частку крэдытаў (працаваў якраз крэдытным інспэктарам Дзяржбанка СССР —Л.Л.); у часы нямецкай акупацыі займаўся адкрытым рабаваньнем, каб забясьпечыць усім неабходным Беларускаю Краёвую Абарону; удзельнічаў у забойстве мясцовых людзей за іх сувязь з партызанамі. Прыводзяцца прозьвішчы ахвяр, але што гінулі яны непасрэдна ад рукі самога К. Мерляка — такіх фактаў няма. У самым адмоўным пляне паказваецца жыцьцё К. Мерляка ў эміграцыі: запусьце руку ў касу, грашовыя сродкі якой прызначаліся «амэрыканскай разведкай на падрыўную дзейнасьць супраць міралюбівых народаў, усяляк шантажуе старшыню Рады БНР Міколу Абрамчыка. А. Будзейка так спрагнаваў будучае таго, каму прысьвяціў свой

артыкул: «Мы не памылімся, калі скажам, што кар'ера Мерляка — вызвольніка даўно скончана. Яго праглынуць больш зубастыя і прагныя да лёгкай нажывы авантурысты з абрамчыкавай хеўры». Пісалася гэта ў 1962 г., пасля якога яшчэ шмат гадоў працаваў К. Мерляк у эміграцыі на карысьць беларускай справы.

Артыкул А. Будзейкі дапоўнены карыкатурамі і партрэтамі К. Мерляка на ўвесь рост, які хтосьці абвёў у рамачку.

Здавалася-б артыкула А. Будзейкі зусім дастаткова, каб у чытача «Голаса Радзімы» стварылася поўнае ўражаньне, што К. Мерляк—гэта здраднік, зацятый вораг беларускага народу. Аднак рэдакцыя пайшла далей, змясьціўшы ў кастрычніку таго-ж года (№86) падрабязныя ўспаміны Часлава Трухана ў Наваградчыны, які ў часы нямецкай акупацыі зьяўляўся асабістым шафёрам К. Мерляка. Зразумела, што пра яго можна было тады пісаць ва ўспамінах. Толькі адмоўнае. Ва ўспамінах яго хапіла б для вынясьня сьмяротнага прысуду К. Мерляку. А калі-б каму-небудзь з судовых работнікаў падалося, што кампрамісу малавата, яго няцяжка было-б дапоўніць за кошт артыкула «Пігмей ставіць на шалёных» (падпісаны крыптанімам В.В.) той-жа самай газеты за сьнежань 1964 г., №69

І вось сёньня чалавек, пра якога так шмат жажлівага напісана, не ўпершыню наведвае Бацькаўшчыну. Відаць, не ў разьліку на літасьць землякоў, а таму, што не бачыць за сабой віны. Гэта так засьведчана ў кнізе: «Ён (г.зн. К. Мерляк—Л.Л.) ніколі беспасрэдна ня браў удзелу ў ніякіх акцыях і экспэдыцыях. К. Мерляк, на працягу свайго жыцьця, ніколі не выстраліў у бок чалавека. Усякія абвінавачваньні, прыпісаньня Мерляку, выдуманьня пасля вайны дзеля яго дзейнасьці за вызваленьне Беларусі з-пад

расейска-камуністычнага панаваньня» (с. 423).

Такія супярэчлівыя даньня маем мы пра аўтара кнігі. І добра, што зараз не існуе патрэбы разбірацца, на чый баку праўда. Нам сёньня не да гэтага. Калі чалавек шчыра, самааддана працуе на беларускую справу, жадае Бацькаўшчыне поўнага дзяржаўнага суверэнітэту, ня варта тады корпацца ў яго мінулым. Што К. Мерляк жыве такімі ідэаламі, сьведчыць і яго кніга, якая зьяўляецца дарагім падарункам для ўсіх тых, хто цікавіцца, хоча ведаць праўду пра беларускую эміграцыю. Плянуйце сёлета перавыдаць кнігу К. Мерляка ў беларускім выдавецтве таварыства «Хата».

3 ЭМІГРАЦЫІ ВЪДАНЬЯУ

Спроба заманіць Мерляка на «Радзіму»

Кастусь Мерляк

3 кнігі «Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі»

Для абмену прэсы й кніжак з БССР і Польшчы быў улажаны адмысловы пункт, з незалежным й асобным адрасам ад беларускіх арганізацыяў у Нью Ёрку. У канцы 1958 году гэтую ўстанову пад кіраўніцтвам сп. А.Шукелойца ўлякавалі ў магазыне В. Яшчука пры 10-й вуліцы ў Нью Ёрку. Адрас пункту быў пададзены да ведама ў беларускай прэсе.

У студзені 1959 году ў магазын Яшчука прыйшоў чалавек й зацікавіўся беларускімі кніжкамі, распытваючы пра іх. Сп.Яшчук сказаў, што ён ня ў стане даць інфармацыяў, але можа пазнаёміць з чалавекам, які займаецца абменам беларускіх публікацыяў. На просьбу зацікаўленага Яшчук даў яму нумар тэлефону А.Шукелойца. А.Шукелойц хутка спаткаўся з гэтым чалавекам, які прадставіўся Сашай. Саша аказаўся гутарлівым чалавекам (размаўляў парасейску). Ён выявіў зацікаўленьне ў гісторыі Беларусі і сказаў, што хацеўбы пазнаёміцца з кім-небудзь зь беларускім гісторыкаў ды, наогул, зь дзейнымі беларусамі. З кароткай гутаркі Шукелойц ня змог зразумець, куды Саша загінае й закласыфікаваў яго «як падзорнага».

На наступнае спатканьне з Сашай Шукелойц запрасіў Кастуся Мерляка, каб той быў зь ім у таварыстве падчас сустрэчы. Яна адбылася 26 студзеня 1959 году ў магазіне пры 10й вуліцы ў Нью Ёрку. А.Шукелойц прадставіў Кастуся, зазначыўшы, што ён хаця і не гісторык, але абазнаны зь беларускай эміграцыяй і зьяўляецца старшынёй мясцовае беларускае арганізацыі. Саша зараз-жа прадставіўся, як Аляксандр Раманавіч Сітнікаў, другі сакратар місьці БССР пры Аб'яднаных Нацыях у Нью Ёрку. Ветлівая, дыпляматычная гутарка на розныя сучасныя й агульныя тэмы ды падзеі ў сьвеце трывала больш за гадзіну. Пры разьвітаньні Кастусь даў Сашы свой нумар тэлефону з працы, і той паабяцаў яму пазваніць, каб спаткацца й выпіць па чарцы.

Прайшло каля трох месяцаў, а тэлефону ад Сашы Кастусь не дачакаўся. А.Шукелойц таксама ў гэтым часе ніякага кантакту зь ім ня меў ды наогул больш зь ім ніколі не спатыкаўся.

Кастусь не дзівіўся, чаму Саша ня звоніць, бо падобны выпадак здараўся ня першы раз. Шмат разоў Кастусь да-

ваў свой тэлефон з працы працаўніком Беларускае савецкае місыі. (Калі савецкая місія атрымоўвала тавары, асабліва водку, прывезеныя параплавамі Голанд—Амэрыка Лайн, Кастуся заўсёды клікалі выконваць функцыю перакладчыка. Бязумоўна, пры гэтай нагодзе з працаўнікамі беларускай місіі заводзілася гутарка й, урэшце, паступалі прапановы, каб дзе-небудзь спаткацца пасья службы. На жаль, ніколі ніводнае спатканьне так і не адбылося. Паступова Кастусь прыйшоў да высновы, што працаўнікі місыі, зрабіўшы праверку, хто такі ёсьць Мерляк, даносілі інфармацыю агентам МВД, а тыя не дазвалялі ніякія спатканьні.

У «Нью Ёрк Таймс» з 11 верасня 1959 году Кастусь прачытаў, што Робэрт Довнінг, прэзыдэнт гарадзкае фінансвае карпарацыі запрасіў на 12 верасня прафэсара Орвіда, дырэктара Вялікага тэатру СССР, разам з балетам у складзе 130 асобаў, наведаць «гняздо капіталістычных акулаў» (Ньюёркскую біржу), а пасья разам адабедаць. Кастусь, працуючы недалёка ад Вол Стрыт, выкарыстаў нагоду, каб пабачыць балярынаў з Вялікага тэатру СССР. Нечакана пры ўваходзе ў Нью Ёрк Сток Эксчэндж, у тэатральным натоўпе заўважыў Аляксандра Раманавіча Сітнікава. Саша прапачыў прабачэньня, што з недахопу часу ня мог пазваніць, ды запрапанаваў спаткацца ў кнігарне «4 Кантынэнт», дзе прадаваліся савецкія газэты й кнігі. Кастусь падумаў, што яму выглядае нязручным спатыкацца з афіцыйнай асобай з Савецкага Саюзу, прычым нямайлай рангі. Гэтагаж дня ён павядоміў сваіх прыяцеляў у Вашынгтоне аб спатканьні.

Першае спатканьне прайшло ў гутар-

цы, якая ў асноўным зводзілася да пазнаньня адзін аднаго. Аляксандр сказаў, што яму 32 гады, што ён жанаты й мае двое дзяцей школьнага ўзросту. Яго праўдзівае прозьвішча Сітнік. Яго бацькі былі беларусамі, якія загінулі падчас вайны. Ён і яго брат былі забраныя савецкай уладай у глыб Расеі ў сірацінец. Там ён гадаваўся й атрымаў пачатковую асьвету, а дзеля гэтага не гаворыць пабеларуску. Цяпер працуе ў місыі й піша працу на тэму «Беларусь на міжнароднай арэне».

Кастусь, каб не заставацца ў даўгу, расказаў пра сябе. Гэта была раней прыгатаваная аўтабіяграфія, аб тым, што яго бацька па прафэсыі настаўнік і царскі афіцэр, што беларускае мовы ён навучыўся ў школах беларускіх арганізацыяў, якіх было некалькі ў Аргентыне. Тамжа ён ажаніўся й выехаў у Амэрыку для лепшага жыцьця. На адыходзе Аляксандр сказаў Кастусю, каб той ніколі не званіў яму й папярэдзіў, што толькі ён будзе паведамляць аб наступных спатканьнях.

Наступная сустрэча, як і ўсе іншыя, адбываліся ў новым месцы. Пераважна, гэта былі піўнушкі або рэстараны. Аляксандр расказаў пра зьмены ў Беларусі, казаў, што цяперака жыцьцё палепшылася. Ён радзіў Кастусю ды іншым беларусам паехаць на «радзіму» й навочна пераканацца ў гэтым. Кастусь гаварыў, што гэта немагчыма пры сучаснай палітыцы Масквы, русьфікацыі народу, запачаткаванай Сталіным, якая праводзіцца далей, яшчэ з большай жорсткасьцю. Аляксандр пазьбягаў камэнтарыяў пра палітыку Сталіна, але сучасную палітыку моцна апраўдываў.

Кастусь спаткаўся з двума прыя-

целямі з Вашынгтона. Разам прааналізавалі асобу «Сашы», узяўшы пад увагу дакумэнты й інфармацыю пра яго самога й ягонага брата Васіля Сітнікава, які зьяўляўся палкоўнікам МВД і знаходзіўся ў Вене, у якасьці шэфа англаамэрыканскай разьведчай групы. Яны прыйшлі да высновы, што Саша, зьяўляецца агентам МВД і мае на мэце нагаварыць Кастуся або каго другога вярнуцца на Радзіму.

На працягу некалькі спатканьняў павольна й дэлікатна праводзілася гутарка, з аднаго боку пра жыцьцё і палітыку ў Беларусі з пазытыўнымі перакананьнямі, каб заахоціць на радзіму, а з другога Кастусь гаварыў тое самае пра Амэрыку, заахвочваючы Аляксандра застацца ў Амэрыцы.

У часе спатканьняў Саша, пры частай падліўцы ў чарку, раскрываў душу, расказаў пра сваё жыцьцё. Выглядала, што ён на ўсё згаджаўся, некалькі разоў казаў, што аб «гэтым» падумае. Характэрным аказаўся той факт, што пры наступным спатканьні Саша аказваўся абсалютна другім чалавекам, пачынаў тую самую гутарку, якая зводзілася да ўжо знаёмага выніку. У часе гэтых спатканьняў выявілася, што Саша перад прыездам у Амэрыку пабываў у Наваградку, у месцы, адкуль паходзіў Кастусь, што ён чытае ўсю беларускую прэсу, што «Бацькаўшчына» яму не падабаецца, а «Беларусь», разам з «Беларускім Голасам» наадварот. Ён сказаў, што ведае Кастусёвую праўдзіваю біяграфію й нават тое, што той ёсьць сябрам Ураду БНР на чужыне.

Кастусь і яго прыяцелі прыйшлі да перакананьня, што гэтыя спатканьні

трэба закончыць. Апошняя сустрэча Кастуся з Аляксандрам Раманавічам Сітнікавым адбылася ў восні 1960 году, на якой той распачаў знаёмую гаворку. Кастусь яго прыпыніў і сказаў, што ніколі не задумаваўся над паваротам на Радзіму, але гэта можа здарыцца толькі ў выпадку, калі Хрушчоў прыедзе ў Амэрыку й застанецца тут да яго павароту як гарантыя, каб не сталася тое самае што із Бэрыяй. «Але ты, Саша, на гэта не зьвяртай увагі, заставайся тут», — сказаў Кастусь ды зноў паўтарыў яму ўсе пэрспэктывы й гарантыі, на што той можа спадзявацца ў будучыні. Аляксандр паважна паглядзеў на Кастуся й сказаў, што ён над гэтым яшчэ раз падумае й пазваніць, але Кастусь так больш званка ад Сашы ніколі не атрымаў.

Дзесьці ў пачатку сакавіка 1961 году прайшоў на працу да Кастуся агент ФБІ і запрасіў яго на асабістую гутарку. Агнет ФБІ паведаміў, што Аляксандр Раманавіч Сітнікаў вярнуўся назаўсёды ў Савецкі Саюз па заканчэньні 3-х гадовага турнэ за мяжою. Наступна выняў фатаграфію мужчыны, прапануючы яе добра праглядзець, бо: «Гэты чалавек, паводля інфармацыі, сочыць за Вамі. Мы ў гэтым выпадку нічога зрабіць ня можам, але рэкамэндуем быць пільным». Тут ён даў Кастусю інструкцыі як захоўвацца, каб яго здэмакаваць, падаў нумар тэлефону, па якім трэба было званіць у выпадку патрэбы.

Аднак Кастусь ніколі не заўважыў, каб за ім хто-небудзь сачыў.

Лірнік краіны ветлай

АНТОН АДАМОВІЧ

У Маскве Равенскі пражыў каля сяміх год, здабываючы закончаную музычную асвету ў музычным тэхнікуме пры кансэрваторыі (да 1927 г.) і на кампазытарскім адзеле самой кансэрваторыі (па 1930 год; датуль музычная асвета ягоная абмежвалася рэганцкімі курсамі, пройдзенымі ў 1913-15 г.г. у Маскве і Пецярбургу). Гады гэтыя былі якраз найбольш дабрабытнымі і свабоднымі ў цэлай савецкай гісторыі, пазначанымі г. зв. НЭПам — уведзенай Ленінам „новай эканамічнай палітыкай“, якая хоць і пачала ліквідавацца Сталінам ад 1928 г., але да 1930 г. ліквідацыя гэтая абывалася яшчэ без мэтадаў масавага паліцыйнага тэрору і рэпрэсіяў. Пасля Равенскі любіў успамінаць тыя гады як ледзь не „залатую пару“ свайго жыцця і творства.

У Маскве тады была ладная беларуская культурная калёнія, пераважна з студэнтаў, якія мелі свой беларускі студэнцкі клуб, што ў васобе Равенскага дастаў свайго дабрахотнага і сталага хормайстра для зменных складам, але перманэнтных студэнцкіх харавых гурткоў. Аднак, хармайстарская дзейнасць Равенскага гэтаю парою адыходзіць на задні плян перад працаю кампазытара, усё большыя асновы і стымулы да якога дае яму здабываньне музычнае асветы. Яшчэ больш аднак стымулюе гэтую працу знаёмства і блізкае сябраваньне з паэтам - узвышэнцам Уладзімерам Дубоўкам, сям'я якога апынілася ў Маскве яшчэ ў выніку „бежанства“ часоў I сусветнае вайны.

Вялізарны ідэйны, інтэлектуальны

і творчы уплыў Дубоўкі бясспрэчны і вызначальны ня толькі для гэтых маскоўскіх год, але і для ўсяго канцальнага сфармаваньня і нацыянальна-ідэйнае і творчае постаці Міколы Равенскага, што заўсёды пасяля ахвоча і удзячна прызнавалася ім самым. Уплыў гэты сьведама кіраваўся ў бок вырабленьня з Равенскага музыкі-кампазытара, піянера таго беларускага „узвышша, якое пабачаць вякі і народы“ ў музыцы, ініцыятарам і карыфэем якога ў літаратуры быў Дубоўка. Як такога, першага і адзінага тады патэнцыйнага „узвышэнца ў музыцы“, заўсёды пратэгаваў Равенскага Дубоўка. Дарэчы, Дубоўку належыць і адзіны дасюль нарыс пра Равенскага „Беларускі кампазытар Мікола Равенскі“ — надрукаваны ў часопісе „Узвышша“, № 3 (9) за 1928 г. (хто цікавіцца — можа знайсці ў славянскім адзеле публічнае бібліятэкі Нью-Ёрку).

У першых маскоўскіх гадох Равенскі-кампазытар асабліва захапляецца багатай і складанай музычнай формай „фугі“ — да 1928 г. ён стварае цэлых 14 сваіх фугаў. Гэтае захапленне фугаю Дубоўка ў сваім кагадзе ўспомненым нарысе асвятляе ў пляне блізіні гэтае формы да беларускае нацыянальнае, народнае музыкі, асабліва купальскіх і вясельных песьняў, паклікаючыся, як на адзін з прыкладаў, на вельмі папулярную тымі гадамі і запраўды адну з найхарашэйшых нашых песьняў купальскую „Ой, рана на Івана“. Сярод гэтых фугаў Равенскага першае месца займаюць напісаныя на словы Уладзімера Дубоўкі найперш. „О.

Беларусь, мая шыршына“ (чатырохгалосная фуга для мяшанага хору). Апрача фугі, вялікую даніну аддае кампазытар і іншым музычным формам, як сюіта, ноктурны, прэлюды, канцэртныя мазуркі і да г. п. Ізноўжа, на словы Дубоўкі — „Такая ноч“ — ствараецца ім адна з найлепшых ягоных рэчаў наагул ды найбольш улюбёная і самым ім і публікай, найпаўнейшае і найудалейшае выражэньне ўсіх лепшых якасьцяў гэтага нашага кампазытара, ягонае тае ветласці, мяккасці, праніклівасьці, задушэўнасці (яе Равенскі аднавіў і любіў выконваць і на эміграцыі, асабіста вядучы партыю іскрыпкі).

Цікава, што ў гэтую пару Равенскі ўпяршыню зварачаецца і да паэзіі Янкі Купалы. У „Зборніку песьняў з нотамі“ 1922 г. маем аж 4 кампазыцыі Равенскага на словы Якуба Коласа — больш нат, як на словы выяўна ўлюбёнае Канстанцыі Буйлы („Край наш бедны“, „Вясна“, „Зіма“, „Ой ты, вецер неспакойны“), тымчасам як на словы Янкі Купалы ашводнае (толькі Купалавы словы заміж арыгінальных узятыя да гарманізацыі народнае песьні „Гэй, паехаў сын Даніла“). Цяпержа Равенскі кладзе на музыку найперш Купалаў — і, сказаць-бы, адзін з найбольш купалаўскіх — верш „У вырай“ („Гэй, вольныя птахі“). Рука Дубоўкі як найлепш вычуваецца ў выбары якраз гэтага вершу з ягонымі заклікамі да „пятомкаў Крывічоў“ — зьведаваць сьветы арліным узмахам“, „выляцець к славе з пагібельнай плесні і песьняў агністай дзівіці народы“ — клічамі „да неба“ — да таго-ж „узвышша“ ў выяўным прадухапленні гэтае ідэі Дубоўкі і цэлага ўзвышэнскага руху.

Гэтаю-ж парою, ня толькі пад уплывам, але і пры вызначальнай кіраўні-

чай дапамозе Дубоўкі Равенскі зварачаецца і да музычнае крыткі. У 1928 г. у часопісе „Узвышша“ зьяўляюцца два ягоныя грунтоўныя крытычныя артыкулы — „Гарманізаванне беларускае народнае песьні маскоўскімі кампазытарамі“ (№ 4 (10), пад артыкулам дата 7 ліпеня 1928 г.) ды „Пра зборнік песьняў, які выдрукаваны на Беларусі для дзяцей дашкольнага ўзросту“ (№ 6(12), дата 15 верасня 1928 г.). абодвы артыкулы можна бачыць у тым-жа славянскім адзеле публічнае бібліятэкі Нью-Ёрк. Артыкулы былі апрацаваныя і нат перапісаныя самым Дубоўкам (рукапісы праходзілі і праз мае рукі пры трыманні карэкты часопісу „Узвышша“). Кажны, хто бліжэй знаў Равенскага, ведае, як лёгка мог ён разьвіваць свае ідэі ў жывой асабістай гутарцы і як блізу беспародным аказваўся пры выкладанні думак на пісьме, так што напісанае ім заўсёды трэ было некаму апрацоўваць. У вабодвых артыкулах строга ўзвышэнскае гледзішча вымаганьня высокае і нацыянальнае мастацкае культуры і асуджаньня ўсякае „халтуры“ і чужэнскага ганоданьня.

Улетку 1927 г. студэнты тагачаснага 3-га курсу менскага Беларускага Пэдагогічнага Тэхнікуму Імя Усевалода Ігнатоўскага мелі паводля навучальнага пляну экскурсію ў Маскву. Да студэнтаў гэтых належалі, апрача мяне, тры маладыя ўзвышэнскія паэты — Пятро Глебкі, Максім Лужанін і Сяргей Дарожны (апошні ужо нябожчык — загінуў на сталінскай катарзе, а мо ішчэ ў турме ў 1938 г.). Зразумела, што мы пастараліся ўрваць часу ад агульнае экскурсіі для свае прыватнае наведаньня нашага

ЛІРНІК...

суўзвышэнца, так дарагога ўсім нам, а пазтамі й проста насльдаванага Уладзімера Дубоўкі. Да Дубоўкі зайшоўся яшчэ й Клемусь Якаўчык, адзін зь ягоных сябраў у Маскве, таксама блізкі да „Узвышша“ (некаторыя ягоныя крытычныя артыкулы друкаваліся ў часапісе „Узвышша“ пад псеўданімам К. Кундзіш). Неўзабаве нехта з двух іх падаў думку наведць трыцяга суродзіча ў Маскве — Міколу Равенскага, і мы ўсе падаліся на Малую Нікіцкую вуліцу, дзе ў будынку прадстаўніцтва БССР у сутарэньні меў тады кут гэты дзяржаўны стыпэндэнт БССР.

У Менску мне толькі даводзілася назіраць Равенскага або з публікі, або з радыў ягонага хору, куды мяне ставілі, як хлапчука-дэкляматара для выступленьняў паміж нумарамі хору (гэтак-жа назіраў я й Тэраўскага), і толькі тут, у Маскве, я ўпяршыню спаткаўся зь ім прыватна, у кампаніі. За гады, што я ня бачыў

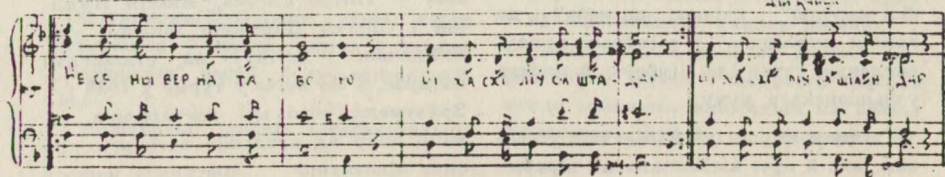
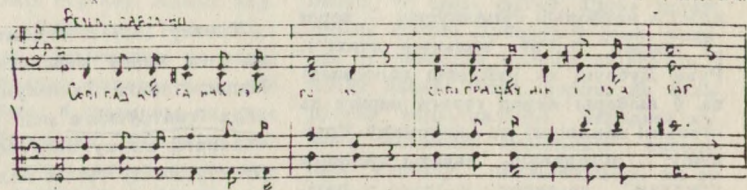
яго, ён ані не зьмяніўся быў такі самы сухенькі, рухава-жывы, ветлы й сьціплы, як і той ягоны куток у сутарэньні прадстаўніцтва з вокнамі на роўні зямлі (зрэшты, ува ўсім гэтым, здаецца, і застаўся ён нязьменным праз усё сваё наступное жыцьцё). Зараз-жа замятусіўся госьці, дарагія госьці, а частаваць і няма чым адзін акраец хлеба, а ў Маскве ўжо сыботні вечар, і нідзе нічога ня знойдзеш...

Акраец хлеба на сталі дзяржаўнага стыпэндэнта, закватэраванага ў дзяржаўным прадстаўніцтве, навіў камусь з нас на дум і на вусны першыя радкі тады яшчэ так сьвежа-сэнсацыйных, незадоўга перад тым толькі апублікаваных „Лістоў да сабакі“ нашага-ж узвышэнца Язэпа Пушчы:

Жыву цяпер я ў шумнай сталіцы
Далёка ад цябе, мой дружа.
Ляжыць акраец хлеба на сталніцы,
А на вакне ў збанку — юнацтва ружа.

Але-ж, усё тут было як у сук і шум сталіцы, і акраец, зусім ужо рэ-

Сьпі пад курганам, гэрыў

альны, а ня толькі пазтычна-ўмоўны, ды ня менш-жа сымбалічны, а заміж такое-ж „юнацтва ружы“ — цэлы запраўдны букет юнацтва, у шчаслівай эры якога былі тады йшчэ ўсе мы, нат старэйшыя, із самым гаспадаром улучна — такім роўна-юнацкім, як і роўна-сталым праз усё сваё жыцьцё. Ды ці-ж ня так сказаў быў пра сябе й той-жа Дубоўка:

У васнове я ўсё той-жа самы,
Калі хочаце — юнацтвам хворы...

Праўда, сказана гэта было яшчэ не тады, пару год па тым; тады й не магло нат сказацца — хворым хоць чым, хай і юнацтвам, ня чуўся ніхто з нас... Дык і той акраец, сымбалічны для долі ўсіх „дзяржаўных стыпэндэнтаў“, як Пушча ці Равенскі, ды і наагул усіх дзяржаўных і недзяржаўных гарунятаў Беларусі, ня мог уразіць нікога. Тым больш, што прадугледзівы Якаўчык падарозе зазірнуў у незачыненую яшчэ краму, і цэлы „бусел“, або „гусак“, белага сталовага віна спавітым дзіцяткам на руках Сяргея Дарожнага (не асабліва шчаслівага гэтым, пакуль даводзілася ціскацца па маскоўскіх трамваях) прыбыў з намі й заняў сваё месца на сталі, на пасаром і стушаваньне таму ганебнаму сымбалу.

Зь лёгкім віном пайшла пералівацца й лёгкая гаворка з жартамі, анэкдотамі, а між іх і вершамі, нямінучымі ў гэткай кампаніі, — гаворка, што мела ў нашым асяродзьдзі сталы назоў „Інтэрмэдзі“. Гэта быў, фактычна, працяг таго, што пачалося яшчэ перад тым у Дубоўкі. Там, на нашую просьбу пачытаць што-небудзь із свайго новага, Дубоўка пазнаёміў нас з урыўкам паэмы, над якой пачынаў тады прадаваць і якая за два гады была надрукаваная пад загалоўкам „І пурпуровых ветравяў узьвівы“ (ка-

лі хто ня чытаў гэтага твору, які й дасюль застаецца найбольшым і недаравальным грэхам паэты ў ваччу бальшавікоў, можа знайсці яго ў часапісе „Узвышша“, № 2 за 1929 г., у гэтай-жа публічнай бібліятэцы Нью-Ёрку). Тады яшчэ гэроі паэмы Лірык і Матэматык насілі больш прарыстыя алегарычныя імёны Пачуцьця й Развагі. Тут-жа, бяз усякай відавочнай тады сувязі, але ў нейкае, тады ўжо выразна вычутае падмацаваньне ўражаньня, Якаўчык прачытаў з томіка Эдгара По (EDGAR ALLAN POE), што аказаўся між іншых кніжоч і папераў на заваленым імі сталі Дубоўкі, ведамы верш „Воран“ (The Raven).

Прачытаны Якаўчыкам у ангельскім арыгінале, верш гэты нек ашаламаніў нас. І я, ды і мае менскія сябры, упершыні ў жыцьці чулі жывую ангельскую мову, дарма, што ня з вуснаў жывога, запраўднага Ангельца ці Амэрыканца (Якаўчык, як і Дубоўка, вывучылі ангельскую мову ў Вышэйшым Літаратурна-Мастацкім Інстытуце Валерыя Брусава, які або два скончылі, і вельмі захапляліся паэзіяй у гэтай мове). Мне тады, і ў думах не магло прымсьціцца, як жыцьцёваю наканавана было гэтай мове стацца для мяне калісь... Калі яна адразу й выдалася нейкай асабліва зразумелаю, дык гэта, пэўна-ж, таму, што добра знаёмым быў — з расейскага перакладу Брусава — самы той верш По (пасля, як практычна давялося сутыкнуцца з ангельскай мовай, асабліва жывой, доўга ня была яна гэтак лёгкаю да разуменьня, як здалася тады). Ды найбольш уражалі новыя, ніколі ня чутыя, гучэньні, нейкія быццам-бы церпкія, калі-б можна было браць іх на смак. Аса-

бліва гэтае, паўтаранае рэфрэнам слова "nevermore" — ну зусім-жа краканьне таго Ворана, што толькі яго й ведаў (тады я ня мог яшчэ ведаць, што ў жывой штодзённай мове яно зусім ня ўжываецца, а ў мове пазьтычнай — ці не ў вадным толькі гэтым вершы ўсяго). Хтось з нас, здаецца, Лужанін, тут-жа зазначыў, што ў расейскім перакладзе — „нікогда” — гучыць яно ўжо слабей, а ў перакладзе ў нашу мову гучэньне гэтае было-б зусім не да кантэксту — заміж краканьня ворана — нейкі перазвон званоў: „ніколі”, ці, каб зусім дакладна — „ніколі больш” . . . На гэта Дубоўка заўвеціў, што звон гэты можна было-б падаць тут як хаўтурны, і так ён хоць нек заступаў-бы тое злавеснае краканьне. І ён прыгадаў Купалаў верш „Званы”, прарэцытаваўшы яго із „Спадчыны”, што таксама бадзялася на тым-жа сталі:

У мазгі залазіць жах, што гэты буйны
звон званоў,
Хаўтурны гэта звон спакоў нямых
сталеццяў,

Што гэтая званица — мерцвяковы
вечны схоў,
Званар — грабар, што косыці згортвае
па сьвеце —

Ці-ж у гэтай апошняй страфе Купалавага вершу — ня той-жа сэнс дый навет гук, што ў гэным Поўскім "nevermore"? Тут Якаўчык, ізноў разгарнуўшы той-жа томік По, прарэцытаваў зь ягонага вершу „Званы” (The Bells) кавалак пра „зялезныя званы” ("Iron bells").

Уражаньне ад „Ворана” ў вангеліскім арыгінале прыйшло з намі з пагою Дубоўкі і ў гэтае, яшчэ больш у духу По, сутарэньне Равенскага ды неўзабаве ўсплыло і ў завязанай тут

„інтэрмэды”, цяпер ужо з крышку іншага боку. А што-ж трэба разумець пад самым гэным Воранам — пад тым няпрошаным і нявыпросным госьцем зь ягоным адзіным, настырлівым "nevermore" — „ніколі больш”? А хто такая тая Ліноў, па якой уся туга паэты? У гэтым духу ставіў пытаньні, здаецца, Дарожны — прынамяся для яго заўсёды характэрны быў гэты, як казалі мы, „школьскі падыход”. Завязалася дыскусія на гэтую тэму, асабліва жвавая, калі выказаўся наш гаспадар, Раавенскі.

Сэнс ягонага выказваньня зводзіўся да таго, што паэзія, як і музыка, у васнове блізкая з матэматыкай. Але ў матэматыцы ёсьць арытмэтыка, дзе ўсё проста, двойчы два — чатыры, усе вялічынны канкрэтныя — „лікавыя”, ды ёсьць і альгебра зь ейнымі „іксамі” й наагул вялічыннымі, абазначанымі агульна й абстрактна, літарамі, пад якія можна падстаўляць канкрэтныя — „лікавыя” значаньні ў залежнасьці ад умоваў задачы. Так і паэзія можа быць „арытмэтычная” — простая й адназначная, ды „альгебраічная”, як тут, дзе адны „вялічынны” мог падстаўляць пад Ворана й пад Ліноў сам паэта, у залежнасьці ад сваіх „умоваў задачы”, а зусім іншыя можа падставіць мы сягоньня, а яшчэ іншыя — заўтра, у залежнасьці ад нашых умоваў . . .

Мае менскія паэты не згаджаліся — матэматыка, як яшчэ й хэмія, ня пачылася іхнай сымпатыяй у тэхнікуме, — ці раз даводзілася памагаць ім выблытвацца зь ейных сілцоў.

Але пра гэта, дый яшчэ больш прэтыя часы й Равенскага — другім разам.

ЧАРНОБЫЛЬСКІ ШЛЯХ

Травеньская выцечка

Стах Дзедзіч

Тэма Чарнобыля ня раз падымалася на старонках часопіса «Полацак». З кожным годам мы усё мацней адчуваем вынікі гэтай страшнейшай катастрофы XX стагодзьдзя. І разам з тым, усё менш увагі аддаем мы гэтай вялічэзнай праблеме. Эканамічная інфляцыя, падзеньне курса зайчыка, выбары новага Прэзыдэнта Рэспублікі, быццам-бы паставілі на другі плян Чарнобыль і людзей, якія трапілі ў ягоны палон. Але вынікі гэтага травеньскага выбуху ўсё больш і больш нагадваюць аб сабе.

Сёньня часопіс «Полацак» зноў вяртаецца да Чарнобыльскай праблемы. Падзеі, якія адбываюцца ў апавяданьні Стаха «Травеньская выцечка», (аўтар—фізык па адукацыі), датычацца першых дзён пасля катастрофы. Група маладых вандроўнікаў рушыла на першамайскія сьвяты ў паход, у балоты Палесься, ня ведаючы, што здарылася на Чарнобыльскай атамнай станцыі, а таксама не здагадваючыся, што іхні маршрут праходзіць у мёртвай 30-мэтровай зоне.

У гэтым апавяданьні, частку якога мы друкуюем сёньня, ёсьць многа алегарычнага. Разам з тым аўтар вельмі рэальна перадаў атмасфэру тых першых дзён, якія сталіся пасля травеньскага выбуху, а таксама прадбачыў вынікі пасля гэтай страшэннай катастрофы.

Да вёскі яны выйшлі нечакана. Лес троку рассунуўся, зазеленела трава ў лагчыцы і на ўзгорку зьявілася, быццам раптам выскачыла на нечым загадзе з-пад зямлі невялічкая вёсачка. Усе дадалі хады, пайшлі шпарчэй — сустрэча з жытлом пасья любой дарогі-заўжды прыемная. Вёска здавалася нежывой. Пятро падумаў, што гэта зводдаль, але яны падыходзілі бліжэй, а выгляд закінутасьці не мяняўся: нідзе не сядзеў на лаве дзядок, не бегалі і не квахталі куры, не бразгаў ланцугом сабака і не мыкалі каровы. Адзіным гукам, што ўплятаўся ў шапаценьне сьвежага клейкага лісьця пад ветрам, было рыпеньне веснічак, але й яно было нейкае нетутэйшае, мёртвае. Яны зайшлі ў вёску; хаты стаялі кінутыя, хлявы расчыненыя.

Сям-там шыбы былі забітыя дошкамі, як у вайну, крыжом. Сям-там — гэта напэўна даўней, калі яшчэ было каму рабіць — вокны закрывалі шчыльна скалочаныя шчыты. Але большасць хат зеўрала пустымі вачніцамі, высаджаных рамаў, квітнеючым бэзам, чыя пах, здавалася, запаўняў усю прастору.

Вуліца пачыналася проста зь лесу. Яны дайшлі да першай хаты. Марына стомлена ўселася на бярвяно, на якое гаспадар пэўна забыўся, бо і яно, і штыкеціны ў плоце на ім пакрыліся зялёным мохам. Падыйшлі

астатнія, паглядзелі на Пятра — хаця ішлі без перапынку ўсяго хвілінаў дваццаць, але нібыта трэба было зараз троху агойтацца. Пятро згодна матлянёу галавой і чатыры заплечнікі амаль адначасова плюхнуліся каля імправізаванай лавы.

— Нешта нежывым цягне, — словы Пашкі павісьлі ў паветры, астатнія маўчалі, нейкая няўтульнасьць не дазваляла ў голас засьмяцца альбо ў голас прамовіць слова.

— Мне здаецца, нібы яшчэ тыдзень таму назад, тутакж жылі людзі. Куды ўсё падзелася?

Алена ўжо пасьпела зазірнуць на бліжэйшы падворак.

— Ня ведаю, але адно падыхае кепска, — Пашка ўпарта стаяў на сваім.

Раптам недзе забляяла каза, але неяк здушана замоўкла. Усе міжволі яшчэболеі насыцярожыліся. Пятро падняўся з лавы, каб паглядзець, разам падхапілася Алена, і яны рушылі да старой, але яшчэ моцнай хаты, крытай замшэлай гонтай. На грукат ніхто ня выйшаў, яны піхнулі дзьверы, што былі незачыненыя, праз сенцы ўвайшлі ў пакой. Пасьля яркага сонца тут было цёмна, але паступова вочы прывыклі, і Пятро ўбачыў чорную закураную печку, высокі мэталічны лажак з шышкамі на бакавінах. Лажак быў прыкрыты бруднай радзюжкай. На сьцяне на гаку віселі нейкія зёлкі, рваная аброць. На ложку сядзеў стары дзед, у ваблавуху і кароткім кажусе, за ножку была прывязана на кароткай вяроўцы каза, падобная да кудлатага чорта.

Спачатку здавалася, што дзед сьпіць, але калі Алена зрабіла колькі крокаў да яго, дзед заварушыўся, пружыны зарыпелі. Дзед аў голас нагадваў тыя самыя спружыны, што рыпелі пад ім: «Зноў высыляць прыйшлі. Сілоў няма, тут ужо і сканаю, нядоўга засталася вам езьдзіць. Адно хаця

як трэба пахавайце. Царкву зачынілі, дык скажыце бацюшку, каб так адпеў». Відавочна, дзед нічога не бачыў, проста выказываў, што назьбіралася на душы. Дзед прышкандыбаў да парога, Алена і Пятро павіталіся, Пятро пачаў тлумачыць, што і як яны вандруюць. Дзед не зьвяртаў увагі, працягаваў: «Я той Чарнобыль ня ведаў і ведаць ня ведаю. Я ўсё жыццё людзям не замінаў, чаго яны да мяне прычапіліся?»

Пятру й Алене было непамысна, яны пераміналіся на парозе, ня ведаючы, як перапыніць размову, потым проста разьвіталіся, выйшлі на падворак. Пятро паматляў галавой, адганяючы насланьне, яны пайшлі вуліцай, і яшчэ доўга за дчыненых дзьвярэй даносіўся рыпучы голас старога.

Іх ужо чакалі. Марына трымала ў руках нейкую паперку і, начапіўшы на нос акуляры, старанна чытала: «Вось, знайшлі ў гэтай хаце». Пашка паказаў праз вуліцу. «Гэта добра, што я даўгі, пайшоў паглядзець, можа што ўбачу. А там, як і тут — усё адчынена, нікога няма. Ужо ісьці зьбіраўся, але гляджу за абразам папера нейкая тарчыць. Другі не заўважыў бы, а мне ў вочы кінулася. І вазьмі, пачытай».

Алена прачытала першая, нешта няўлоўна зьмянілася ў ёй: ледзь прыкметна апусьціліся плечы, рух, якім працягнула паперку, быў замаруджаны і няпэўны, як у дрэнным фільме, ашклянелі вочы. Пятро здзівіўся гэтай імгненнай зьмене, потым паглядзеў на астатніх — ва ўсіх весялосьць саступіла месца смутку, усе сядзелі задуменныя і пахмурныя.

Тэкст на шчыльнай глянцавай паперы быў кароценькі, напісаны сухімі казённымі словамі: «Паводля рашэньняў партыі і ўраду, для прадухіленьня вынікаў выбуху, насельніцтва арганізавана адсяляецца паўночнай. З сабой можна браць толькі самае

неабходнае». Троху ніжэй ад рукі была пастаўленая дата — учарашняя і час — 23.00.

«Якраз толькі змок пачне прыкрываць зямлю», — думка мела працяг, але Пятро спуджана адганяў яе. Але працяг усё-ж такі быў: людзі лятуць, мітусяцца, плачуць дзеці, увесь гэты гаманкі натоўп марудна сьцякаецца на плошчу, дзе стаяць вялізныя крутыя машыны. Ззаду натоўпу ідуць ланцугом аднолькавыя фігуры ў ахоўных балонках, галасы іх гучаць не па-тутэйшаму з-за надзетых процігазаў. Калі, нарэшце, людзі і пасядуць, фургоны наглуха зашнуроўваюць, сьпераду, ззаду, збоку на адмысловыя зашчэпкі чапляюць фанэрныя шылдачкі з намаляванымі на іх чорнажоўтымі знакамі радыяцыі і машыны, чамусьці з прытушанымі фарамі, рушаць наперад, у цемру. Ланцуг яшчэ застаецца, зьбірае ў адну кучу кінутыя цацкі, чамаданы, валізы, потым на неразборлівая камандзе ў гэтую кучу б'е фантан полымя, у яркім агні бачны тлусты чорны попел, што буйнымі хлоп'ямі падае на зямлю. Пасьля таго, як чорны сьнег сканчаецца, пад'яжджаюць машыны, меншыя за тыя, што везьлі людзей, ланцуг няспешна распадаецца на асобныя кучкі; потым усе зьнікаюць у машынах і другая калона выязджае ў другі бок вёскі.

Маўчаньне зацягнулася. Пятро раптам адчуў, як неміласэрна пячэ сонца, як ныюць ад смагі вусны. Пэўна, нешта падобнае адчувалі й іншыя. Алена выцягнула з заплечніка біклажку, паднесла рыльца да вуснаў. Але Пашка раптам рэзка ўдарыў па руцэ, біклажка ўпала ў шэры дарожны пыл. Усе зьнямела паглядалі на таненькі струменьчык, што расьцякаўся на дарозе на некалькі ледзь бачных мокрых плямак. Алена памкнулася была падняць біклажку, але нешта спыніла яе, яна застыла, напалову

сагнутая, з працягнутой рукой, зноў палезла некуды ў заплечнік, доўга перабірала рэчы, нарэшце, выцягнула белую хустку, шчыльна завязала, пакінуўшы толькі вочы. Абудзіліся й астатнія, пачалі мітусьліва зьбіраць распакаваныя заплечнікі, абтрасаць зь іх шэры пыл.

Пакуль доўжылася мітусьня, Пятро падышоў да Алены, дзьвумя рукамі падняў твар уверх, убачыў у зялёных вачах спалох і неўразуменьне і пацалаваў проста ў вусны, якія праз тканіну чамусьці зрабіліся горкія.

Далей яны ішлі ўжо дарогай — гэтак было і хутчэй і пэўна бясьпечней. Падрабязнай мапы ў іх не было, але за-плутаць было немагчыма, бо цяжкія колы: («Зусім не такія, як мне здаваліся», — зноў мільганула ў Пятра недарэчная думка) добра адбіліся на мяккім і падсохлым на сонцы веснавым пыле. Пыл пад крокамі ўздываўся ў паветра, хмарамі ахутываў усіх, павязкі, зробленыя з насовак, сталі чорныя і таксама пахлі пылам; мазкі і кашулі пад стармоўкамі змакрэлі, але ні ў кога не паднялася рука расшпіліць маланку ці скінуць капюшон. Звычайны графік руху адразу зламаўся, ніхто не думаў, колькі ісьці, колькі адпачываць — усё адно імкнуліся наперад. Пятра гэтаксама захапіла агульнае памкненьне, і ён мэханічна адкладаў на мапе пройдзеныя кавалкі дарогі.

Паступова, з прыходам стомы, вярталася адчуваньне рэчаіснасьці, — куды і чаго яны ляцелі. Ніхто ня ведаў. Колькі ім яшчэ трэба было ляцець? Таксама ніхто ня ведаў. Што рабіць? Ніхто ня мог даці ніякага адказу.

Ужо шарэла. Страшэнна хацелася піць, але ўсе крынічкі, што дагэтуль шчодро паілі гаючай і смачнай вадой, зараз цяклі поўныя атруты і нічыя рука не пацягнулася

чарпануць далоней колькі кропель, каб асьвяжыць сасмаглыя вусны. Гулі набітыя за дзень ногі, гула ў галаве. Пятро разумеў — трэба, нешта рабіць з адпачынкам, бо ніхто ня ведаў, што чакае наперадзе, колькі яшчэ дзён ці тыдняў ім трэба ісьці.

А краявіды наўкола маглі пацешыць любое вока: узгоркі, пакрытыя густой, сакаўной травой, мяняліся сьветлымі гайкамі, што пераходзілі ў змрочныя чорныя нетры, па якіх блукалі празрыстыя і ледзяныя крынічкі. Па дарозе трапілася і колькі хатаў — пустых, зь цёмнымі шыбамаі, з раскіданымі на панадворку дрывамі, з усімі сьлядамі пасьпешлівага бегства.

Млявасьць, што зьявілася яшчэ на выспе, ня знікала. Ісьці было цяжка, ногі ледзь цягнуліся, за гэты дзень усе страшэнна высіліліся, таму калі, нарэшце, на падворку зачарнеліся хаты яшчэ адной вёскі, Пятро рашуча збочыў з гасьцінца. Астатнія на імгненьне нерашуча прыпыніліся, але потым рушылі за ім.

На вуліцы ненадоўга спыніліся, нарада была кароткая, але істотная: дзе спыніцца. Урэшце абралі самую багатую хату, што стаяла непадалёку, пайшлі да яе. У хаце было чыста і прыбрана, падарожным нават зрабілася няёмка за свае брудныя штаны, мокрыя, з глінай, вібрамы. Але выйсьця не было, у шэрані ўсе борзьдзенька варушыліся, ладкуючы месца. Алена мусіла дзяжурыць, таму адразу ўзялася гатаваць вячару. Яна сядзела на высокай лаве, за чыста вышараваным сталом, кроіла сала, раскладала сухары. Потым, напэўна, каб абудзіць дрыготкую цішу, што стаяла ў хаце, засьпявала — тужліва і журботна:

Матка-боска глянула

На галодных сіротак

Былі яны голыя, босыя, галодныя.

Тонкі голас вадзіў мэлёдыю. Пашка,

які нечым злосна бразгатаў у заплечніку, гэтак і замёр. Песьня танчэла, уздымалася некуды, да Алены ніжэй далучылася і Марына, ужо ўдзьвюх яны выводзілі простыя словы:

Хто-ж вас кінуў дробныя

На чужой староначцы,

Дзе ні вашых песенек,

Дзе ні слоўца вашага.

Песьня троху супакоіла Пятра. У костках таксама ўгназдзіўся боль, самы лёгкі рух адгукаўся ва ўсім целе. Нешта падобнае, мусіць, было і ў астатніх, бо Пятро бачыў, як стрымліваў сябе Павел, калі даводзілася паварушыцца, нешта зрабіць.

Пятро распакаваў заплечнік, выцягнуў спальнік і прысеў на лаву адпачыць. Вочы заплюшчыліся самі сабой, і ён раптам убачыў пажарышча: чорная гарэлая зямля, чорны пыл, што падымаўся у паветра ад самага лёгкага дотыку, скарлючанья дрэвы, чамусьці вельмі падобныя на той гарэльнік, што яны бачылі надоечы, а па гэтай чорнай зямлі ідуць два маленькія чалавекі. Гэта хлапец і дзяўчына, абое апранутыя ў срэбныя кашулі, абое блакітнавокія, зь ільнянымі валасамі, таненькія, але моцныя, як маладыя парасткі. Але і на валасах, і на тварах, і на кашулях — чорны пыл. І запеклымі вуснамі, як замовы, гэты хлопчык і дзяўчына паўтараюць:

Ах матуля - маценька,

Боская прачыстая,

Мы не на чужыначцы,

На сваёй зямельцы,

Ды ня бачым сонейка,

Ды ня чуем ветрыка,

Нас павыракаліся,

Кінулі, забыліся.

І толькі вочы іх захоўвалі блакіт, усё астатняе было пакрыта чорным пылам.

Скончылася песьня. Усе скінулі зь сябе

нейкую зачараванасьць, што прынеслі яе словы, уселіся шчыльней да стала. Запасьлівы Пашка выцягнуў з заплечніка сьвечку, яе паставілі на перагорнутую бляшанку зпад тушонкі. Пятро прынёс зь сенцаў вядро з вадой, якую відаць, адмыслова пакінулі якому праезджаму, альбо праходжаму.

Есьці не хацелася, за дзень моцна напекло сонца. Пятро доўга зьбіраўся з думкамі, урэшце пачаў:

— Так, што мы ведаем? Вельмі няшмат. Ведама, што недзе нешта выбухнула. Мы не бачылі грыба, мы не бачылі бліскавіцы, але таксама не бачылі і людзей. Мы засталіся адні. Хто можа сказаць, ці застаўся яшчэ нехта на нашай зямлі? І колькі нам яшчэ дадзена — невядома, таму вяртаюся туды, на балота, на паганскую выспу. Я не ведаю, якой ахвяры запатрабуе служба, але калі нават будзе маё жыцьцё, я ахвярую яго на вяртаньне ўсіх на гэтую зямлю. У цуды зараз нельга верыць, але нічога іншага мне не застаецца....

Нечакана ўступіла звычайна негаварка Марына. Пятру здалася, што яна ледзь стрымлівае сьлёзы.

— І што ты думаеш дамагчыся тамака? Калі людзей вывозілі, дык, пэўна, некуды іх нехта вывез. Калі-небудзь і мы туды дойдзем!

Пятро маўчаў, бо зноў як увачавідкі убачыў вялізную сіласную яму. На яе ён патрапіў, калі нечага адышоўся ад хаты. Ужо здалёк ён пачуў пах, які чамусьці здаваўся саладжавым. Ён падышоў бліжэй; унізе, складзенае ў страшную кучу, ляжала быдла, коні, вялікія і малыя сабакі, сям-там вытыркаўся казіны рог альбо тырчала сьвініная шыя. Усё гэта было проста скінута ўніз і ссунута ў адну кучу бульдозерам, што стаяў недалёка. Тушы ўжо тухнуць, адсюль ішоў пах тлену. Раздзьмутыя газам

целы, пераломаныя ногі, выкручаныя галовы — і ніхто зараз не мог гарантаваць, што праз колькі дзён яны не ўбачыць падобнай ямы, але ўжо напоўненая зусім іншымі цэламі.

Сьвечка прыкметна падгарэла, на цыраце застыла цэлае парафінавае мора. Алена пачала кавалачкамі адкалупваць гэты парафін, з-за гэтага полымя трапяталі і цені на сьценах, то рабіліся вялізныя, то меншалі, то варушыліся, нібы вялі нейкую гульню.

— А я папроста баюся, — голас Алены дрыжаў. — Што з астатнімі, што будзе з намі?

Пятру раптам зрабілася зусім кепска. Не хапала паветру, як быццам нехта пераціскаў горла, потым закружылася галава і затахкала сэрца. Кожны ўдар аддаваўся працяглым і тупым болем у грудзях. Ён папрасіў прабачэньня, падняўся, асьцярожна, каб не пахіснуцца, выйшаў у сень, імгненьне памарудзіў, зьбіраючы сілы, рвануў дзьверы і ледзь ня ўпаў на бятонныя прыступкі, што яшчэ захоўвалі дзённую цеплыню.

Ужо пахаладала. Травеньскія ночы ўвогуле рэдка бываюць цёплыя, але гэтым разам прахалода была прыемная. У недалёкіх прысадах заліваліся салаўі, пошчак лунаў над вёскай, над роснымі паплавамі. Гэта быў адзіны звук, што парушаў цішыню, бо ад вёскі не даносілася ні гуку: нідзе сонна не дыхала карова, не шамацелі ў сене мышы, не бразгаў ланцугом сабака. Толькі салаўі, толькі шалёны пошчак, і ад гэтая апантанасьці ў начной пустэчы рабілася жудасна. У Пятра ўжо аднойчы былі падобныя адчуваньні, тады іх групу тэарэтыкаў павялі ў ядзерны цэнтар, агітавалі займацца ядзернымі праблемамі. Ім далі цэдлікі, па якіх яны маглі хадзіць

па ўсюль, яны тыдзень бадзьяліся па вялізнай будыніне, сустракаліся і зноў разыходзіліся, задавалі пытанні, часам недарэчныя і бязглуздыя, супрацоўнікам. Гэты экскурс скончыўся нічым, ніхто зь іх не згадзіўся на заманлівыя прапановы, усе палічылі за лепшае не будзіць нікага джына і ляпей сядзець на нішчымным інжынерскім акладзе. Але вось зараз Пятро прыгадаў адчуваньні, што былі тады ў прасторных, белых залях: чыстае, прахалоднае, але нейкае нежывое паветра, замаскіраваныя шкалы лічыльнікаў, мяккі плястык, у якім гасьлі гукі на сьценах і падлозе. На фоне гэтай маўклівасьці былі нейкія аддаленыя шумы, якія гэтаксама, як пошчак, здаваліся іншаземнымі, ненаaturalнымі. Аналёгія была поўная, Пятро нават падняў вочы, шукаючы лічнік, які мусіў сьвяціцца ўночы, але потым схамянуўся, адкуль яму тутака быць, зьнясілены адкінуўся, прыхінуўся да бяровеньна сьпіноку.

Яму не лепшала. Як і раней, кружыла ў галаве, і тахкала ў грудзях. Пятро ніяк ня мог даць рады, адкуль ўсё ўзялося. Вымершыя вёскі настойліва падказвалі разгадку, але ён ніяк не хацеў пагадзіцца з адказам.

На ганак выйшла Алена, убачыла зусім зьнясіленага Пятра, прысела каля яго: «Што я табой?» Пятро маўчаў, толькі асьцярожна ўзяў яе вузенькую далонь з тонкімі гнуткімі пальцамі, пачаў ціхенька цалаваць. «Ты паслухай якія шалёныя сёньня салаўі! Я думала, яны ўжо асталіся толькі ў кнігах!» Алена, пэўна, адчула нешта нядобрае, асьцярожна, як маці дзіця, пацалавала яго ў спацелы ад пакутаў лоб, потым з жаночкай мудрасьцю, што заўжды ёсьць нават у самай цнатлівай дзяўчыны, паклала ягоную галаву проста сабе на калені і пачала гладзіць. Яна казала штосьці пшчотнае і

бяссэнсоўнае, Пятро і не прабаваў нават лавіць сэнс, ён проста адчуваў яе побач і яму было добра. А Алена нешта казала аб начной цішы - прымушала яго ўслухацца, пачуць нейкі далёкі пах язьміну.

Колькі ўсё працягвалася, Пятро ня ведаў, у нейкі момант ён адключыўся ад рэчаіснасьці, убачыў сябе ў нейкім доўгім калідоры, пафарбаваным у белае, з чорнымі цяжкімі дзьвярыма з двух бакоў. І вось ён падыходзіў да гэтых дзьвярэй, зазіраў некуды ў пакой, потым хуценька зачыняў іх і застаўляў на ўсе засаўкі і завалы. Ён ня мог узгадаць, што бачыў за гэтымі дзьвярыма, заставалася толькі пачуцьцё нечага жahlівага, страшэнна жahlівага. Каб адганіць жахі, Пятро рэзка падняўся, на імгненьне спыніўся, адчуваючы, што немогласьць ня зьнікла, проста адступілася, падхапіў Аленку зь бэтану, і яны пайшлі ў хату.

У хаце было задушна пасья вуліцы. Павел з Марынай яшчэ не спалі, ціха ляжалі ў сваіх спальніках — неяк ніхто не паважыўся пайсьці ў чыстую палову, дзе стаялі ложка, засланья стракатымі пасьцілкамі і ўстаўленьня пульхнымі падушкамі. Уварваньне падсьвядома здавалася сьвятацтвам, ніхто ня мог парушыць пракаветных звычайў і традыцыяў, і напэўна падсьвядома ўсе чакалі, што вось-вось увойдуць гаспадары, спытаюць: «А што гэта вы тутака разьлеглися?»

Пятро прыладзіўся ў куце, зручней улёгся і паспрабаваў заснуць, але цяжкае і незразумелае пачуцьцё прыгнятала яго, ён доўга варочаўся з боку на бок. Паступова стома ўзяла верх, ён праваліўся ў нейкую бездань. Гэта быў ня сон, але і не ява. Ён зноў ішоў белым калідорам, бліжэй і бліжэй да чорных дзьвярэй. Пятро ведаў, што іх не трэба адчыняць, бо будзе толькі горш, але

нейкі д'ябал літаральна піхаў пад руку, шаптаў проста на вуха: «Дзьверы на тое і дзьверы, каб адчыніць іх. Ты - ж не баязгун, адчыняй, адчыняй сьмялеі завалы!»

Ён пераадолеў сябе, увайшоў у першыя дзьверы і трапіў у музей. За вялізнымі шклянымі вітрынамі стаялі засьпіраваныя чалавечыя фігуры.

Пачыналіся яны высокім моцным хлопцом, які трымаў на руках прыгожага дзіцёнка.

На фоне намаляванага лесу яны некуды весела ішлі. У наступнай вітрыне стаяў гэты самы чалавек, толькі нешта няўлоўнае адрозьнівала яго ад папярядніка: троху больш грубымі зрабіліся рысы твару, зьнік блеск у вачах дзіцёнка. Нешта няўлоўнае зьмянілася і ў малюнку з іх сьпінамі. Пятро пасоўваўся ўздоўж вітрыны, бачыў, як мяняюцца і мяняюцца экспанаты — у іх шэрагу ўжо і трохпальныя, і зь нейкімі адрыткамі нахштальт хваста, і зусім лысыя і надварот. Але нешта вярнула яго назад, да пачатку, ён угледзеўся ў твар экспанату, адчуў што час, пакуль ён хадзіў, твар прыкметна зьмяніўся і раптам з жахам пазнаў на вітрыне сябе. І зараз паўсюль быў ён у самых розных выглядых, потым усе фігуры пачалі дэфіляваць па ўзаслушленага Пятра. Усё было, як у дрэнным кінаэтэтры — вось ён ужо сагнуты, вось хвост пачаў чапляцца за слупы і калоны, вось ён ужо і разгнуцца ня можа і напрыканцы, з абсалютна задаволеным выглядам, ішчацца трохпалай лапай у рэдкім кустоўні на галаве. Потым кола пачало сьціскацца, Пятро што сілы ўціскаўся ў шурпаты бятонны слуп, але прагнаў рукі цягнуліся да яго, хціва зьдзіралі вопратку і вось - вось меліся дастаць цела. І Пятро ня вытрымаў, пранізьліва, стогнучы, закрычаў, рвануўся наперад, спрабуючы прарваць шчыльнае

кола, адбіцца ад цесных абдымкаў.

Празь імгненьне Пятро акрыяў, сон адляцеў. У шыбу заглядаў месяц. Сьветлая пляма была проста на ім, Алена трымала яму рукі, штомоцы наваліўшыся на грудзі.

Пятро ціхенька, каб пакзаць, што ўсё добра, паклікаў яе, яна ўздрыгнула, адпусьціла рукі. Пятро убачыў яе заліты сьлязамі твар, у сэрцы паднялася хваля пшчоты і замілаваньня: «Чаго ты, родная?» Алена яшчэ ўсхліпнула: «Ты так страшна крычаў, мяне пабудзіў, Павел падняўся, мы цябе ўсё трымалі, а ты не прачынаўся». Пятро яшчэ раз з удзячнасьцю пагладзіў Алену па руцэ, сказаў нябачнаму ў цемры Пашку: «Дзякуй!» Алена хацела пайсьці да сябе, але Пятру не хацелася губляць яе, ён наадварот прыцягнуў Алену да сябе, моцна абняў. Яна спачатку нібы і спрабавала вызваліцца з ягоных абдымкаў, але потым як нешта вырашыўшы, прыціснулася да яго, паклала галаву на руку і ціхенька замерла.

Пятро спачатку думаў, што не засьне, калі ўжо прагнуўся, але Аленчына прысутнасьць, яе жывая цеплыня, яе роўнае дыханьне лепей любога снатворнага падзейнічалі на яго. А ў сьне ён зноў трапіў у белы калідор з чорнымі дзьвярыма. Зноў голас клікаў зазірнуць на іх, але Пятро, навучаны горкім вопытам, не паддаваўся спакусе, спакойна ішоў па мяккім хадніку.

У канцы калідор пашыраўся, утвараючы нешта нахштальт невялікай залі.

Проста пасярэдзіне, якраз як выходзіў калідор, у глухой сьцяне нейкага невадомага каменю, што зь цяжкасьцю прапуськаў блакітнае сьвятло, была зробленая брама. Цяжкія палавінкі, акаваньня чамусьці медзьдзю, масіўная мэталёвая завала прымушала задумацца, спыніцца. Пятро спыніўся. Масіўная завала раптам сама сабой паднялася, брама адчынілася на дзіва

лёгка і бязгучна, за ёй было нешта сьветлае і прыгожае.

Пятро зрабіў крок наперад, брама здрыганулася, шчыліна паміж палавінкамі памешала. Пятро зрабіў яшчэ крок — шчыліна зрабілася яшчэ меньшая.

Ён падыходзіў бліжэй і бліжэй, а брама бязгучна зачынялася. Нешта ўладна піхала яго наперад, да сьвятла, ён ледзь — ледзь праціснуўся ў шчыліну, і брама з мэталёвым ляскатам захлопнула.

Адразу, як брама зачынілася, залатое зьзяньне пачало мяняцца, папаўняцца чырвоным, барвовым. Потым нешта вялізнае і магутнае падхапіла Пятра пад пахі і пацягнула туды, адкуль бліскалі бліскавіцы. Цьвёрдае пад нагамі Пятро адчуў няскора: ён апынуўся на краі вялікага рова, поўнага да краёў. Здалёк данёсься сьпеў, зусім без словаў, глухая мэлэдыя. Сьпявалі яе нейкія фігуры, акрытыя балахонамі. Пятро прыглядзеўся, потым пазнаў у балахонках хімічныя камплекты, таму ўжо не здзівіўся, калі замест твараў убачыў толькі гумовыя хобаты і блямбы процігазаў.

Пятро радасна кінуўся да іх — усё такі людзі, але на яго не зьвярталі ніякай увагі, і ён спыніўся, быццам наляцеў на глухі каменны мур. А людзі ў хімкамлектах займаліся дзіўнай справай: па чарзе даставалі нешта з вялікай скрыні, што стаяла побач, уважліва аглядалі гэтае нешта, потым як зерне зь сявёнкі, адкідалі ў роў. Але-ж гэта было ня зерне, маленькія камячкі ляцелі з дзіўным піскам. Пятро прыгледзеўся больш уважліва і здрыгануўся: з ружовай кучы высоўваліся малюпасенькія, бы цацачныя, ручкі і ножкі, якія бяссьільна мятляліся, быццам пераціснутыя нябачнай вярхоўкай: часам, калі камячок няўдала падаў, даносіўся нямі віскат, потым нешта прыскала ва ўсе бакі,

пырскі даляталі нават сюды, Пятро адчуў іх салёны смак на вуснах. Потым, відаць, калі скрыня апусьцела, каля яе засталіся ўдвох, астатнія перайшлі далей, да наступнай. Тыя, што засталіся, выцягнулі аднекуль сапёрныя рыдлёўкі і пачалі кідаць уніз зямлю.

Пятро адчуваў, як нешта цёмнае і шалёнае падымаецца ў душы, гэта цёмнае расьце і мацнее, ён ужо ня мог стрымаць усё ў сабе, яно патрабавала свайго выйсьця. І тады ён завыву, дзіка і адчаяна, як вые воўк на піліпаўку, калі вар'яецца з голаду, холаду і нуды. І з вачэй ягоных прыснули сьлёзы, гарачыя, яны, як кіслата, абпалілі скуру і зусім не прынеслі палёгкі.

Нешта цёплае і лёгкае лягло яму на грудзі, на сьціснутыя заледзяненыя рукі.

Нешта прыемнае дакраналася спацелага лобу. Пятро адчуў, што гэта Алена, але сон неахвотна адпускаў яго у яву, крык яшчэ ўсё цяпліўся ў глотцы, і Пятро баяўся, каб замест слова і ў яе не прарвалася жудаснае выцьцё.

Паступова Пятро ўсё-такі працінуўся. Змораныя цяжкім днём усе спалі, нават ягоны крык не пабудзіў іх, толькі Алена сядзела над ім, і ён чуў, як яна глытала сьлёзы. Пятро дзьвюма рукамі прыцягнуў яе мокры ад сьлёз твар да сябе і прагна ўпіўся ў яе вусны, салёныя ад сьлёз.

Спаць ужо не хацелася, ён ляжаў, глядзеў на месяц — ён якраз быў бачны праз шыбу — думкі павольна мянялі адна адну ў галаве, нават не думкі, а так, сьветлыя і імпэтныя вобразы, і ад гэтых думак на душы рабілася сьветла і весела, хацелася волі, бяздоннай глыбіні і прасторы. Пятро доўга варочаўся, урэшце не вытрымаў, падняўся, прашлёпаў босымі нагамі па прахалодных маснічынах, праз сенцы

выйшаў на ганак. Ноч была поўная трывожных пахаў. Салаўі, што як шалёныя, пачыналі ўвечары, зараз маўчалі. Водар язміну поўніў паветра, перабіваючы іншыя пахі. І ў гэтым паветры зьявіўся сухі касьцяны шоргат. Спачатку нямоцны, ён паступова мацнеў, у ім нельга было разабраць нейкія асобныя таны, было проста раўнамернае, сухое шалпаценьне. Яно ішло адтуль, скаль ішла іх група. Пятро губляўся ў здагадках, што гэта магло быць, але адказнеўзабаве прыйшоў сам сабой. Пыльная вуліца, што дагэтуль была цёмная і змрочная, раптам заблішчэла халоднымі водбліскамі, і Пятро з жахам зразумеў, што ўся дарога пакрыта суцэльным дыванам зьмеяў. Гады паўзлі адзінай масай, шчыльна прыціснутыя адзін да аднаго — і гадзюкі, і мядзянкі, і вужакі, іхняя луска церлася адна аб адну, ствараючы той шум, што здзівіў Пятра спачатку.

Да шамаценьня пачаў далучацца іншы гук, падобны да выцьця і віскату. Пятро перабіраў, што гэта магло быць, але нічога не прыходзіла ў галаву. Нарэшце гады скончыліся, замыкала ўсё шэсьціе вялізнае, ледзь не ў два чалавечыя росты і таўшчынёю ў ногу, зьмяя. Пятро на імгненьне злавіў позірк яе вачэй, што халодна бліснулі ў мясячным сьвятле, і міжволі глыбей уціснуўся ў сьцяну. Яму здалася, што ён трызьніць — на галаве ў зьмяі блішчэла ў цемрадзі жоўта чырвоным агнём карона на пяць рожак. Дарога апусьцела, вуцьцё і віскат набліжаліся — зьявіліся першыя віжы.

Гэта былі вялізныя секачы, яны беглі нібы танкі, не зважаючы на дарогу, неўтрыманьня ў сваёй шалёнасьці; плынь гусьцела, паміж секачамі бязгучна сноўдаліся шэрыя цені ваўкоў. Гэта менавіта іхняя жыцьцё здзі-віла Пятра. Ён нерухомы — раптам адняліся ногі — стаяў,

глядзеў, як пачынаюць рыпець шулы ад цёмнай густой масы, што ўжо не зьмяшчалася на гуліцы, пагражала вась-вось выплеснуцца зь яе берагоў, зьнесьці ўсё наўкола. З глыбінь душы падымаўся страх, першабытны, жывельны страх неандэртальца перад магутнасьцю прыроды і сваім бяссьільствам. Разам са страхам выплылі аднекуль з падсьвядомасьці словы, што Пятро чуў толькі аднойчы, працяглым і глухім зімовым вечарам. Яны вандравалі вакол Нарачы, але не разьлічвалі на гэтка халады і сьнягі. Сьнягі засыпалі лес так, што ад кустоў тырчалі толькі вярхушкі, у сьнег ты праваліўся па пояс і ня мог паварушыцца. Яны спазьніліся, кожны крок даваўся ўдавая, утрая цяжэй. Адным вечарам мароз зусім усхадзіўся, ствалы трашчэлі і стралялі, а да вёскі было яшчэ вельмі далёка. Раптам яны нечакана набрылі на хутар. Гаспадыня пусьціла, не збаялася — адна, у цемрадзі, а тут здаровыя маладзёны.

Хата была старая, нізкая, праз маленькае акенка і ўдзень было мала сьвятла, а зараз, уночы, толькі слабы водбліск з печы разганяў цемру. Яны сядзелі, слухалі нясьпешныя апавед гаспадыні, пілі гарачую гарбату, калі за сьцяной, што і без таго дрыжэла ад ветру, завыві ваўкі. Выў не адзін, не два, але цэлая зграя, нудна манатонна, з адчуваньнем свайго права, патрабуючы свайго. Гаспадыня перажагналася, на кут, дзе пацямнеўшыя абразы цьмяна паглядалі на сьвет. Але модлы не дапамагалі, ваўкі працягвалі, усё гэтак — жа нудна і манатонна. Гэтак доўжылася гадзіну, і другую; у хляве традыцыйна прыбудаваў проста да хаты, трывожна мыкала карова і бляялі козы. Гаспадыня з трывогай услухоўвалася ў гэты шабас: вась недзе дзінькнула выбітае шкло, у хату

ўварваўся вецер, кудаса зьмеямі пацягнулася па падлозе. Разам зьнікла адчуваньне цеплыні і ўтульнасьці, здавалася, нават печ імгненна памерла і замест цеплыні і ўтульнасьці ад яе пацягнула сьмяротным лёдам празьвінела шыба ўжо каля іх, у раму пачало ціснуцца нешта вялізнае. Пятро ўхапіў зь печы палена, сунуў проста ў ашчэраную пашчу. Запахла паленая поўсьцю і скурай, з выцьцём галава рванулася назад, у хату зноў уварвалася завіруха і зноў вочы заблішчэлі проста ў акне. Усе пацягнуліся яшчэ па галавешкі, але іх спыніў стогн гаспадыні: «Не тряба!» Яна стаяла каля сьцяны, нават у паўзроку было відаць, якая яна бледная. Пятро зразумеў, што зараз будзе сьведкам нечага незвычайнага, чамусьці ўвесь сабраўся і напружыўся. За вакном зноў завялі ваўкі, і калі іх выцьцё дасягнула, здавалася вышэйшай ступэні, ціха, спакойна, але зьвінячым ад напругі голасам, пачала гаспадыня: «Першым разам, божым часам Господу Богу памалюся, Сьвятой Матары Божай прыкланюся. Ёсьць у сьвеце многа царыкаў, а мне тры трэба: першы царык — ясны месяц на небе; другі царык — воўк у калодзе; трэці царык — мядзьведзь пад выскадзей. Як мне зь імі не схадзіцца, зь ім за адзін стол не садзіцца і ня піць і ня есьці, не бясседаваць, так рабу зьверу я маеі скацінкай, з бурай шарсьцінкай, не схадзіцца, не відацца, не стракацца. Я сваю скаціну загаворваю дзьвюм зарамі — раньня і вячэрняя — застанаўляю, цёмнай ноччу пасьцель усьцілаю, дробнымі зорамі абсяваю, ясным месяцам пакрываю. Ваўку валаства, ваўчыцы юцы, чорнай рызай вочы засьцілаю, застанаўляю і замыкаю зубы, губы, ногці, когці залатымі замкамі, сярэбранымі ключамі. Я-ж тыя ключы вынімаю і на сіняе мора кідаю. Маёі скаціне, бурай шарсьціне, чур ад пары да

пары, да слушнага часу.»

Гаспадыня скончыла, выцьцё абарвалася на самай верхняй ноце, зрабілася ціха. Толькі ў разьбітых шыбах сьвістаў вецер, ды цяжка дыхалі ўсе ў пакоі.

І вось зарая той вечар, тыя словы ўсплынулі ў галаве. Пятро зразумеў: зараз трэба і яму. А зьвярыная плынь ня менела, наадварот, яна ўжо не зьмяшчалася ў берагах; дзікі лезьлі адзін на аднаго, пранізьліва вішчалі задушаныя, зялёным бліскалі вочы. І тады Пятро пачаў: і не хацеў ён, але само атрымалася ціха, нізка і напружана: «Ёсьць у сьвеце...»

Ужо на першых словах ўсё замерла, потым пачало расступацца, падобна вадзе, якая рассоўвае ў бокі нябачная шкляная куля. Спачатку рассоўваліся толькі бліжэйшыя, заднія ціснулі наперад, не давалі прэрднім разысьціся, але паступова і назад дайшла хваля панікі і жаху, і ўжо весь статак ляцеў, не разьбіраючы дарогі. Было чутно, як недзе трашчаць парканы, храбусьціць нешта ў гарадах, але наўкола было ціха, зусім ціха, віскат і выцьцё зараз даносілася толькі здалёк, абмінаючы іх хату.

Пятро разам абмяк, як надзіманая цацка, зь якой выцягнулі затычку. Сьвядомасьць дваілася: вось ён бачыў, як нейтрон (чамусьці ён здаваўся шэрым) налятае на ядро, ядро паглыннае нейтрон, пачынае пульсаваньне, разгойдвацца, трапляе ў рэзананс — і нарэшце распадаецца на дзьве часткі. Але разам з гэтым ён чуў воўчае выцьцё вакол хаты і зноў у галаве ўсплывалі словы: «Ваўку валаства, ваўчыцы юцы.»

На ўсходзе ўжо шарэла, неўзабаве сонца мусіла асьвятліць гэтую спакутаную зямлю. Цяжка сказаць, чаму, але Пятру згадаліся першыя, такія шчасьлівыя і бесшабашныя дні іх падарожжа. Нават

балоты, якія тады клялі штодня, што хвіліны, нават камары і машка, што жыўцом грызьлі, не давалі спакою — гэта было лепей, як гэтая дагледжана зямля, раптам абязьлюдзеўшая і таму памерлая.

Пятро асьцярожна адчыніў сенцы, дзьверы нават не рыпнулі, карцом зачэрпнуў вады зь вядра, якая зь вечара пасьпела зацьвісьці, напіўся. Вады ўжо заставалася мала, ён падумаў, што яму болей не давядзецца выбіраць, ды і яно, пэўна, і не трэба будзе, ён мусіць пасьпець па любых раскладах.

Усе яшчэ спалі. Пятро бясшумна разабраў заплечнік, пакінуў у ім толькі сухары, кавалак сыру, выцяг доўгапіс і паперу, прысеў яа сталом. Запіска атрымалася кароценька, словы самі ліліся на паперу — каб пісаць да любай, іх не трэба было шукаць.

Ён ўжо зьбіраўся выходзіць, але няўкладна павярнуўся, захапіў крэсла, і яно з грукатам упала. Павел нешта прагаварыў у сьне, пачаў мацаць вакол рукой, потым абняў Марыну, павярнуўся ў бок і зноў заціх. Алена спачатку ляжала нерухома. Пятро ўжо маліўся, каб пранесла, але раптам яна рэзка села, сьветлыя валасы, распушчаныя нанач, густой хваляй упалі наперад. Яна яшчэ спала, Пятро падышоў бліжэй. Алена даверліва пацягнулася да яго і супакоілася, галавой у яго на руках. Ён асьцярожна прыняў рукі, пацалаваў яе — вусны яе зноў чамусьці былі горкія і выйшаў.

Знаёмай дарогай без рэчаў, ісьці было лягчэй. Адно толькі, што зноў пацягнула ванітаваць і зноў кружылася галава. Але адступаць не было як — сам рабіў выбар, ніхто не прымушаў, таму ўпарта ішоў наперад, не зважаючы на зьяногласьць.

Апоўдні ён дацэгся да невялічкай

вёсачкі, літаральна зваліўся пад нейкім парканам у літасьцівы цень. Колькі Пятро праляжаў, ён не мог сказаць, але здольнасьць цьвяроза разважаць, нарэшце, вярнулася да яго. Каля сябе ён ўбачыў студню, вырашыў абмыцца; вада адразу падалася лядзяной, ён ськінуў вопратку, выліў на сябе вядро. Гэтага было мала, ён цягаў воду й абліваўся, покуль не пайшоў гусінай скурай.

Пасьля водных працэдураў зьявілася ўпэўненасьць, у галаве прасьвятлела.

Пятро наноў апрануўся, абліў вадой каптур і надзеў — хаця галаве прахалодней будзе. Ён ўжо зьбіраўся ісьці, калі заўважыў на дарозе, тамака, адкуль прыйшоў, нейкую белую кропку. Ён пільна ўглядаўся, але ніяк не мог зразумець, што гэта, і вырашыў крыху пачакаць. Кропка паступова расла, Пятро разабраў чалавека і супакоіўся.

Было відаць, што чалавек ішоў зь цяжкасьцю, прыпыняўся, мабыць, адпачываючы, зноў рушыў наперад. Раптам Пятру здалася нешта вельмі знаёмае ў белае кропцы, ён не даваў веры, але потым сарваўся зь месца, кінуўся хутчэй расьціснуць, абняць, прытуліць — гасьцінцам цягнулася Алена. Ей, відаць, таксама было нядобра, бо калі Пятро падбег, Алена нават не адразу пазнала яго, яе хітала, нібы п'яную. Пятро ўбачыў яе твар, рукі і жажнуўся: чырвоная, абалелая, зь іх вось - вось гатова была палесьці скура. Ён падумаў, што і сам мусіць не лепей — радываць не перабірае, але разважаць не было часу. Пятро літаральна дацягнуў Алену да студні.

Вада ажывіла і яе, Алена прашаптала: «Я ўжо думала, што не пабачу цябе!» — і схавала мокры твар у яго на грудзях.

Пятро асьцярожна пагладзіў яе валасы: «Ну навошта ты ішла? Навошта вярталася? І

Не на ўсёй зямлі гэтая навалача!» Алена маўчала, потым зь перакананасьцю сказала: «Так, не на ўсёй. Але мы і без таго ішлі занадта доўга, і не вядома, колькі яшчэ маглі ісьці. І невядома, чым гэта магло скончыцца. А ў мяне ёсьць бацькі. А ў людзей ёсьць дзеці. А ў маладых будуць дзеці. Я не ведаю, якія яны будуць, але хацела, каб і нашы з табой былі нармальныя, а не дэбілы і вар'яты. І яшчэ зямля. Па нашай зямлі мы ўжо ішлі так доўга, а яна такая маленькая!» Пятро не адразу знайшоў, што адказаць. Пачуцьцё нечага вялізнага і непапраўнага валодала ім. «Я разумею цябе. Але нашто ты? Хіба не хапіла-б аднаго мяне? Бо я адчуваю, не ведаю, як, але адчуваю, што здолею — я мушу туды ісьці! У мяне ёсьць сіла!»

Алена падняла гвар: яе вочы былі як бяздонныя азёры, зь якіх вычарпалі ваду: «Ты зьбіраешся несьці жыцьцё. Але ты забываешся, што праз пакуты, праз боль і ненавісьць, яго дае жанчына. І продкі твае і мае, калі ішлі туды, скуль няма вяртаньня, звалалі Багародзіцу, звалалі жанчыну.»

Адказываць не было чаго. Трэба было проста ісьці наперад. А якраз на гэта не ставала сілы ні ў Алены, ці ў Пятра. Сонца толькі пераваліла зьніт, да вечаровай прахалоды, якая магла прынесці палёгку, было яшчэ доўга.

Алена зрабіла слабую спробу падняцца, але праз колькі крокаў са стогнам апусьцілася на лаўку. Мёртвая вёска пустымі вокнамі вачэй паглядала на іх, вецер рыпаў дзвярыма ў нейкім хляве і часам даносіў пах падлы. Пятро ў бяссьільстве скрипнуў зубамі, сам зь цяжкасьцю падняўся, дашканьдыбаў да лавы.

Безжыцьцёвасьць вёскі страшэнна злавала яго, ён прыгадаў суцэльную плыню уночы, прыгадаў замову, у галаве заварушы-

лася шальная думка, ён нават лягнуў сябе па азадку. Алена спуджана ўскінула вочы, мабыць, злавіла нешта ў ягоным твары і таксама засьвяцілася слабой надзеяй. Пятро хваляваўся, але паспрабаваў распавесці ўсё, што адбылося. Алена ўважліва слухала, на яе твары адбівалася надзея то недавер. Паступова нават ён сам захапіўся апавяданьнем, як-бы зноў перажыўшы ноч. Калі ён скончыў, Алена глядзела на яго здэтанаваная, бяз мэры. Пятро ўкленчыў на каленях.

—Любая, адна ты можаш ратаваць усё. Вы, жанчыны, увесь час ад веку былі чарадзейкамі, усё жыцьцё чаравалі, вы ад веку гэтаму жывому давалі жыцьцё. І жывое заўжды памятае жыцьцядайнасьць. Гэта як памяць аб Богу ў чалавека — і не верыш нібыта, зле нешта ў душы, яно заўжды ажывае, як уваходзіш у храм Божы.

Алена выслухала моўчкі, паціснула плячымі:

—Каб я ведала нешта, каб я разумела! Спачатку калі ішла, здавалася, усё магу, але зараз ня ведаю, не засталася ні сілы, ні жаданьня, усё выгарэла, спапялела. Але я чую, што спапялела ня толькі ўва мне, спапелена ўсё наўкола. Вось бачыш, гэты клён, —Алена паказала на каржакаватае, моцнае дрэва, што давала ім цень. —Яно яшчэ жыве, але я бачу, што яно ўжо памерла, сок, што цячэ па ягоных жылах, нясе атруту замест жыцьця, а дрэва не разумее, яно п'е і памірае. Зусім як і мы, ля кожнай студні п'ем атруту, хоць на кожнай напісана: «Сьмерць!»

Пятро сядзеў разгублены, думкі таўкліся, як казюра перад навальніцай. Добра. Алена ўспрыняла ягоную прамову не як трызьненне хворага і зараз заставалася толькі чакаць, ці раптам усё само не паверне на лепшае?

заўважыць яшчэ дзьве чалавечыя фігуры. Яны ляжалі абняўшыся, нябожчык нават у сьмерці адной рукой прыціскаў дзяўчыну да сябе, а другою

нібы песьціў яе доўгія валасы. І над імі не вісеў пах тлену, бо наўкола ўсё было стэрыйнае, іх твары толькі троху абветрыліся і завастрэліся.

Але ні Пятро, ні Алена не маглі бачыць гэтага, яны толькі адчувалі, што ў квітнеючым краі няма ўжо каму пазіраць на кветкі.

Пятра апанавала апатыя. Алена маўчала, сядзела нерухома, баяўся паварушыцца і ён. У галаве мільганула здэкліва паказка: «Захваряў на нацыянальную хваробу — агульную млявасьць», —але яна не выклікала ніякага абурэньня, бо зараз сапраўды была агульная млявасьць. Цяжка сказаць, колькі доўжылася нерухомасьць, але Алена раптам здрыганулася, уся напружылася.

—Я не ведаю, чаго ты хочаш. Ёсьць толькі інстынкт, які прымушае зьвера бегчы ў той ці іншы бок, шукаць тую ці іншую зёлку. Я адчуваю, яно, гэтае незразумелае, недзе побач, нешта вялізнае і цёмнае, але не ведаю, дзе.

Пятро зрабіў спробу прыўзняцца.

—Хадзем, я таксама не ведаю што рабіць. Я ведаю што мушу ісьці, што ў мяне, у нас, ёсьць шанц. Але я не ведаю, што усё можа скончыцца гэтак хутка!

З спробы падняцца нічога не атрымалася. Ногі падкошваліся, горла як адразу засыпала пяском, які драпаў усё ўнутры, а носам ён ня мог дыхаць, бо аднекуль зьявіліся възгры, а ў яго ў кішэні насоўкі не было. Так што Пятро толькі і здолеў перайсьці ад студні пад плот, дзе цень быў гусцейшы.

Сонца, нарэшце, павярнула на вечар,

сьпёка спадала, зрабілася лягчэй. Пятро акрыяў; галава стала надзвычай сьветлая і сьвежая. Алена была побач, але не адгукнулася, і каб толькі раз-пораз грудзі не падымаліся, можна было падумаць, што яе ўжо няма. Моцна балелі суставы, але Пятро прымусіў сябе падняцца. Алена зь цяжкасьцю вярталася да рэчаіснасьці.

—Ты ведаеш, я спала. Я была не тутака, я была недзе ў зусім іншым месцы. Там было нешта сьветлае, цёплае і ласкавае. А калі я прагнулася, я зразумела што мушу рабіць.

—Тут недзе ёсьць рака. Хадзем да яе.

—Так, але як мы дойдзем!

Пятро прыгадваў, ці далёка да вады. Ён памятаў, што на рацэ стаяў стары млын, чья замшэлая плаціна была добра бачна нават з дарогі.

—Калі мы не дойдзем да яе, мы ўжо нікуды не дойдзем! — у Аленчыным голасе зьявілася ўпартасьць. Пятро са стогнам падняўся, хацеў узяць з сабою Аленчын заплечнік, але вяла падумаў, гэта ўжо болей не спатрэбіцца і пакінуў яго на шале. Сабраўшы апошнія сілы, абাপіраючыся адзін на аднаго, яны рушылі ўздоўж вуліцы.

Вёска была нядоўгая, хат пэўна пяцьдзсят, адразу за ёю пачыналіся паплавы.

Ракі не было відаць, і каб не салаўіны гром, які раптам загукаў напердзе, яны, мабыць, і не ведалі-б, як доўга ім яшчэ ісьці, як доўга ашчаджаць сілы. А салаўі, адзіныя жывыя істоты, што пачулі яны за цэлы дзень, вар'яцелі ў сьпевах.

Наперадзе бліснула рака, быццам срэбны шлях некуды ў незразумеласьць. Алена рашуча пацягнула яго ўбок, да сьцірты; сама падыйшла да плаціны, троху пастаяла, потым адным рухам скінула зь сябе вопратку, распусьціла валасы, што доўгая хваляй упалі ніжэй пояса, яшчэ колькі ча-

су пастаяла на версе, зьзяючы самым чыстым срэбрам, потым пачала павольна апускацца ў ваду. Пятро памкнуўся да берага, але яна злосна гукнула: «Не замінай!» — і ён у нерухомасьці застыў на беразе.

Яна стаяла ў вадзе, я распушчанымі валасамі. Неба было чыстае, поўныя прывідным сьвятлом залівала абшары; у гэтым сьайве Алена здавалася срэбнай статуяй, прыгожая і дасканалая. Толькі ў адрозьненне ад статуі яна жыла, рухалася.

Алена выйшла на бераг, яна часта дыхала, як пасья цяжкай працы. Пятро прыўзняўся на калені, прыцягнуў яе да сябе. Алена не супраціўлялася, стаяла і маўчала. Шчака Пятра адчувала прахалоду яе скуры, пакрытай ад лёгкага холаду пупырышкамі. Так яны прастаялі нядоўга, Алена раптам засьмяялася і працягнула рукі некуды ў цемру. Ад яе голасу патыхала першабытнасьцю, тысячагодзьдзямі: цёмная ноч, жанчына, прыкрыта толькі сваймі валасамі, маленькае, прыхаванае вогнішча. І ня проста жанчына стаяла побач, але чараўніца, вядзьмарка, маці ўсяго існага, маці будучых дзяцей. Пятро паглядзеў туды, куды паказвала працягнутая рука, але спачатку нічога не ўбачыў у цемры, толькі адчуў, як зьмянілася само паветра, зрабілася больш рэзкім, у ім зьявіўся нейкі церпкі пах. Пятру здалася, што гэты пах ён ўжо чуў, пах зьяўляўся, калі ягоныя рукі дакраналіся Аленчынага цела.

Пятро ўбачыў прывіды, якія абрасталі плошчю, пераўтварыліся ў ваўкоў і аленьў, казуль і мядзьведзяў.

Алена засьмяялася яшчэ раз, гэтым разам як срэбныя зьваночкі празьвінелі ў паветры і наўкола загарэлася д'яблавым агнём ночы. «Атрымалася, яны ўсе прыйшлі да мяне, калі я паклікала!» — голас Алены зьвінеў, уся яна была як у экстазе.

«Хадзем, нам засталася мала часу!» — і яна пацягнула Пятра за сабой, паляцела проста туды, у кола, дзе сядзелі, стаялі, ляжалі зьвяры. Пятро падпарадкаваўся, пакорліва ўлез на вялізнага лася, як таго загадала Алена, і яны панесьліся некуды ў чарнату ночы.

Колькі і куды яны ляцелі — Пятро ня ведаў, бо наперадзе ляцела Алена, выбіраючы шлях. Нарэшце, паступова пачало шарэць, і адразу ўсё зьмянілася: некуды зьнік імпэт, мулка было сядзець, ад лася сьмярдзела непрыемным. Дый хады не было ўжо ранейшай, зараз лось ступаў цяжка і асьцярожна і ўсё часьцей паварочваў голаў, імкнуўся разгледзець, што там, за ягонай сьпіной. Пятро, нарэшце, пачаў пазнаваць месцы, да пустэльні заставалася зусім троху, мо зь кілямэтры тры, калі з-за пойму бліснуў першы прамень сонца. Як па камандзе сахаты спыніўся. Пятро не чакаў гэтага, потырч паляцеў уніз, стукнуўся галавой аб нейкі корч, пасьпеў адчуць, што пад ім нешта мяккае і страціў прытомнасьць.

"Freedom of speech"

Freedom of speech is a precious gift that we as Belarusian-Americans have the right to exercise. Over the years quite a few of us have chosen to do just that. The inception of "Polocak" was also based on this premise. Those involved wanted a base to be able to communicate historical, religious and community happenings. They wanted a tie between those of us who emigrated and those who have now found that new freedom of exercising their own viewpoints through speech and writing in the Motherland.

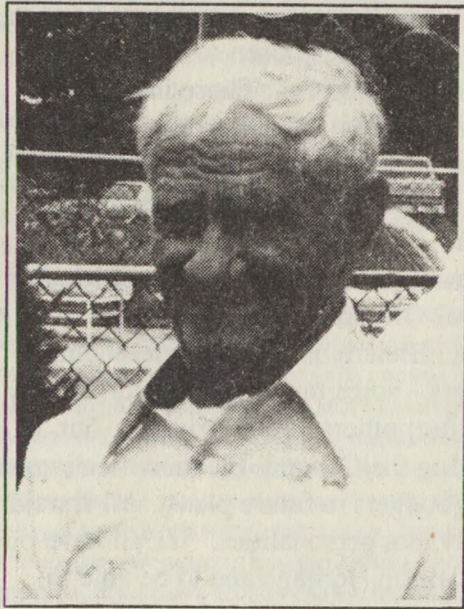
I must at this point exercise my right as well. I need, as President of Mother of God of Zyrovicy, Belarusian Autocephalous Orthodox Church Council, to set the record straight. In rebuttal to Mr. Michael Bielamuk's article referencing our Parish, Clergy, Hierarchy and Parishioners - voice my views. Unfortunately in times of stress I feel that we say things to hurt others not realizing by our actions the animosities that are created. During the General Election meetings of our Parish many areas are discussed from budgets to future plans. All should be centered around our Religious Community, not personalities. We all have one goal in mind - - never to lose our Ethnic Belarusian Heritage and to be able to pass it on to future generations.

It was totally unnecessary to make accusations against our Honored Clergy and Parishioners. The point of discussion at the time was support of religious endeavors and a question was raised about allocation of funds for various expenditures. There were no preplanned schemes, no winks of the eye and no hand signals given to take away the funding of "Polocak". We felt, as a majority, that "Polocak" should be able, after three (3) years, to stand on its own merits. I am sure at this point that "Polocak" will go on and hopefully continue to keep an open line of communication amongst all of us.

In closing, I believe that an apology is owed to this community and clergy. We all want only to be able to grow and prosper and be able to see positive strides being made in our Motherland. One of these days Freedom and Harmony will reign throughout this entire World and only through togetherness will we be able to achieve this ultimate goal. Wouldn't it be nice to be able to see this in our lifetime? Let's gather and unite! We need to be able to keep an open forum and start caring about everything we have worked so hard to build.

Olga DuBaniewicz, McDermott

Сьв. памяці Аляксандр Лукьянчук

31 жніўня нашую Кліўлендзкую грамаду напаткала вялікае гора. На 86 годзе жыцця памёр адзін з старэйшых і паважанейшых беларусаў Кліўлендзкай калёніі Аляксандр Лукьянчук.

Сьв. памяці Аляксандр Лукьянчук нарадзіўся 20 жніўня 1909 на Палесьсі, у вёсцы Волька, каля Берасьця. Да вайны працаваў на будоўлі дарогаў. Быў жанаты на Марце Панасюк і меў 6 дзяцей: Анатоля, Сяргея, Маню, Андрэя, Янку й Галіну.

У 1944 годзе працаваў на ферме ў Нямеччыне. Пасьля заканчэньня вайны да 1951 году жыў у беларускіх лягерах: Аўзбах, Остэрфогэн, Розэнгайм.

У канцы 1951 г. сям'я Лукьянчукоў пераехала ў Кліўленд. Аляксандр Лукьянчук адразу стаў самаахвярна працаваць ў беларускай грамадзе. Кліўлендцы памя-

таюць яго за ўсёды энэргічным, разважным, працалюбівым, вельмі адказным за свае словы. Ён прымаў вялікі ўдзел у царкоўным жыцці кліўлендзкай калёніі. Неаднаразова выбіраўся сябрам царкоўнага камітэту. Сьпяваў у царкоўным хоры. Уклаў багата працы пры пабудове царквы Жыровіцкай Божай маці ў Кліўленьдзе.

Сьв. памяці Аляксандр Лукьянчук быў адным з арганізатараў суботняй школы для дзяцей, якая адыгрывала вялікую ролю ў выхаваньні беларускай моладзі. У ягонай хаце адбываліся першыя заняткі кліўлендзкай беларускай школы.

Сьв. памяці Аляксандр Лукьянчук прымаў вялікі ўдзел у арганізацыі БАЗА. Ён дапамагаў наладжваць нацыянальныя сьвяты, акадэміі, канцэрты, падтрымоўваў фінансава. Доўгі час належыў да Беларуска-Амэрыканскіх Вэтэранаў і Рады БНР. Сп. Лукьянчук заўсёды быў прыкладам для другіх беларусаў, а найперш для сваіх дзяцей, якіх сумеў выхаваць беларускімі патрыётамі.

Сьв. памяці Аляксандр любіў чытаць, быў адным з актыўных падпішчыкаў часопіса «Полацак». Пры нагодзе заўсёды абмяркоўваў хвалючыя яго артыкулы. Ён так і памёр, чытаючы пэрыёдыку: спакойна і лёгка.

Пахаваны сьв. памяці Аляксандр Лукьянчук на могільніку Рэвэрсайд, каля жонкі Марты, пакінуўшы ў суме 6 дзяцей, 23 унука, 12 праўнукаў і ўсю кліўлендзкую грамаду.

Вечная памяць табе, Аляксандр Лукьянчук

Эдуард Агуновіч

